

**Socijalna dimenzija studiranja u
Crnoj Gori -
EUROSTUDENT V izveštaj za Crnu
Goru**

Socijalna dimenzija studiranja u Crnoj Gori EUROSTUDENT V izveštaj za Crnu Goru

**Urednici i
autori**

Dejan Stanković i Jasminka Čekić Marković

Autori

Tijana Jokić

Vitomir Jovanović

Izdavač

Univerzitet u Beogradu

Sadržaj

Spisak tabela.....	2
Spisak grafikona.....	5
Spisak skraćenica.....	6
Predgovor	7
1. Kontekst.....	9
2. Metodologija istraživanja.....	12
3. Socio-ekonomski i demografski profil studenata	15
3.1. Starosna struktura i poreklo studenata.....	16
3.2. Osnovne socio-ekonomske karakteristike studenata u Crnoj Gori.....	17
3.3. Studenti sa hendikepom.....	27
4. Obrazovanje pre studija i tranzicija ka visokom obrazovanju	33
4.1. Internacionalni studenti.....	36
4.2. Tranzicija ka visokom obrazovanju i prekidi u studiranju	37
4.2.1. Odložena tranzicija ka visokom obrazovanju.....	38
4.2.2. Prekidanje studija	39
4.2.3. Tranzicija na master studije.....	41
4.3. Zaposlenje pre studija	43
5. Tok studija, zadovoljstvo studiranjem i planovi nakon studija	45
5.1. Tok studija.....	45
5.2. Zadovoljstvo studiranjem.....	48
5.3. Nastavak studija i zaposlenje nakon studija	49
6. Uslovi studentskog života	53
6.1. Studentski smeštaj.....	55
6.2. Troškovi života i studiranja	57
7. Zaposlenje.....	61
8. Međunarodna mobilnost.....	71
8.1. Međunarodna mobilnost prema karakteristikama studenata	73
8.2. Programi studentske mobilnosti	75
8.3. Prepreke za studiranje u inostranstvu.....	78
8.4. Kratkoročna mobilnost.....	82
8.5. Poznavanje stranih jezika.....	82
Rezime.....	83
Literatura	89
Prilog 1. EUROSTUDENT upitnik	91

Spisak tabela

Tabela 1: Osnovne socio-ekonomske karakteristike studenata u Crnoj Gori (u %)	18
Tabela 2: Odnos nivoa studija studenata i najvišeg stepena obrazovanja roditelja studenata (u %)	19
Tabela 3: Distribucija roditelja studenata prema vrsti trenutnog ili poslednjeg zanimanja (u %)	20
Tabela 4: Odnos stepena obrazovanja roditelja studenata i trenutnog/poslednjeg zanimanja roditelja (%)	21
Tabela 5: Distribucija stanovništva prema podacima sa popisa stanovništva 2011. godine	21
Tabela 6: Društveni status roditelja studenata u odnosu na pol studenata (u %)	23
Tabela 7: Društveni status u odnosu na nivo obrazovanja roditelja studenata (u %)	23
Tabela 8: Društveni status roditelja u odnosu na nivo studija studenata (u %)	24
Tabela 9: Distribucija studenata prema nivou zadovoljstva opterećenjem u toku studija u odnosu na roditeljski status (u %)	26
Tabela 10: Distribucija studenata prema finansijskim teškoćama koje osećaju u odnosu na roditeljski status (u %)	26
Tabela 11: Distribucija studenata prema vrsti zdravstvenih problema	27
Tabela 12: Percepcije studenata u kojoj meri im hendikep predstavlja prepreku za studiranje	28
Tabela 13: Vrsta zdravstvenih problema studenata u odnosu na nivo prepreke koju taj problem za njih predstavlja (u %)	28
Tabela 14: Vrsta zdravstvenih problema studenata u odnosu na količinu institucionalne podrške koju je student dobio u toku studija (u %)	29
Tabela 15: Planovi studenata da nastave studije nakon što završe studijski program koji trenutno pohađaju (u %)	30
Tabela 16: Zadovoljstvo organizacijom studija i rasporedom predavanja (u %)	30
Tabela 17: Zadovoljstvo odnosom zaposlenih u administraciji prema studentima (u %)	31
Tabela 18: Zadovoljstvo odnosom zaposlenih u nastavi prema studentima (u %)	31
Tabela 19: Zadovoljstvo opremljenošću fakulteta (biblioteka, kompjuteri, zgrada, učionice)(u %)	32
Tabela 20: Procena finansijskih teškoća (u %)	32
Tabela 21: Prethodno obrazovanje studenata i obrazovanje roditelja (u %)	33
Tabela 22: Prethodno obrazovanje studenata i vrsta visokoobrazovne ustanove koju pohađaju (u %)	34
Tabela 23: Prethodno obrazovanje studenata i intenzitet studiranja (u %)	34
Tabela 24: Prethodno obrazovanje studenata i dominantan izvor prihoda (u %)	35
Tabela 25: Oblast studija u zavisnosti od srednjoškolskog obrazovanja (u %)	35
Tabela 26: Internacionalni studenti u odnosu na obrazovanje roditelja (u %)	36
Tabela 27: Internacionalni studenti u odnosu na oblast studija (u %)	37
Tabela 28: Odložen upis na visokoobrazovnu ustanovu u zavisnosti od obrazovanja roditelja (u %)	38
Tabela 29: Odlaganje upisa na visokoobrazovnu ustanovu u zavisnosti od oblasti studija (u %)	38
Tabela 30: Odložen upis visokoobrazovne ustanove i dominantan izvor prihoda (u %)	39
Tabela 31: Radno iskustvo pre studija i odložen upis na visokoobrazovnu ustanovu (u %)	39
Tabela 32: Studenti koji su prekidali školovanje duže od jedne godine u odnosu na obrazovanje roditelja (u %)	40
Tabela 33: Studenti koji su prekidali školovanje duže od jedne godine po oblastima studija (u %)	40
Tabela 34: Studenti koji su prekidali školovanje duže od jedne godine prema dominantnom izvoru prihoda (u %)	41
Tabela 35: Studenti koji su prekidali školovanje duže od jedne godine prema intenzitetu studiranja (u %)	41
Tabela 36: Studenti koji su prekidali studiranje između dva nivoa studija duže od jedne godine po oblastima studija (u %)	42
Tabela 37: Studenti koji su prekidali studiranje između dva nivoa studija duže od jedne godine prema intenzitetu studiranja (u %)	42

Tabela 38: Studenti koji su prekidali studiranje između dva nivoa studija duže od jedne godine prema dominantnom izvoru prihoda (u %)	43
Tabela 39: Radno iskustvo pre studija u zavisnosti od obrazovanja roditelja (u %).....	43
Tabela 40: Radno iskustvo pre studija u zavisnosti od intenziteta studiranja (u %)	44
Tabela 41: Radno iskustvo studenata pre upisa na visokoobrazovnu ustanovu prema dominantnom izvoru prihoda (u %)	44
Tabela 42: Status na studijama u odnosu na obrazovanje roditelja (u %)	45
Tabela 43: Status na studijama u odnosu na zavisnost studenata od izvora finansiranja (u %)	46
Tabela 44: Status na studijama u odnosu na intenzitet studiranja (u %).....	46
Tabela 45: Studijski program u odnosu na obrazovanje roditelja i pol studenata (u %).....	47
Tabela 46: Nastavak studiranja u odnosu na intenzitet studiranja i u odnosu na zavisnost studenata od izvora finansiranja (u %).....	50
Tabela 47: Procena mogućnosti zaposlenja studenata osnovnih studija na nacionalnom nivou u odnosu na oblast studija	52
Tabela 48: Procena mogućnosti zaposlenja studenata osnovnih studija na međunarodnom nivou u odnosu na oblast studija	52
Tabela 49: Dominantan izvor finansiranja studenata u Crnoj Gori, Srbiji, Federaciji BiH i Republici Srpskoj (u %)	53
Tabela 50: Procena finansijskih poteškoća studenata u odnosu na izvor prihoda studenata (u %)	54
Tabela 51: Procena finansijskih poteškoća studenata u odnosu na obrazovanje i zanimanje roditelja (u %)	54
Tabela 52: Procena finansijskih poteškoća studenata u odnosu na studijski program koji studiraju (u %)	55
Tabela 53: Mesto života studenata u odnosu na pol, obrazovanje roditelja i izvor finansiranja (u %)	56
Tabela 54: Studenti koji žive u studentskom domu u odnosu na pol, obrazovanje roditelja i izvor finansiranja (u %)	56
Tabela 55: Zadovoljstvo studenata smeštajem (u %)	57
Tabela 56: Prosečni mesečni troškovi uključujući i troškove studija studenata koji žive sa roditeljima (u EUR).....	58
Tabela 57: Prosečni mesečni troškovi uključujući i troškove studija studenata koji ne žive sa roditeljima (u EUR).....	59
Tabela 58: Prosečni mesečni troškovi studija za studente koji ne žive sa roditeljima prema dominantnom izvoru prihoda (u EUR).....	60
Tabela 59: Prosečni mesečni troškovi studenata koji ne žive sa roditeljima prema ostalim karakteristikama (u EUR).....	60
Tabela 60: Odnos radnog statusa studenata i stepena obrazovanja njihovih roditelja (u %)	63
Tabela 61: Zadovoljstvo studenata opterećenjem na poslu i opterećenjem na studijama.....	64
Tabela 62: Odnos pola i radnog opterećenja studenata u toku studija (u %)	65
Tabela 63: Ocena mogućnosti zaposlenja na nacionalnom nivou nakon završetka programa u odnosu na izvor prihoda (u %).....	66
Tabela 64: Ocena mogućnosti zaposlenja na međunarodnom nivou nakon završetka programa (u %).....	66
Tabela 65: Distribucija studenta prema razlogu zaposlenja.....	68
Tabela 66: Izjave kojima se najbolje opisuje trenutna situacija studenta	68
Tabela 67: Povezanost posla koji radi student sa studijskim programom koji pohađa	69
Tabela 68: Odnos društvenog i radnog statusa studenata (u %)	70
Tabela 69: Odnos društvenog statusa studenata i nedeljni broj radnih sati	70
Tabela 70: Mobilnost studenata prema tipu i osnivaču visokoobrazovne ustanove i načinu finansiranja školovanja (u %)	73
Tabela 71: Mobilnost studenata u odnosu na starost studenta i nivo studija (u %).....	74

Tabela 72: Priznatost sertifikata (ESPB, diplome) stečenih na studijama u inostranstvu u matičnoj visokoobrazovnoj ustanovi (u %).....	78
Tabela 73: Nivo i vrsta prepreka za studije u inostranstvu prema studentima koji su realizovali studijske boravke u inostranstvu.....	79
Tabela 74: Nivo i vrsta prepreka za studije u inostranstvu prema studentima koji nisu realizovali studijske boravke u inostranstvu ali planiraju da ih realizuju (u %).....	80
Tabela 75: Nivo i vrsta prepreka za studije u inostranstvu prema studentima koji nisu imali iskustva sa studijama u inostranstvu i ne planiraju da idu (u %).....	81
Tabela 76: Vrsta kratkoročne mobilnosti u odnosu na nivo studija (u %).....	82

Spisak grafikona

Grafikon 1: Distribucija studentske populacije i uzorka prema nivou studija	13
Grafikon 2: Distribucija opšte i studentske populacije i uzorka prema polu (u %)	13
Grafikon 3: Distribucija uzorka prema području obrazovanja	14
Grafikon 4: Starost studenata u Crnoj Gori po nivoima studija (u %)	16
Grafikon 5: Studenti doseljenici po nivoima studija (u %)	17
Grafikon 6: Distribucija roditelja studenata prema nivou obrazovanja roditelja u odnosu na pol studenata	22
Grafikon 7: Distribucija studenata u odnosu na pol i nivo studija	25
Grafikon 8: Distribucija studenata prema roditeljskom statusu, polu i broju dece (u %).....	25
Grafikon 9: Distribucija studenata sa hendikepom u odnosu na status na studijama	29
Grafikon 10: Zadovoljstvo studijama (u %)	48
Grafikon 11: Procena mogućnosti zaposlenja (u %)	51
Grafikon 12: Distribucija studenata prema radnom statusu i tome da li žive sa roditeljima ili ne (u %)	62
Grafikon 13: Distribucija studenata prema radnom statusu i nivou studija studenata koji ne žive sa svojim roditeljima (u %).....	63
Grafikon 14: Distribucija studenata prema zadovoljstvu ukupnim opterećenjem i primarnom delatnošću u toku studija.....	65
Grafikon 15: Distribucija studenata prema radnom statusu i statusa studija (u %)	67
Grafikon 16: Distribucija radnog statusa studenata prema polu (u %)	67
Grafikon 17: Distribucija studenata prema nivou studija i povezanosti posla koji obavljaju sa vrstom studija	69
Grafikon 18: Distribucija stope mobilnosti u ukupnoj studentskoj populaciji.....	72
Grafikon 19: Mobilnost studenata u odnosu na oblast studija	74
Grafikon 20: Mobilnost studenata u odnosu na stepen obrazovanja roditelja (u %)	75
Grafikon 21: Distribucija mobilnosti studenata prema vrsti programa mobilnosti	76
Grafikon 22: Distribucija zemalja u kojima su student studirali u inostranstvu (u %)	76
Grafikon 23: Distribucija zemalja u kojima bi studenti najradije studirali u inostranstvu (u %)	77
Grafikon 24: Distribucija planirane mobilnosti studenata prema vrsti programa mobilnosti (u %).....	77

Spisak skraćenica

CEEPUS	Central European Exchange Program for University Studies
EHEA	Evropski prostor visokog obrazovanja (European Higher Education Area)
EU	Evropska unija
ESPB	Evropski sistem prenosa bodova
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
VOU	Visokoobrazovne ustanove/visokoškolske ustanove
VO	Visoko obrazovanje

NAPOMENA

Termini u ovom tekstu se koriste u gramatičkom muškom rodu i podrazumevaju prirodni muški i ženski rod lica na koja se odnose.

Reč roditelj se koristi u značenju biološki roditelj(i), staratelj(i) i svi koji su vodili ili vode primarnu brigu o studentima.

Predgovor

Veza obrazovanja, posebno visokog, i ekonomskog rasta i razvoja društva je potvrđena mnogim istraživanjima, a potreba razvoja ljudskog kapitala i priprema građana za obavljanje poslova koji zahtevaju visoke kvalifikacije je neosporna. Stoga ne čudi što sve veći broj zemalja sistemski i strateški pristupa ovoj oblasti. Reforme visokog obrazovanja u evropskim zemljama su godinama prvenstveno bile bazirane na temama koje direktno ili indirektno imaju veze sa ekonomskim rastom i razvojem (npr. stvaranje Evropskog prostora visokog obrazovanja, mobilnost studenata i radne snage, itd.) i prednjačile su u odnosu na teme koje se tiču socijalne dimenzije visokog obrazovanja.

U procesu prilagođavanja i usaglašavanja obrazovanja kontekstu modernog društva dvadeset prvog veka ni Crna Gora nije izuzetak. Nakon potpisivanja Bolonjske deklaracije 2003. godine i usvajanja Zakona o visokom obrazovanju iste godine, Crna Gora je započela sa reformama koje su za cilj imale povećanje efikasnosti studiranja i usaglašavanje crnogorskog sistema visokog obrazovanja sa evropskim trendovima u visokom obrazovanju zasnovanim na principima Bolonjske deklaracije i Lisabonske konvencije. Takođe, 2011. godine crnogorske vlasti su usvojile Strategiju razvoja i finansiranja visokog obrazovanja za period od 2011. do 2020. godine kojom se uspostavlja strateški okvir za uspostavljanje mehanizama i aranžmana finansiranja visokog obrazovanja koji treba da budu implementirani, a dalju operacionalizaciju strateških opredeljenja predstavlja i novi Zakon o visokom obrazovanju iz 2014. godine koji dodatno prepoznaje i potrebu finansiranja studijskih programa koji su od javnog interesa, a sprovode ih privatne visokoobrazovne ustanove (član 67, Zakon o visokom obrazovanju, 2014).

Ako imamo u vidu opisana strateška opredeljenja jasno je da je važnost istraživanja kojima se dobijaju validni i uporedivi podaci velika. Jedno od takvih istraživanja je i EUROSTUDENT istraživanje koje se sprovodi na širem evropskom području s ciljem analize socio-ekonomskog statusa studenata i koje nudi uporedive, detaljne i pouzdane podatke o socijalnoj dimenziji visokog obrazovanja u Evropi. Podaci koji se kroz ovo istraživanje prikupljaju odnose se, pre svega, na društvene i ekonomske pokazatelje statusa studenata i uslove života. EUROSTUDENT istražuje i privremenu međunarodnu mobilnost, a osnovno polazište ovog istraživanja predstavlja stav da je poznavanje karakteristika studenata i njihovog života ključ za procenu pravičnosti i efikasnosti jednog sistema visokog obrazovanja. Važnost ovog istraživanja se, takođe, ogleda i u činjenici da su do sada sprovedena četiri kruga EUROSTUDENT istraživanja pri čemu se broj zemalja učesnica u istraživanju povećavao u svakom sledećem ciklusu.

Tako se Crna Gora, kroz TEMPUS projekat „Ka održivom i jednakopravnom finansiranju visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Crnoj Gori“ (*Towards sustainable and equitable financing of higher education in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia - FINHED*), 2012. godine po prvi put pridružila petom ciklusu EUROSTUDENT istraživanja i tako postala jedna od 30 zemalja Evrope koja je sprovedla ovo istraživanje. Ovaj ciklus istraživanja je trajao u periodu od 2012. do 2015. godine, a terenski deo istraživanja je sproveden tokom letnjeg semestra 2013/14. godine.

Izveštaj koji se nalazi pred vama predstavlja analizu podataka prikupljenih za Crnu Goru u okviru EUROSTUDENT istraživanja i njegova vrednost se ogleda na tri nivoa – prvo, zbog toga što daje uvid u podatke koji se odnose na dostupnost i jednakopravnost visokog obrazovanja u

zemlji, ali pruža i mogućnost komparativnog pregleda (u smislu procene prednosti i slabosti nacionalnog sistema visokog obrazovanja); drugo, zbog činjenice da se Crna Gora, kao i većina zemalja regiona, nalazi u periodu reformi obrazovanja gde adekvatni podaci predstavljaju oslonac za prilagođavanje politika visokoškolskog obrazovanja potrebama studenata i treće, analize vezane za socijalnu dimenziju visokog obrazovanja u Crnoj Gori su rađene na osnovu ciljane metodologije namenjene merenju i uvidu u različite aspekte socijalne dimenzije visokog obrazovanja u Crnoj Gori pa tako ovo istraživanje predstavlja prvo sveobuhvatno i ciljano istraživanje studentske populacije u zemlji. Odnosno, EUROSTUDENT upitnik je poslužio kao sredstvo kojim su se prikupili i dostupnim učinili podaci koje treba iskoristiti za donošenje politika koje će podsticati pravednost kako evropskog, tako i visokog obrazovanja u Crnoj Gori.

Kada je reč o strukturi izveštaja, osim prvog (uvodnog) poglavlja koje daje pregled konteksta i drugog poglavlja koje sadrži metodološka obrazloženja istraživanja, u izveštaju su podaci i njihova analiza sistematizovani u preostalih šest poglavlja koja se odnose na društveni i ekonomski status i poreklo studenata, razmatra se pristup visokom obrazovanju, veza između prethodnog školovanja i studija koje pohađaju, karakteristike i različite dimenzije tranzicije ka visokom obrazovanju, tok studija, zadovoljstvo studiranjem, planovi nakon studija, zadovoljstvo studiranjem, uslovi studentskog života, zaposlenje i međunarodna mobilnost.

Imajući u vidu prilike na tržištu rada u Crnoj Gori i celokupnu ekonomsku situaciju, kao i rezultate studija koje su se bavile zapošljivošću diplomiranih studenata, važno je istaći i to da su podaci koji se odnose na zaposlenje, procenu prilika na domaćem i međunarodnom tržištu rada, kao i planovi za nastavak studija posebno detaljno analizirani.

Dodatno, gde god je to bilo moguće, podaci dobijeni za Crnu Goru su upoređivani sa podacima dobijenim za druge zemlje petog ciklusa EUROSTUDENT istraživanja, gde se vodilo računa o tome da se predstave podaci za zemlje koje imaju sličnosti sa Crnom Gorom (ekonomske, na nivou sistema obrazovanja, istorijskog nasleđa itd.), ali i za zemlje zapadne Evrope koje su po mnogo čemu različite i koje na izvestan način predstavljaju primere dobre prakse i koje mogu Crnoj Gori poslužiti kao vodilja u razmatranju prilagođavanja sistema visokog obrazovanja potrebama studenata.

I na kraju, nadamo se da će nalazi predstavljeni u ovom izveštaju biti informativni i značajni donosiocima odluka i kreatorima politika na nacionalnom nivou, ali i predstavnicima istraživačke zajednice, organizacijama civilnog društva koje se bave obrazovanjem, predstavnicima visokoškolskih ustanova, samim studentima i svima ostalima zainteresovanim za ovu temu.

1. Kontekst

Još od protekle decenije sistem visokog obrazovanja u Crnoj Gori prolazi brojne reforme u oblasti visokog obrazovanja. Pored potpisivanja Bolonjske deklaracije 2003. godine, proces reforme visokog obrazovanja u Crnoj Gori podrazumeva i promene u oblasti pravne regulative ovog dela obrazovnog sistema, donošenje i ostvarivanje niza mera koje za cilj imaju povećanje efikasnosti i efektivnosti visokog obrazovanja. Iako je sistem visokog obrazovanja u Crnoj Gori značajno manji u poređenju sa drugim zemljama u regionu, našao se pred istim izazovima kao i većina sistema u regionu (i šire) koji su bili posledica naglog porasta broja visokoškolskih ustanova, povećanje privatnih pružalaca usluga, broja studenata i broja studijskih programa (Branković, 2013).

Dodatno, Crna Gora je kao jednu od posebno značajnih tema u oblasti visokog obrazovanja odabrala reformu sistema finansiranja visokog obrazovanja uvršćujući je u strateški i pravni okvir, odnosno u Strategiju razvoja i finansiranja visokog obrazovanja u Crnoj Gori 2011-2020. iz 2011. godine i Zakon o visokom obrazovanju koji je donet krajem 2014. godine. Ipak, bez obzira na sve promene sistem finansiranja visokog obrazovanja u Crnoj Gori još uvek nije značajno izmenjen. Model finansiranja je i dalje centralizovan, zasnovan na ulaznim parametrima i realnim troškovima, a izvori najvećeg dela sredstava je još uvek državni budžet i studentske školarine. Kao i u svim zemljama regiona baza finansiranja visokog obrazovanja u Crnoj Gori nije dovoljno diversifikovana. Iako ne postoji ustanovljen mehanizam kojim bi se jačali drugi izvori finansiranja određena vrsta podsticaja ka diversifikovanim oblicima finansiranja visokog obrazovanja se nazire u činjenici da se u Crnoj Gori u pitanja visokog obrazovanja sve više uključuju predstavnici van akademske zajednice (npr. predstavnici privrede i poslovnog sektora), bilo putem uključivanja u različite projekte ili kroz rad Nacionalnog savjeta za visoko obrazovanje.

Što se statusa studenata tiče, sistem visokog obrazovanja u Crnoj Gori prepoznaje samo kategoriju studenata "sa punim vremenom studiranja" i pravi razliku između studenata koji se finansiraju iz budžeta (školarinu za njih plaća država) i samofinansirajućih studenata (onih koji plaćaju školarinu za sebe). Odnosno, kako se Univerzitet Crne Gore se finansira iz državnog budžeta (a ministarstvo nadležno za prosvetu definiše predlog za finansiranje, uzimajući u obzir u mišljenje Savjeta za visoko obrazovanje), shodno tome, vlada odlučuje o broju studenata koji će se finansirati iz državnog budžeta (oko 40% studenata), dok se preostali broj (njih oko 60%) finansira iz sopstvenih sredstava.

Specifičnost Crne Gore u odnosu na druge zemlje regiona je i u tome što i privatne visokoškolske ustanove mogu da budu finansirane iz državnog budžeta (Evropska komisija, 2010).

Kada je reč o pitanjima pristupa visokom obrazovanju u Crnoj Gori, jasno je da je strateško opredeljenje Crne Gore da omogući jednakost pristupa visokog obrazovanja svima, što se i navodi u Zakonu o visokom obrazovanju (član 5). Kako pristup visokom obrazovanju nije samo pitanje povećanja broja studenata koji se upisuju na visoko obrazovanje, nego je usko povezano sa socijalnom dimenzijom visokog obrazovanja i tesno povezano sa sastavom studentskog tela, treba naglasiti i to da, u okviru sistema finansiranja studenata i studentskog standarda, Crna Gora sistem državne podrške zasniva primarno na zaslugama studenata, odnosno na uspehu

tokom studiranja i gde socio-ekonomski status studenta ne predstavlja važnu komponentu prilikom odlučivanja o tome da li će student spomenutu podršku i dobiti.

Dodatno, Crna Gora, kao jedan od strateških ciljeva navedenih u Strategiji razvoja i finansiranja visokog obrazovanja u Crnoj Gori 2011-2020. (2011) „preuzima“ cilj evropske strategije razvoja Evropa 2020 gde se teži povećanju obuhvata visokim obrazovanjem u populaciji od 30-34 godine na najmanje 40% čime pravednost i dostupnost obrazovanja postaje jedan od ključnih strateških ciljeva. Takođe, Strategija ističe važnost smanjenja procenta napuštanja studija sa, aktuelnih u 2011. godini, 60% na 10% u 2020. godini a na osnovu stalnog praćenja socijalnog statusa studenta, povećanja internacionalizacije visokog obrazovanja, kao i obezbeđivanja studentskih beneficija. Kako se ovaj izveštaj bavi i mobilnošću studenata treba naglasiti i to da Crna Gora kao država podržava međunarodnu mobilnost za određeni broj studenata.

O kontekstu Crne Gore, pored zakonskog i strateškog okvira, neophodne informacije daju i različite novije studije koji se odnose na sistem visokog obrazovanja i studentsku populaciju i koje mogu služiti kao dopuna podacima dobijenim EUROSTUDENT istraživanjem, ali i kao osnov za upoređivanje stanja i/ili napretka. Tako, istraživanje sprovedeno u okviru CONGRAD Tempus projekta je pokazalo da postoji statistički značajna povezanost između obrazovanja roditelja i završene srednje škole, da sa povećanjem nivoa obrazovanja roditelja raste verovatnoća da je diplomirani student završio gimnaziju, odnosno da je veća verovatnoća da su diplomci koji su završili srednju stručnu školu deca roditelja koji imaju manji broj godina školovanja, da je obrazovno poreklo diplomaca povezano i sa izborom visokoškolske ustanove (sa porastom stepena obrazovanja roditelja raste i verovatnoća da će studenti završiti fakultete umesto visokih škola strukovnih studija škole) (Lažetić i saradnici, 2014). Druga studija, pod nazivom Odgovarajući mehanizmi finansiranja za razvoj visokog obrazovanja u Crnoj Gori (Salmi, 2013) navodi da je opredjeljivanje javnih sredstava za Univerzitet Crne Gore samo marginalno vezano strateška razmatranja, i da je sistem subvencionisanja koji je postavljen tako da subvencije dobija manjina studenata kroz obrazovne grantove osnova za stvaranje nepravične podele među crnogorskim stanovništvom.

Ipak, Crna Gora je i primer da systemske mere mogu značajno uticati na socijalnu dimenziju visokog obrazovanja i dati rezultate u kratkom vremenskom periodu. Naime, kroz program Stručno osposobljavanje lica sa stečenim visokim obrazovanjem¹ Crna Gora nudi stručno osposobljavanje u trajanju od devet meseci svim diplomiranim studentima koji do tada nisu stekli radno iskustvo, uz priznavanje radnog iskustva u trajanju od 12 meseci. U 2014. godini raspisano je 7000 mesta za diplomirane studente bez radnog iskustva, dok je 3348 diplomaca dobilo priliku da se stručno osposobljavaju. Ova mera posebno je važna za diplomirane studente koji dolaze iz porodica sa nižim socio-ekonomskim statusom kao i za diplomce koji pripadaju osetljivim grupama kako se oni po pravilu teže zapošljavaju, te im systemska podrška ovakve vrste omogućava da povećaju svoju konkurentnost na tržištu radne snage (Živadinović i Čekić Marković, 2015).

¹ <https://www.euprava.me/program-strucno-osposobljavanje>

Uzimajući u obzir sva navedena strateška opredeljenja, zakonska rešenja, podatke dobijene različitim istraživanjima i prikazanim u različitim studijama, može se zaključiti da sistem podrške studentima u Crnoj Gori još uvek nije u potpunosti odgovarajući, ali da se polako (i sve više) prepoznaje važnost podrške studentima i da je Crna Gora reformu visokoškolskog obrazovanja (uračunavajući i reformu sistema finansiranja visokog obrazovanja) učinila strateški važnim pitanjem. U prilog ovoj tvrdnji ide i činjenica da Crna Gora podržava projekat „Ka održivom i jednakopravnom finansiranju visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Crnoj Gori“, u okviru koga je i nastao ovaj izveštaj i koji za cilj ima da doprinese efikasnijem, efektivnijem i jednakopravnijem sistemu finansiranja visokog obrazovanja kroz (a) prikupljanje i analizu osnovnih i najbitnijih dokaza o finansiranju na sistemskom i institucionalnom nivou i pravičnosti u visokom obrazovanju; (b) uvođenje i sprovođenje istraživanja EUROSTUDENT; (c) jačanje lokalne ekspertize u razvijanju politika o finansiranju i jednakopravnosti u visokom obrazovanju; (d) razvijanje sistemskog okvira za efikasne, efektivne i jednakopravne sisteme visokog obrazovanja; (e) osmišljavanje modela finansiranja univerziteta zasnovanih na pametnoj diversifikaciji izvora prihoda; i (d) osnivanje regionalnog resursnog centra usmerenog na održivost rezultata i njihovu diseminaciju po regionu. Takođe, može se zaključiti i to da navedeni strateški pravci čine dobru polaznu osnovu za kreiranje i ostvarivanje pojedinačnih mera podrške studentima. Važno je ustanoviti stvarne potrebe studentske populacije, ispitati koliko je operacionalizacija ovih opredeljenja u vidu mera jasna i primenjiva u odnosu na studentsko telo, da li postoje neke značajne prepreke koje studente sprečavaju u ostvarivanju njihovih prava da pod jednakim uslovima dobiju kvalitetno obrazovanje i šta bi, na osnovu dobijenih podataka, mogli da budu oslonci donosiocima odluka u procesu kreiranja adekvatnih mera podrške studentima, o čemu će biti reči u narednim poglavljima.

2. Metodologija istraživanja

Pridruživanjem Crne Gore 2012. godine petom ciklusu EUROSTUDENT istraživanja o socijalnoj dimenziji visokog obrazovanja u Evropi, započete su pripreme za njegovu realizaciju, da bi tokom letnjeg semestra školske 2013/14. godine ovo istraživanje i sprovedeno.

U Crnoj Gori je istraživanje sprovedeno putem elektronskog upitnika, a odluku o načinu sprovođenja istraživanja u Crnoj Gori doneo je EUROSTUDENT tim koju su činili predstavnici nadležnih ministarstava, partnerskih ustanova i Centra za obrazovne politike u skladu sa raspoloživim resursima, dostupnim podacima kao i raspoloživim tehničkim uslovima u datoj državi.

Ovakav tip istraživanja je u pripremnoj fazi zahtevao obezbeđivanje servera, programiranje i dizajn elektronskog upitnika i osmišljavanje sistema osiguranja i zaštite podataka. Promotivne aktivnosti neophodne za sprovođenje istraživanja elektronskim putem, organizaciju i redistribuciju elektronskih upitnika je radio Studentski parlament Univerziteta Crne Gore, dok je Centar za obrazovne politike bio nosilac mandata i za sprovođenje EUROSTUDENT istraživanja u Crnoj Gori. Centar za obrazovne politike odgovoran je za zaštitu podataka prikupljenih tokom istraživanja, osiguranje principa validnosti i pouzdanosti podataka, dalje arhiviranje podataka i sveukupno osiguranje kvaliteta.

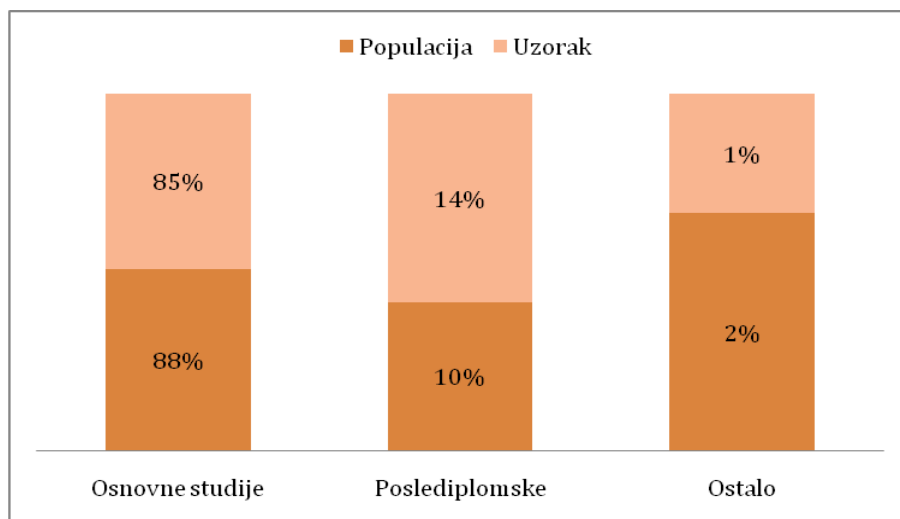
Upitnik za studente u Crnoj Gori (Prilog 1) je razvijen na osnovu generičkog upitnika na engleskom jeziku dobijenog od EUROSTUDENT konzorcijuma i prilagođen je karakteristikama studentske populacije i uslovima studiranja u Crnoj Gori. Na primer, dodato je pitanje o tome da li se student finansira iz budžeta ili je samofinansirajući student, što u drugim zemljama ne postoji kao mogućnost, a u slučaju studentske populacije u Crnoj Gori je veoma važna podela. Tim koji je prilagođavao upitnik se trudio da izmene u odnosu na generičku verziju budu minimalne da bi se zadržala mogućnost upoređivanja različitih nacionalnih sistema visokog obrazovanja.

Imajući u vidu veličinu studentske populacije i prednosti istraživanja koje se sprovode elektronskim upitnikom odlučeno je da se mogućnost učešća u ovom istraživanju obezbedi svim studentima u Crnoj Gori, te zbog toga se nije kreirao poseban tip uzorka². Po završetku predviđenog roka za popunjavanje upitnika i nakon detaljne provere popunjenih upitnika, sprovedene po metodološkim pravilima EUROSTUDENT istraživanja, deo upitnika je isključen iz dalje analize podataka zbog nedovoljnog broja odgovora na obavezna pitanja. Tako je u krajnju analizu uključeno 1632 upitnika dostavljenih od isto toliko studenata. Uzorak je ponderisan koristeći promenljive: pol, status, nivo studija i područje obrazovanja.

² Visoko obrazovanje u Crnoj Gori je strukturirano kao trociklični sistem i uključuje: osnovne studije, magistarske studije i doktorske studije. Studijski programi na osnovnim studijama su organizovani kao trogodišnji – 180 ECTS za većinu studijskih programa. Nakon još jedne dodatne godine, studentima može biti dodijeljena specijalistička diploma u iznosu od 60 ECTS (prva faza postdiplomskih studija), a nakon još jedne godine (takođe 60 ECTS), može biti dodijeljen stepen magistra. U ovom izveštaju, kada su u pitanju studenti drugog ciklusa studija, na njih će se referisati kao na studente master studija da bi se obezbedila uporedivost sa drugim zemljama.

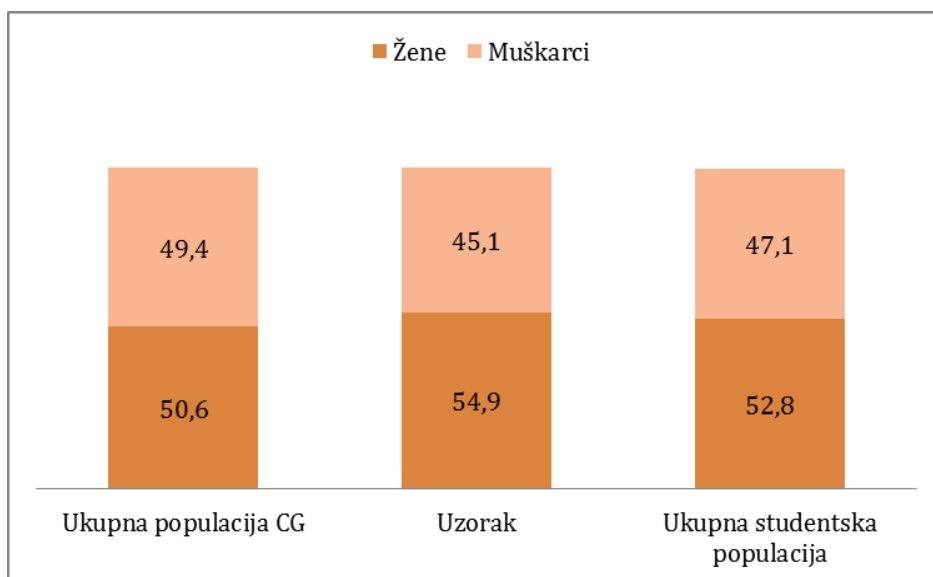
Glavne karakteristike realizovanog uzorka date su na Grafikon 1 gde je prikazana raspodela studenata u Crnoj Gori na osnovu nivoa upisanih studija prema podacima MONSTATA-a i prema realizovanom uzorku. Vidna je gotovo jednaka distribucija u okviru celokupne studentske populacije i populacije u uzorku.

Grafikon 1: Distribucija studentske populacije i uzorka prema nivou studija

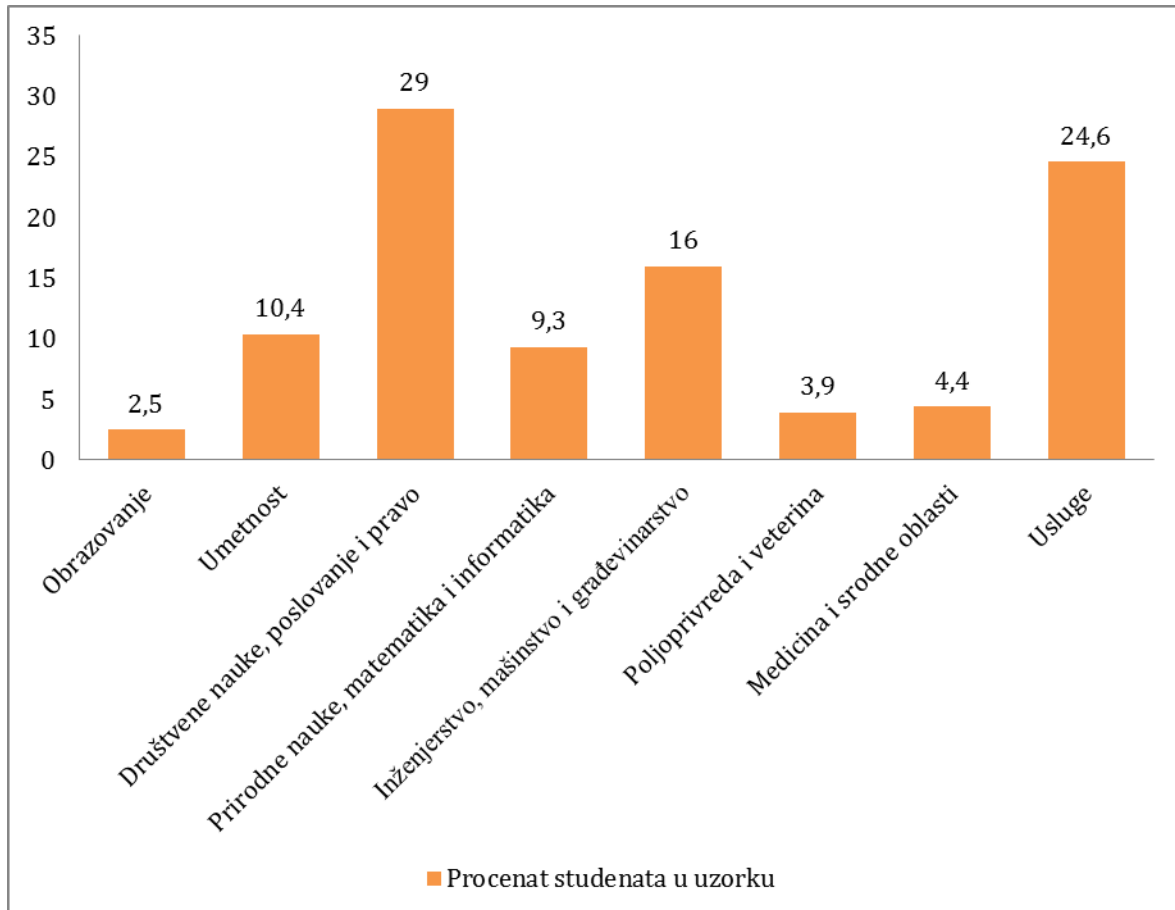
Grafikon 2 predstavlja distribuciju po polu opšte populacije, studentske populacije i populacije u uzorku. Koristeći se podacima MONSTATA (za populaciju stanovništva su korišćeni podaci sa Popisa stanovništva iz 2011. godine, a za studentsku populaciju podaci iz saopštenja koja se odnose na visoko obrazovanje za akademsku 2013/14. godinu kada je i realizovano ERUOSTUDENT istraživanje) i podacima dobijenim EUROSTUDENT istraživanjem, može se zaključiti da je polna struktura u uzorku izbalansirana i da odgovara distribuciji studenata po polu u celokupnoj studentskoj populaciji, odnosno žene u uzorku čine gotovo 55%, a muškarci 45% dok je distribucija u ukupnom studentskom telu gotovo 53% žena i 47% muškaraca.

Grafikon 2: Distribucija opšte i studentske populacije i uzorka prema polu (u %)

Kada je reč o područjima obrazovanja, skoro 30% studenata u uzorku dolazi iz područja društvenih nauka, poslovanja i prava, a druga najveća grupa studenata dolazi iz područja koje se bavi uslugama. Kao atraktivna polja nauke izdvajaju se i oblasti tehnike, proizvodnje i građevinarstva, umetnosti i prirodnih nauka, dok je najmanji procenat studenata u Crnoj Gori upisan na programe iz oblasti obrazovanja (Grafikon 3).

Grafikon 3: Distribucija uzorka prema području obrazovanja

3. Socio-ekonomski i demografski profil studenata

Kao što je već rečeno, Eurostudent istraživanje se sprovodi poslednjih decenija u velikom broju evropskih zemalja s namerom prikupljanja podataka o socio-ekonomskom statusu studenata.

Takođe, podaci koji se odnose na socio-ekonomski status studenata su posebno važni jer ako prihvatimo stanovišta da socio-ekonomski status predstavlja kompozitnu meru obrazovnog nivoa roditelja, zanimanja roditelja, prestižnosti posla kojim se bave, materijalnog statusa i kulturnih resursa kojima raspolaže porodica (Baucal, 2012), odnosno ako ga definišemo kao položaj u okviru društvene hijerarhije što utiče na raspoloživost finansijskih sredstava, moć i prestiž (Sirin, 2005), postaje jasno da socio-ekonomski status pojedinca ima uticaj kako na trenutni, tako i na budući život pojedinca što, svakako uključuje i obrazovanje. To znači da, ako se veza između obrazovanja i ekonomskog, političkog i kulturnog sistema u društvu analizira kroz prizmu odnosa klasa u društvu (moći u školama i uticaja roditelja sa visokim primanjima), postaje jasno da je obrazovanje povezano sa ekonomskim sistemom na dva načina. Prvo, sam pristup i potpuno iskorišćavanje mogućnosti koje pruža obrazovanje, u mnogome zavisi od ekonomskih resursa koje pojedinac poseduje. I drugo, škole i fakulteti predstavljaju glavna sredstva selekcije i raslojavanja na tržištu rada zbog toga što je distribucija ekonomskih dobara ključna za kvalitet obrazovanja, a institucije obrazovanja ključne za naše "životne izbore", te se nejednakost u obrazovanju ne može posmatrati odvojeno od ekonomske nejednakosti (Lynch & Baker, 2005). To, u isto vreme, znači da, ako je obrazovni sistem, uspostavljen tako da svi imaju jednak pristup, a kasnije, i kvalitetno obrazovanje, on prestaje da bude kanal reprodukcije socijalnih nejednakosti (Čekić Marković i Jokić, 2015).

Kako ovi podaci treba da posluže kao oslonac za kreiranje i unapređivanje postojećih politika u oblasti obrazovanja, ali i kao „slika“ Crne Gore u ovoj oblasti u odnosu na druge zemlje Evrope koje su učestvovala u ovom istraživanju, opšti podaci koji daju uvid u studentsku populaciju u Crnoj Gori kao i opšti podaci o socio-ekonomskom statusu studenata su posebno analizirani u okviru ovog poglavlja, a značajan broj tih podataka će biti oslonac i za analizu podataka u narednim poglavljima.

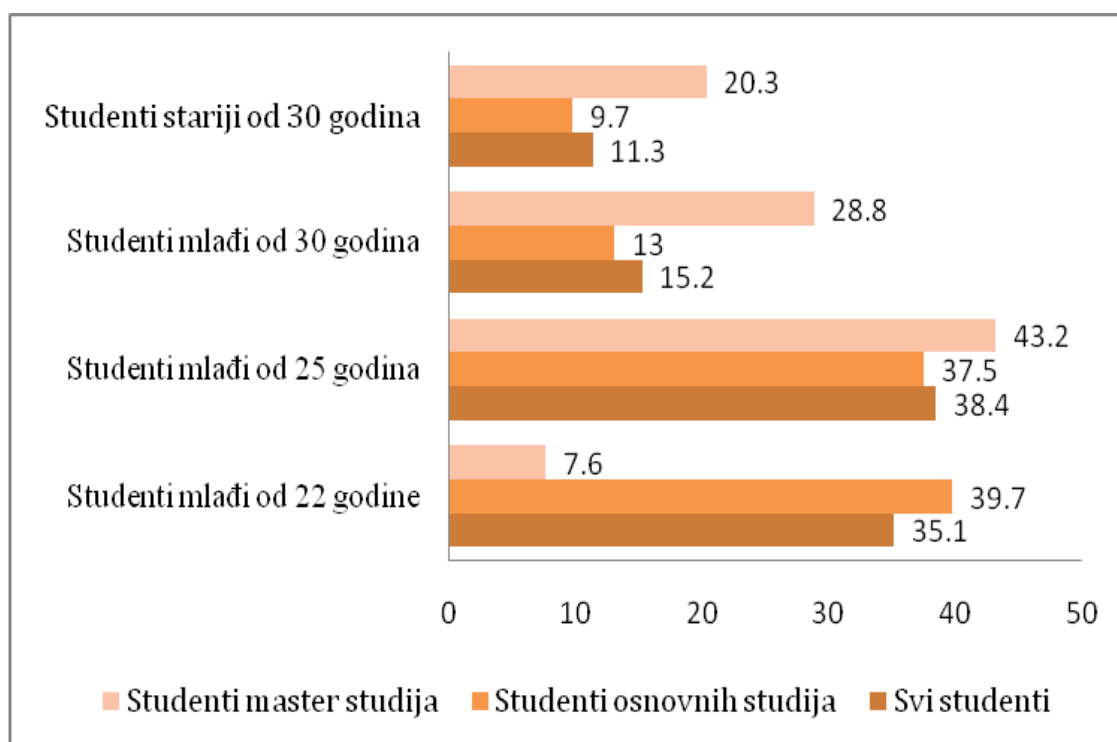
Takođe, deo podataka je sagledavan u komparativnoj perspektivi zarad stvaranje jasnije slike o situaciji u Crnoj Gori u odnosu na odabrane zemlje i tamo gde je bilo moguće doći do odgovarajućeg podatka, rezultati za Crnu Goru su upoređivani sa rezultatima nekih drugih evropskih zemalja pa su tako osim zemalja regiona, najčešće, korišćeni rezultati iz Hrvatske, Austrije, Slovačke, Češke. Odabir Austrije je baziran na činjenici da je Austrija jedna od prvih zemalja u Evropi koja je na sistemskom nivou uvela i ostvaruje mere podrške studentima. Hrvatska je odabrana jer je karakteriše isto istorijsko nasleđe kao i Crnu Goru (nasleđe bivše Jugoslavije) ali je u procesima uspostavljanja sistemskih mera podrške studentima, između ostalog, prošla put usaglašavanja sa obrazovnim sistemima zemalja Evropske unije čija je članica od sredine 2013. godine. Češka i Slovačka su odabrane jer njihovo članstvo u Evropskoj uniji traje duže od decenije, te je bilo značajno videti gde su danas njihovi obrazovni sistemi, pa tako i podsistem visokog obrazovanja i njemu komplementarne mere podrške studentima, i da li su tragovi centralizovanog sistema obrazovanja (kao što je slučaj i sa Crnom Gorom) još uvek izazov ili su ove zemlje danas sličnije zemljama, „starim članicama“, Evropske unije.

3.1. Starosna struktura i poreklo studenata

Kada je u pitanju starosna dob studenata u Crnoj Gori u realizovanom uzorku, student u Crnoj Gori je prosečne starosti od 24,4 godina (medijana iznosi 23 godine). Prema podacima MONSTAT-a prosečna starost lica koja pohađaju visokoškolske ustanove u Crnoj Gori je 25,5 godina u odnosu na prosek EU27 zemalja gde je prosečna starost studenata 22,1 godine (MONSTAT, 2014). U ukupnoj studentskoj populaciji, najmanje je najstarijih studenata, iznad 30 godina (11,3%) što govori o relativno adekvatnoj brzini studiranja. Međutim, značajan deo studenata na osnovnim studijama i dalje čine studenti iznad trideset godina starosti (9,7%).

Ovakvi podaci saglasni su sa podacima dobijenim kroz CONGRAD istraživanje koje je pokazalo da se, nakon bolonjske reforme, vreme trajanja studiranja znatno skratilo što je i bio jedan od ciljeva sistemskih promena u visokom obrazovanju i da kada se upoređi starosna struktura studenata sa master i osnovnih studenata trend pokazuje relativno uspešnu prohodnost na master studije na osnovu starosti studenata (Lažetić i saradnici, 2014).

Grafikon 4. Starost studenata u Crnoj Gori po nivoima studija (u %)

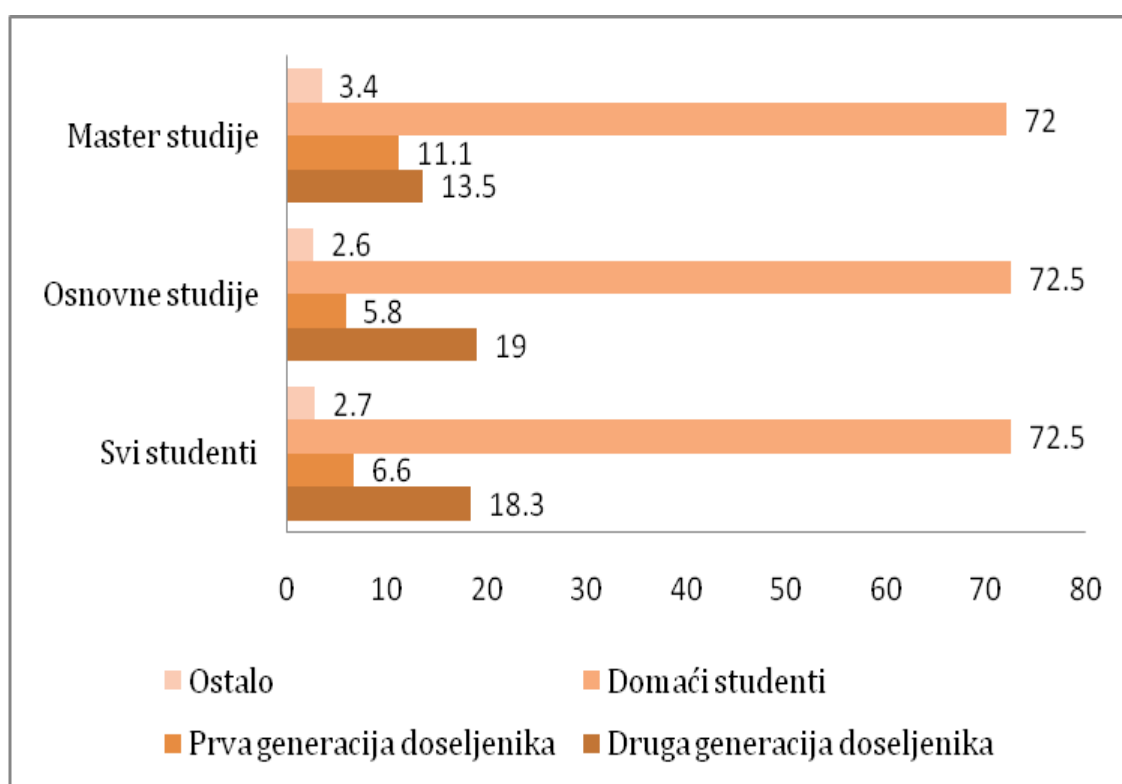
Kada se pogleda Grafikon 5 vidimo da je najveći deo studenata na visokoobrazovnim ustanovama u Crnoj Gori rođen u istoj zemlji kao i njihovi roditelji (72,5%). Situacija je ujednačena i kada su upitanju studenti osnovnih i master studija – u oba slučaja preovladavaju domaći studenti.

Udeo studenata čiji se roditelji nisu rodili u studentovoj državi studiranja ali student jeste (druga generacija doseljenika), značajno je veći u odnosu na prvu generaciju doseljenika, gde se ni sam student nije rodio u državi studiranja. Razlika između broja studenata prve i druge generacije je najmanja u kategoriji studenata master studija, a najveća u kategoriji studenata na osnovnim studijama gde 19% studenata pripada drugoj generaciji doseljenika, naspram 5,8%

studentata prve generacije doseljenika. Ovi podaci su važni kako bi se mogle kreirati dodatne mere podrške za ove studente.

Međutim, važno je napomenuti da se kod studenata doseljenika prve, pa i druge generacije, takođe može raditi i o studentima sa prostora bivše Jugoslavije, jer EUROSTUDENT upitnik posmatra doseljništvo kroz mesto rođenja roditelja i studenta u odnosu na trenutno postojeće državne granice. Kako bi se planirane mere podrške bolje i adekvatnije usmerile ka ciljnim grupama, neophodno je u sledećem ciklusu EUROSTUDENT istraživanja izdvojiti studente koji se smatraju doseljenicima (ali to ne utiče na njihov društveni status jer su se u Crnu Goru doseljavali u talasima radnih ili drugih migraciju tokom postojanja bivše Jugoslavije) od studenata čije su porodice izbegle sa prostora bivše Jugoslavije ili bile interno raseljene što može značajno uticati na njihov socio-ekonomski status.

Grafikon 5. Studenti doseljenici po nivoima studija (u %)

3.2. Osnovne socio-ekonomske karakteristike studenata u Crnoj Gori

Osnovne socio-ekonomske karakteristike studenata u Crnoj Gori su predstavljene u narednoj tabeli (Tabela 1) na osnovu pokazatelja kao što su obrazovanje roditelja, vrsta zanimanja koje obavlja roditelj studenta, porodično stanje studenta itd.

Tabela 1: Osnovne socio-ekonomske karakteristike studenata u Crnoj Gori (u %)³

Pitanje	% studenata
Studenti čiji očevi nemaju tercijarno obrazovanje	54,9
Studenti čije majke nemaju tercijarno obrazovanje	63,5
Studenti čiji očevi obavljaju manuelna zanimanja	32,4
Studenti čije majke obavljaju manuelna zanimanja	12,9
Studenti koji imaju decu	6,2
Studenti ženskog pola na osnovnim studijama	54,4
Studenti ženskog pola na master studijama	58,6
Studenti čiji su roditelji radnici koji nemaju tercijarno obrazovanje u odnosu na ukupan broj manuelnih radnika	71,1
Studenti na osnovnim studijama čiji roditelji nemaju tercijarno obrazovanje	46,9
Studenti na master studijama čiji roditelji nemaju tercijarno obrazovanje	38,1
Studenti koji ocenjuju da njihovi roditelji spadaju u donju polovinu lestvice prema društvenom statusu (ocena 4 i niže na skali od 1 do 10)	13,5
Studenti čiji roditelji imaju nizak društveni status (1-4, na skali od 1 do 10) i nemaju tercijarno obrazovanje u odnosu na ostale studente	9,3
Studenti na osnovnim studijama sa nižim društvenim statusom	14,3
Studenti na master studijama sa nižim društvenim statusom	8,9

Naredni podaci se odnose na najviši stepen obrazovanja koji su stekli roditelji studenata. U međunarodnim poređenjima, dostignuti obrazovni stepen roditelja studenata se često vidi kao indikator uticaja socio-kulturnih i ekonomskih faktora na pristup visokom obrazovanju. Iako nije u potpunosti precizan, on na relativno pouzdan način omogućuje međunarodnu

³ U svim situacijama gde se referiše na roditelje, misli se bilo koji od dva roditelja.

uporedivost korišćenjem međunarodne klasifikacije obrazovanja (ISCED)⁴. U centru pažnje su, zapravo, studenti koji dolaze iz porodica sa nižim obrazovnim statusom roditelja i gde ovi studenti, vrlo često, predstavljaju prve članove svojih porodica koje stupaju u visoko obrazovanje.

Tabela 2 prikazuje distribuciju studenata u odnosu na nivo studija studenata prema najvišem nivou obrazovanja koji su stekli njihovi roditelji. U fokusu su karakteristike roditelja odnosno indikatori koji treba da ukažu na grupe koje su u nejednakom položaju kada je u pitanju pristup visokom obrazovanju.

Uočava se da u Crnoj Gori najveći broj roditelja studenata u uzorku ima završenu višu školu ili fakultet. Roditelji sa višim i visokim obrazovanjem su najzastupljeniji i kod studenata osnovnih i studenata master studija. Ipak, kako raste nivo studija studenata uočava se da opada broj roditelja sa osnovnom školom, a raste broj roditelja sa višom ili visokom školom. Odnosno, posmatranje nivoa studija na kojem su studenti u odnosu na društveni status roditelja iskazan kroz najviši stepen obrazovanja koji su roditelji stekli pokazuje na još jedan način u kom stepenu se nejednakosti u društvenom statusu reflektuju kroz visoko obrazovanje.

Tabela 2: Odnos nivoa studija studenata i najvišeg stepena obrazovanja roditelja studenata (u %)

Najviši stepen obrazovanja roditelja	Na kom nivou studija trenutno studirate?		
	Osnovne studije	Master studije	Svi studenti
Osnovna škola	2,5	0,8	2,4
Srednja škola	44,4	37,3	43,2
Viša škola ili fakultet	47,1	51,7	47,8
Master studije	3,6	5,5	3,8
Doktorske studije	2,4	4,7	2,8
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Poredeći strukturu zanimanja roditelja studenata i strukturu zanimanja celokupnog stanovništva zemlje, uz pažnju usmerenu na roditelje koji su zaposleni, obavljaju niskokvalifikovana zanimanja i imaju niska lična primanja možemo zaključiti da studenti niže obrazovanih i siromašnijih roditelja imaju manje šanse da pristupe sistemu visokog obrazovanja. Takođe, na osnovu podataka iz ovog istraživanja (koji su prikazani u Tabela 3), uočava se da je struktura zanimanja roditelja studenata drugačija u odnosu na stanovništvo Crne Gore prema popisu stanovništva iz 2011. godine (MONSTAT, 2013). Naime, studenti čiji roditelji obavljaju jednostavnija zanimanja (odnosno, zanatlijska, poljoprivredna, uslužna ili

⁴ <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-standard-classification-of-education.aspx>

trgovačka zanimanja) imaju znatno manje šanse da pristupe visokom obrazovanju. Slična situacija je i u drugim istočnoevropskim zemljama obuhvaćenim istraživanjem.

Tabela 3: Distribucija roditelja studenata prema vrsti trenutnog ili poslednjeg zanimanja (u %)

Zanimanje	Trenutno ili poslednje zanimanje oca	Trenutno ili poslednje zanimanje majke
Rukovodilac (direktor), funkcioner ili zakonodavac	17,2	7,6
Stručnjak ili umetnik	9,9	17,4
Inženjer, stručni saradnik ili tehničar	16,4	10,4
Administrativni službenik	10,1	28,2
Uslužna ili trgovačka zanimanja	9,1	23,4
Poljoprivrednik, šumar, ribar ili srodna zanimanja	4,0	2,8
Zanatlija ili srodna zanimanja	13,5	4,5
Rukovalac mašinama ili postrojenjima, monter ili vozač	14,1	0,7
Jednostavna zanimanja	0,8	4,9
Vojna zanimanja	4,8	0,2
Ukupno	100,0	100,0

Procenat očeva ispitanih studenata, koji obavljaju manuelne poslove u Crnoj Gori iznosi 32,4%, a majki 12,9%. Kada se ovi rezultati uporede sa izabranim zemljama iz EUROSTUDENT V istraživanja (Hrvatska, Austrija i Slovačka), u Hrvatskoj ti procenti su 35,4%,5% i 22,9%, u Slovačkoj 42,6% i 19,4% a podaci nisu dostupni za Austriju.

Tabela 4 pokazuje distribuciju roditelja studenata prema zanimanjima i nivou obrazovanja za manuelna zanimanja (poljoprivrednik, šumar, ribar ili srodna zanimanja, zanatlija ili srodna zanimanja, rukovalac mašinama ili postrojenjima, monter ili vozač i jednostavna zanimanja (npr. čistač, poljoprivredni radnik na tuđem imanju, zanimanja na uklanjanju otpada). Procenat manualnih radnika koji nemaju terciarno obrazovanje u ukupnom broju manualnih radnika je

90%. U Srbiji je taj procenat 88%, u Hrvatskoj 87,2%, a u Slovačkoj 96,9% dok isti podaci nisu dostupni za Austriju.

Tabela 4: Odnos stepena obrazovanja roditelja studenata i trenutnog/poslednjeg zanimanja roditelja (%)

Roditelji koji su obavljali manuelna zanimanja	Najviši stepen obrazovanja roditelja				
	Osnovna škola	Srednja škola	Viša škola ili fakultet	Master studije	Doktorske studije
Poljoprivrednik, šumar, ribar ili srodna zanimanja	19.4	5.6	0.5	0	0
Zanatlija ili srodna zanimanja	30.1	14.3	3.3	3.5	0
Rukovalac mašinama ili postrojenjima, monter ili vozač	8.8	8.1	1.6	0	0
Jednostavna zanimanja	2.9	1.6	0.3	0	0

Kada se posmatra stanovništvo Crne Gore prema popisu iz 2011. godine (Tabela 5), procenat odraslog stanovništva (15 i više godina starosti) sa najviše osnovnim obrazovanjem iznosi 28%, sa srednjom školom 52%, a sa višim i visokim obrazovanjem 17% (MONSTAT, 2013), dok u studentskoj populaciji oko 45% studenata dolazi iz porodica koje su visokoobrazovane (makar 1 roditelj ima višu školu ili fakultet). Tako, na osnovu tih podataka zaključak može da bude da je u visokom obrazovanju u Crnoj Gori prisutna nejednaka zastupljenost različitih socijalnih grupa i da roditelji koji imaju nizak nivo obrazovanja veoma teško uspevaju da svojoj deci omoguće studiranje, uz ogradu da su se ovde poredile na izvestan način različite stvari - procenat stanovništva sa visokim obrazovanjem i broj porodica u kojima je makar jedan roditelj visokoobrazovan.

Tabela 5: Distribucija stanovništva prema podacima sa popisa stanovništva 2011. godine

Školska sprema	Procenat
Bez školske spreme	2
Nepotpuno osnovno i osnovno obrazovanje	28
Srednje obrazovanje	52
Visoko i više obrazovanje	17
Nepoznato	1
Ukupno	100

Zbog boljeg uvida u situaciju u Crnoj Gori kada je u pitanju obrazovanje roditelja studenata, korisno je prikazati podatke iz drugih zemalja. U Austriji, prema podacima EUROSTUDENT V istraživanja kod studenata na osnovnim studijama, procenat roditelja koji imaju osnovno obrazovanje iznosi 5,2%, srednje obrazovanje 61,6%, a tercijarno obrazovanje 33,2%. U Hrvatskoj ti pokazatelji su 2,4%, 50,6% i 47%. U Slovačkoj, procenat roditelja studenata sa osnovnim obrazovanjem iznosi 0,5%, sa srednjim 59,5% i sa visokim obrazovanjem 40%

Grafikon 6 upotpunjuje prethodnu analizu posmatrajući nivo obrazovanja roditelja u odnosu na pol studenata. Uočava se ujednačenost pokazatelja prema polu, osim kada su u pitanju studenti doktorskih studija gde su žene značajno podzastupljene.

Grafikon 6: Distribucija roditelja studenata prema nivou obrazovanja roditelja u odnosu na pol studenata

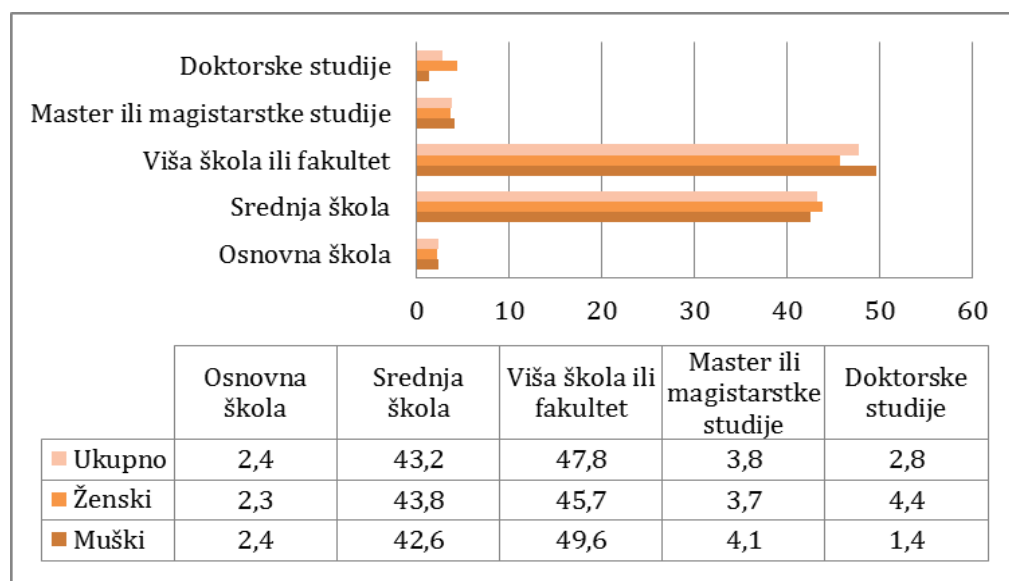

Tabela 6 predstavlja pregled percepcija studenata kada je u pitanju društveni status njihovih roditelja. Smisao ovih rezultata jeste pokušaj da se oceni socio-ekonomski status studenata na obuhvatniji način, a ne samo kroz strukturu obrazovanja i zanimanja roditelja. Jednostavno upoređivanje proporcija studenata na krajevima skale pruža informaciju o njihovoj percepciji sopstvenog društvenog statusa što predstavlja veoma širok konceptualni okvir za samoprocenu. Na osnovu dobijenih podataka, može se zaključiti da 47% studentkinja ocenjuje da njihovi roditelji spadaju u donju polovinu lestvice (ocena 6 i niže) prema društvenom statusu, taj procenat kod studenata je 52,3%, a ukupan procenat za sve studente je 49,4%. Rezultati EUROSTUDENT V istraživanja pokazuju da je u Hrvatskoj taj procenat 54,2%, u Austriji 20,1% i Slovačkoj 33,8%.

Tabela 6: Društveni status roditelja studenata u odnosu na pol studenata (u %)

Nivo društvenog statusa	Žene	Muškarci	Svi studenti
10 Visok društveni status	6.8	7.8	7.2
9	8.8	6.2	7.7
8	17.7	15.1	16.6
7	19.5	18.4	19
6	16.8	13.2	15.2
5	19.3	22.5	20.7
4	5.8	8.3	6.9
3	4	6.1	4.9
2	0.9	1.8	1.3
1 Nizak društveni status	0.3	0.6	0.4
Ukupno	100.0	100.0	100

U Tabela 7 prikazane su percepcije društvenog statusa u zavisnosti od nivoa obrazovanja roditelja. Na ovaj način se subjektivna ocena o društvenom statusu povezuje sa jednim od relativno pouzdanih pokazatelja tog istog statusa.

Tabela 7: Društveni status u odnosu na nivo obrazovanja roditelja studenata (u %)

Nivo društvenog statusa	Svi studenti	Osnovna škola	Srednja škola	Fakultet	Doktorat
10 Visok društveni status	7.2	5.7	6.5	6.8	1.6
9	7.7	5.7	4.3	9	14.8
8	16.6	14.3	13.4	19.9	16.4
7	19	14.3	14.3	22.5	27.9
6	15.2	5.7	17.6	14.5	16.4
5	20.7	31.4	23.2	19.3	19.7
4	6.9	8.6	10.6	4.6	0
3	4.9	14.3	7.1	2.7	0
2	1.3	0	2.5	0.5	0
1 Nizak društveni status	0.4	0	0.6	0.1	3.3
Ukupno	100	100	100	100	100

Podaci nam govore da je percepcija društvenog statusa studenta povezana sa nivoom obrazovanja njegovih roditelja. Uopšteno gledajući, studenti čiji roditelji imaju završene niže nivoe školovanja u manjoj meri percipiraju sebe kao nekoga ko ima visok društveni status naspram studenata gde neko od roditelja ima visoko obrazovanje ili doktorat. Ovo je najverovatnije povezano sa realnim porodičnim primanjima i objektivnim kvalitetom života. Međutim, zanimljiv je nalaz da jedan, ne tako zanemariv deo, studenata iz ove dve kategorije ipak smatra da ima nizak društveni status. U narednoj tabeli (Tabela 8) predstavljena je kombinacija percepcija studenata o društvenom statusu njihovih roditelja i tri nivoa studiranja. Predstavljani su odgovori na pitanje da li postoje značajne razlike između različitih nivoa studija i strukture studenata prema društvenom statusu.

Rezultati ukazuju na to da je procenat studenata na osnovnim studijama sa višim društvenim statusom (ocene 7-10) je 49,4%, a sa nižim društvenim statusom 50,5%. U kategoriji master studenata ti procenti su 55,9% i 44,1%. Tako se može zaključiti da nema velike razlike u poimanju društvenog statusa između studenata na osnovnim i master studijama, iako studenti master studija svoj status smatraju višim.

Kada su u pitanju druge zemlje iz EUROSTUDENT V istraživanja, u Hrvatskoj na osnovnim studijama, studenata sa samoprocenjenim višim društvenim statusom (7 i više) ima 24,6%, a sa nižim (6 i niže) 75,4%, a na master studijama ti procenti su 29,5% i 70,5%. U Austriji na osnovnim studijama sa višim društvenim statusom ima 15,7%, sa nižim 84,3%, dok su ti procenti na master studijama 62,3% i 37,7% što predstavlja veoma značajnu promenu percepcije socio-ekonomskog statusa između dva nivoa studija. U Slovačkoj, na osnovnim studijama 35,5% studenata svoj socio-ekonomski status percipira kao visok, dok je na master studijama to slučaj sa 34,6% studenata.

Tabela 8: Društveni status roditelja u odnosu na nivo studija studenata (u %)

Nivo društvenog statusa	Osnovne studije	Master studije	Svi studenti
10 Visok društveni status	7,1	8,5	7,2
9	7,5	8,5	7,7
8	16,4	18	16,6
7	18,4	20,9	19
6	14,5	19,4	15,2
5	21,7	15,8	20,7
4	6,9	6,8	6,9
3	5,4	2,1	4,9
2	1,5	0	1,3
1 Nizak društveni status	0,5	0	0,4
Ukupno	100	100	100

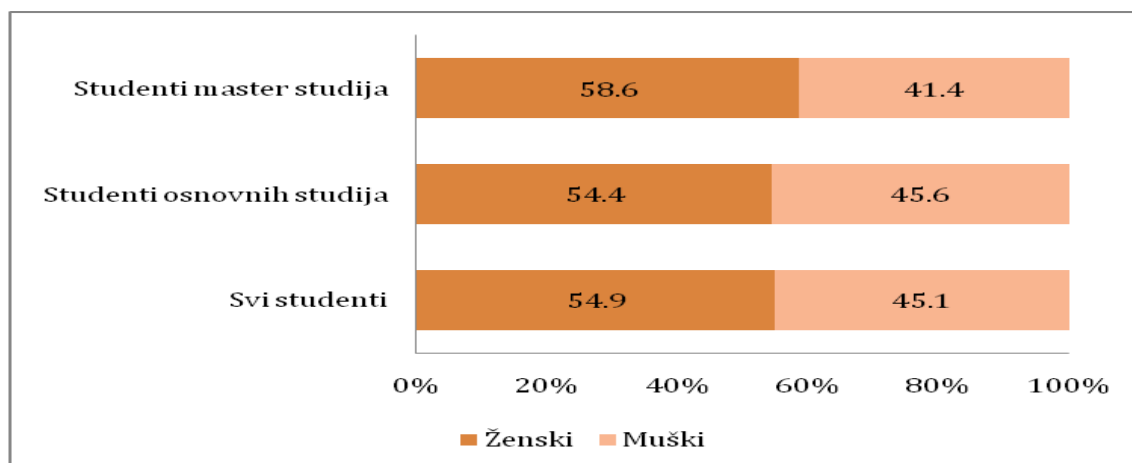
Na nivou Evrope proporcija studenata muškog i ženskog pola nije jednaka, niti sa aspekta studijskih programa niti sa aspekta drugih važnih karakteristika, što pokazuju četvrti i peti talas EUROSTUDENT istraživanja.⁵ Rodni profil studentske populacije se menja tokom vremena i sve više raste udeo studenata ženskog pola.

Distribucija studenata prema polu u Crnoj Gori je prilično ujednačena. Na Grafikon 7 se vidi da je udeo studenata ženskog pola nešto veći i dok je ta razlika na osnovnim studijama gotovo identična kao i u celoj populaciji u uzorku, na nivou master studija ona raste u korist studentkinja. Kada se posmatraju rezultati EUROSTUDENT V istraživanja u drugim zemljama koje se koriste u komparativnoj analizi udeo studenata ženskog pola raste sa višim nivoom studija osim u Austriji. U Hrvatskoj udeo ženskih studenata na osnovnim studijama je 55,5% a na master studijama 57,2%, u Austriji udeo studentkinja na osnovnim studijama je 53% a na

⁵ <http://www.eurostudent.eu/results/reports>

master studijama 47,2% dok je u Slovačkoj taj procenat na osnovnim studijama 58,1% a na master studijama 60%.

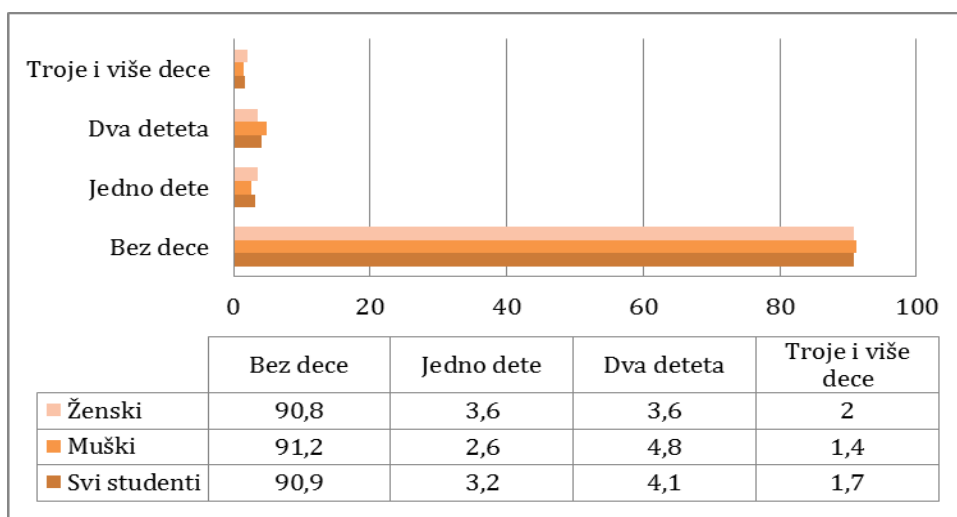
Grafikon 7: Distribucija studenata u odnosu na pol i nivo studija

Studenti koji imaju decu moraju da raspoređuju svoje resurse, odnosno vreme i novac, na sebe i svoju decu. Tada postoji dodatni teret za ove studente koji ih stavlja u podređeni položaj u odnosu na studente bez dece. Kao bitan faktor ne javlja se samo to da li student ima decu nego i njihova starosna dob koja značajno utiče na raspoređivanje resursa.

Grafikon 8: pokazuje procenat roditelja među studentima različitog pola i broja dece koju imaju. Ukupan broj studenata sa decom je 9%, a vidna je i ujednačenost studenata roditelja po polu. Najbrojniji su studenti roditelji u kategoriji studenata preko trideset godina što je i očekivano. Kada su u pitanju druge zemlje, u Hrvatskoj taj procenat je 3,3%, u Austriji 8,9%, a u Slovačkoj 7,1%. U Crnoj Gori su studenti koji su istovremeno i roditelji u znatno neravnopravnijem položaju u odnosu na studente-roditelje u većini zemalja pokrivenih EUROSTUDENT istraživanjem, jer spada u red zemalja koja nema organizovane programe brige o deci u okviru VOU i studentskih domova, niti im je omogućen da prate nastavu i ostvaruju druge obaveze na način prilagođen njihovoj situaciji.

Grafikon 8: Distribucija studenata prema roditeljskom statusu, polu i broju dece (u %)

Kada se uporede studenti prema tome da li su roditelji ili ne u odnosu na to koliko su zadovoljni opterećenjem za vreme studiranja (Tabela 9), ne postoji značajna razlika u njihovom zadovoljstvu opterećenjem studijama. Npr. dobijeno je da je među studentima roditeljima za jedan procenat više onih koji su nezadovoljni, ali ih je isto toliko više i u grupi u potpunosti zadovoljnih. Ovo je zanimljiv nalaz jer je za očekivati da nezadovoljniji budu oni studenti koji svoje vreme dele između porodičnih, roditeljskih i studijskih obaveza u odnosu na studente koji su u potpunosti posvećeni studijama, no podaci pokazuju da u Crnoj Gori to nije slučaj.

Tabela 9: Distribucija studenata prema nivou zadovoljstva opterećenjem u toku studija u odnosu na roditeljski status (u %)

Zadovoljstvo opterećenjem	Bez dece	Studenti roditelji	Ukupno svi studenti
Nimalo zadovoljan/a (1)	11	12	11
(4)	15	17	15
(3)	39	39	38,9
(2)	21	17	20,4
U potpunosti zadovoljan/a (5)	15	16	14,7
Ukupno	100	100	100

Kada se posmatraju studenti-roditelji s obzirom na finansijske teškoće koje osećaju (Tabela 10), uočava se da u odnosu na studente bez dece, studenti roditelji osećaju veće finansijske teškoće.

Tabela 10: Distribucija studenata prema finansijskim teškoćama koje osećaju u odnosu na roditeljski status (u %)

Nivo poteškoća	Bez dece	Studenti roditelji	Ukupno svi studenti
Nemam nimalo finansijskih teškoća (1)	6,8	3,1	6,5
(2)	17,7	18,8	17,8
(3)	39,7	35,9	39,3
(4)	25	28,9	25,4
Imam veoma ozbiljne finansijske teškoće (5)	10,7	13,3	11,0
Ukupno	100	100	100

Na pitanje sa kim studenti u Crnoj Gori žive tokom studija, rezultati govore da najveći broj studenata u Crnoj Gori živi sa svojim roditeljima (53,2%) dok je znatno manji broj studenata koji žive sami (14,5%). Najmanji procenat studenata živi sa partnerom (i decom ako ih imaju)

(11,9%). Takođe, jedan značajan deo studenata izveštava o tome da živi sa drugim osobama (20,41%) što uključuje život sa cimerima u studentskom domu ili privatnom smeštaju.

3.3. *Studenti sa hendikepom*

Ukupan broj studenata sa nekom vrstom hendikepa, hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja u funkcionisanju je 5,9%. Distribucija studenata sa hendikepom u uzorku u odnosu na vrstu zdravstvenih problema je prikazana u narednoj tabeli iz koje vidimo da su najbrojniji studenti koji imaju senzorna oštećenja, nakon čega slede studenti sa drugim zdravstvenim problemima i studenti sa hroničnim bolestima.

Tabela 11: Distribucija studenata prema vrsti zdravstvenih problema

Vrsta zdravstvenog problema	Procenat u ukupnom broju studenata
Hroničnu bolest	1,3
Problemi sa mentalnim zdravljem	0,7
Poteškoće u kretanju	0,6
Senzorna oštećenja	2,3
Poteškoće sa učenjem	0,6
Drugi zdravstveni problemi	1,9
Ukupan broj studenata sa hendikepom/zdravstvenim problemima	5,9

Prema rezultatima EUROSTUDENT V istraživanja u pogledu posedovanja neke vrste hendikepa, hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja u funkcionisanju, u Hrvatskoj, 14,1% studenata izveštava o ovim problemima, u Austriji 14,5% dok je u Slovačkoj to slučaj sa 22,1% studenata. Ipak, direktno upoređivanje broja studenata u odnosu na vrstu zdravstvenih problema studenata iz različitih zemalja nije moguće jer različite zemlje imaju i različitu tradiciju u definisanju i kategorizaciji zdravstvenih problema koji su osnov za dodatnu podršku od strane države.

Tabela 12 nam pruža uvid u percepcije studenata sa nekom vrstom hendikepa, odnosno zdravstvenih problema, u pogledu veličine prepreka na koje nailaze tokom studiranja. Najveći broj studenata svoje zdravstveno stanje smatra malom ili nikakvom preprekom za studiranje. U isto vreme, skoro 11% studenata sa nekom vrstom hendikepa/zdravstvenog problema vidi svoj hendikep/zdravstveni problem kao veliku prepreku za studiranje. Ipak, dobijene podatke treba tumačiti pažljivo (kako samo manji procenat onih koji svoj hendikep vide kao veliku prepreku) jer postoji verovatnoća da veliki broj onih koji imaju značajan hendikep nije ni počeo da studira jer za to nema odgovarajuće uslove (počevši od infrastrukturnih (npr. dostupnost) do onih koji se tiču odgovarajućih nastavnih sredstava). Ipak, imajući u vidu prikazane podatke, može se

zaključiti da bilo koji hendikep, odnosno vrsta zdravstvenog problema, može da predstavlja ograničavajući faktor kada je u pitanju studiranje.

Kad su u pitanju studenti u drugim zemljama, kod većine zemalja se taj procenat kreće oko 30% (Španija, Finska, Francuska itd.). U Hrvatskoj je taj procenat 45,6%, a u Slovačkoj 35%.

Tabela 12: Percepcije studenata u kojoj meri im hendikep predstavlja prepreku za studiranje

Nivo prepreke	Broj studenata	Procenat
Velika prepreka	10	10,9
Osrednja prepreka	19	20,7
Mala ili nikakva prepreka	63	68,5

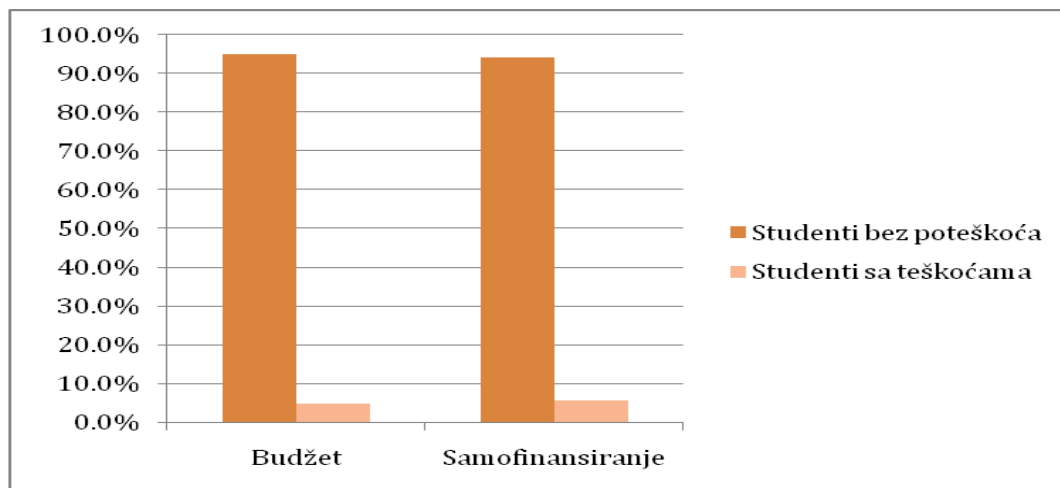
U Tabela 13 je prikazano u kojoj meri studenti doživljavaju svoj hendikep, hronične zdravstvene probleme ili ograničenja u funkcionisanju kao prepreku. Vidno je da veliki broj studenata svoj zdravstveni problem ne vidi kao prepreku za studiranje, ali se može zaključiti i to da studenti koji imaju druge hronične probleme (pored pobrojanih) svoje zdravstveno stanje smatraju velikom preprekom u najvećem procentu – 33,3%. Dodatna analiza je pokazala da 11,5% studenata na osnovnim studijama koji imaju zdravstvene probleme smatra da im to predstavlja prepreku za studiranje. Za studente master studija isti podaci nisu dostupni.

Tabela 13: Vrsta zdravstvenih problema studenata u odnosu na nivo prepreke koju taj problem za njih predstavlja (u %)

Vrsta zdravstvenog problema	Nije prepreka uopšte (1)	(2)	(3)	(4)	Velika je prepreka (5)	Ukupno
Hronična bolest	73,3	13,3	3,3	0	10	100
Problemi sa mentalnim zdravljem	64,3	14,3	21,4	0	0	100
Poteškoće u kretanju	27,3	18,2	18,2	18,2	18,2	100
Senzorna oštećenja (npr. problem sa vidom ili sluhom)	40	0	60	0	0	100
Problem u učenju (npr. ADHD, disleksija)	53,3	26,7	20	0	0	100
Drugi hronični zdravstveni problemi	0	50	16,7	0	33,3	100

Kada se pogleda distribucija studenata sa nekom vrstom hendikepa prema statusu na studijama (Grafikon 9), uočava se da se njihovo učešće po različitim statusima (finansiranje iz budžeta ili samofinansiranje) poklapa sa učešćem studenata koji nemaju neku vrstu hendikepa.

Grafikon 9: Distribucija studenata sa hendikepom u odnosu na status na studijama

Podaci iz tabele koja sledi, mogu ukazivati na loš položaj studenata sa hendikepom u Crnoj Gori jer se vidi da ogromna većina studenata koji imaju neku vrstu hendikepa smatra da je institucionalna podrška koju dobijaju tokom studija nepostojeća. Jedino studenti koji imaju problema sa mentalnim zdravljem (njih 20%) izveštavaju da su imali veliku podršku, dok niko od preostalih niko ne izveštava da je imao veliku podršku.

Ovakvi podaci ukazuju na zabrinjavajuće stanje kad je u pitanju institucionalna podrška svim studentima sa hendikepom/zdravstvenim poteškoćama.

Tabela 14: Vrsta zdravstvenih problema studenata u odnosu na količinu institucionalne podrške koju je student dobio u toku studija (u %)

Vrsta zdravstvenog problema	Velika podrška	Umerena podrška	Mala podrška	Bez podrške	Podrška nije potrebna/tražena	Ukupno
Hronična bolest	0	0	0	69,2	30,8	100
Problemi sa mentalnim zdravljem	20,0	50,0	0	30,0	0	100
Poteškoće u kretanju	0	20,0	0	80,0	0	100
Senzorna oštećenja (npr. problem sa vidom ili sluhom)	0	0	3,6	53,6	42,9	100
Problem u učenju (npr. ADHD, disleksija)	0	20,0	0	40,0	40,0	100
Drugi hronični zdravstveni problemi	0	0	3,6	53,6	42,9	100

Kada je u pitanju odluka o nastavku studiranja studenata iz ove grupe, i kada se uporede studenti koji imaju neku vrstu hendikepa sa studentima koji nemaju hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja, uočava se da studenti sa zdravstvenim problemima u manjem procentu planiraju da nastave studije u periodu od jedne godine nakon što završe studijski program na kome su trenutno, ali u većem procentu to planiraju da urade u periodu dužem od jedne godine, odnosno treba im više vremena da bi nastavili sa studijama.

Takođe, studenti iz grupe onih koji imaju hendikep/zdravstvene probleme u većem procentu ne planiraju da uopšte nastave studije.

Tabela 15: Planovi studenata da nastave studije nakon što završe studijski program koji trenutno pohađaju (u %)

Odgovor	Bez hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja	Sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima
Da, u periodu od jedne godine nakon što završim studijski program na kome sam trenutno	40,6	34,4
Da, ali u periodu dužem od jedne godine nakon što završim studijski program na kome sam trenutno.	20,6	27,8
Ne, ne planiram da nastavim studije	11,6	18,9
Još uvek ne znam	27,2	18,9

Vredi razmotriti i to u kojoj meri su studenti sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima zadovoljni organizacijom studija i rasporedom predavanja u odnosu na ostale studente (Tabela 16).

Na osnovu prikazanih podataka, uočava se mnogo veći procenat nezadovoljnih u grupi sa zdravstvenim ograničenjima, što upućuje na zaključak da visokoobrazovne ustanove nisu učinile dovoljan napor da bi studentima sa određenim zdravstvenim hendikepom omogućile zadovoljavajući nivo organizacije studija i same nastave.

Tabela 16: Zadovoljstvo organizacijom studija i rasporedom predavanja (u %)

Nivo zadovoljstva	Bez hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja	Sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima
Veoma zadovoljni (5)	20,2	14,1
(4)	25,1	23,5
(3)	27,1	20,0
(2)	17,5	27,1
Veoma nezadovoljni (1)	10,2	15,3
Ukupno	100	100

Takođe, na osnovu podataka iz Tabela 17, može se uočiti da su studenti sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima gotovo podjednako zadovoljni ili nezadovoljni odnosom administracije na visokoobrazovnim ustanovama prema njima. Takav nalaz Crnu Goru izdvaja u odnosu na druge zemlje regiona jer je u Srbiji i Bosni i Hercegovini broj studenata koji su nezadovoljni odnosom administracije prema njima značajno veći.

Tabela 17: Zadovoljstvo odnosom zaposlenih u administraciji prema studentima (u %)

Nivo zadovoljstva	Bez hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja	Sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima
Veoma zadovoljni (5)	33,1	35,3
(4)	27,0	25,9
(3)	21,6	22,4
(2)	11,2	8,2
Veoma nezadovoljni (1)	7,1	8,2
Ukupno	100,0	100,0

Kada se posmatra odnos zaposlenih u nastavi prema studentima, ovde je prisutan više kritički stav studenata koji imaju hronične zdravstvene probleme ili ograničenja, ali taj stav nije toliko različit u odnosu na ostale studente (

Tabela 18). U velikoj većini su, ipak, oni studenti koji su zadovoljni odnosom zaposlenih u nastavi prema njima, a čak je veći postotak nezadovoljnih među studentima koji nemaju hronične zdravstvene probleme ili ograničenja.

Tabela 18: Zadovoljstvo odnosom zaposlenih u nastavi prema studentima (u %)

Nivo zadovoljstva	Bez hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja	Sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima
Veoma zadovoljni (5)	29,8	26,4
(4)	32,6	37,9
(3)	23,7	24,1
(2)	10,5	6,9
Veoma nezadovoljni (1)	3,4	4,6
Ukupno	100,0	100,0

Ispitujući zadovoljstvo infrastrukturom i opremljenošću visokoobrazovnih ustanova, zaključuje se da su studenti uglavnom zadovoljni ovim elementima, bez obzira da li imaju hronične zdravstvene probleme ili ograničenja, iako bi bilo za očekivati da infrastruktura i oprema visokoškolskih ustanova ima uticaja na studiranje studenata sa hendikepom (Tabela 19). Ipak, iako je ujednačenost mišljenja studenata bez hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja i onih koji ih imaju prilično ujednačena u svim ostalim stepenima zadovoljstva važno je istaći da

je broj veoma nezadovoljnih primetno veći u grupi studenata sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima.

Tabela 19: Zadovoljstvo opremljenošću fakulteta (biblioteka, kompjuteri, zgrada, učionice)(u %)

Nivo zadovoljstva	Bez hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja	Sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima
Veoma zadovoljni (5)	16,9	18,6
(4)	19,2	18,6
(3)	26,8	18,6
(2)	19	17,4
Veoma nezadovoljni (1)	18	26,7
Ukupno	100	100

Kada su u pitanju finansijske teškoće, na osnovu podataka iz naredne tabele može se zaključiti da obe grupe studenata, bez obzira da li imaju neku vrstu hendikepa ili ne, osećaju finansijske teškoće, s tim da nešto više ozbiljnih finansijskih teškoća imaju studenti sa bez hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja, ali da u isto vreme nešto manji postotak studenata sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima izveštava da nema nimalo finansijskih teškoća.

Tabela 20: Procena finansijskih teškoća (u %)

Stepen finansijskih teškoća	Bez hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja	Sa hroničnim zdravstvenim problemima ili ograničenjima
Imam veoma ozbiljne finansijske teškoće	11,1	8,6
Imam ozbiljne finansijske teškoće	25,2	27,2
Imam umerene finansijske teškoće	39,6	35,8
Nemam finansijskih teškoća	17,3	25,9
Nemam nimalo finansijskih teškoća	6,7	2,5
Ukupno	100	100

4. Obrazovanje pre studija i tranzicija ka visokom obrazovanju

Prilikom istraživanja socijalne dimenzije visokog obrazovanja, veoma je važno i analizirati sve relevantne informacije o prethodnom obrazovanju studenata, kako bi mogli da se izvode zaključci o tome da li prohodnost ka visokom obrazovanju ili intenzitet studiranja zavisi od prethodnog obrazovanja studenata i, između ostalog, da li neke oblasti studiranja preferiraju studenti koji se razlikuju po vrsti srednjoškolskog obrazovanja koje su stekli. Takođe, važno je utvrditi da li postoje neke systemske razlike između studenata koji dolaze iz porodica sa različitim obrazovnim i socio-ekonomskim statusom u kontekstu studiranja i prethodnog obrazovanja.

Od studenata koji su učestvovali u EUROSTUDENT V istraživanju u Crnoj Gori, a koji su odgovorili na ovo pitanje skoro podjednak broj studenata dolazi iz srednjih stručnih škola i iz gimnazija uračunavajući i one koji imaju strane kvalifikacije koje bi se mogle izjednačiti sa opštim obrazovanjem u Crnoj Gori. Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da je visoko obrazovanje u Crnoj Gori, veoma dostupno i učenicima srednjih stručnih škola.

Važne informacije o jednom obrazovnom sistemu pružaju i podaci o njegovoj pravednosti, odnosno, koliko je obrazovni sistem u stanju da obezbedi jednake uslove za obrazovanje svim svojim građanima. Podaci o pravednosti sistema, u isto vreme, govore o vertikalnoj pokretljivosti unutar jednog društva. Obrazovanje i zanimanje roditelja, u ovom istraživanju uzeti su kao indikatori socio-ekonomskog statusa studenta, i ispitivan je njihov uticaj na različite aspekte studiranja, od odlaganja upisa, preko intenziteta studiranja do zaposlenja studenata tokom studija.

Podaci o obrazovanju roditelja studenata iz uzorka govore o tome da su studenti roditelja koji nemaju završeno visoko obrazovanje u većoj meri pohađali programe srednjeg stručnog obrazovanja. Odnosno, kada pogledamo obrazovanje roditelja vidimo da postoji tendencija da porodice u kojima minimum jedan roditelj ima visoko obrazovanje u većoj meri pohađaju gimnazije, dok učenici iz porodica u kojima nijedan od roditelja nema visoko obrazovanje imaju tendenciju da u većoj meri pohađaju stručne škole (Tabela 21).

Tabela 21: Prethodno obrazovanje studenata i obrazovanje roditelja (u %)

Prethodno obrazovanje	Bez visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Sa visokim obrazovanjem (ISCED 5-8)	Svi studenti
Gimnazija	43,6	55,5	50,2
Srednja stručna škola	56,4	44,5	49,8
Ukupno	100	100	100

Iz podataka je vidno i to da učenici koji su pohađali srednje stručne škole u većoj meri upisuju osnovne primenjene i specijalističke primenjene studije, nego što je slučaj sa učenicima koji su

pohađali gimnazije, a da bivši gimnazijalci češće upisuju osnovne akademske studije i master studije (Tabela 22).

Tabela 22: Prethodno obrazovanje studenata i vrsta visokoobrazovne ustanove koju pohađaju (u %)

	Gimnazija	Srednja stručna škola	Svi studenti
Osnovne akademske studije	46,1	48,4	47,4
Osnovne primenjene studije	5,0	18,4	11,5
Integrisane akademske studije	0,3	0,0	0,3
Master studije	14,1	5,9	10,2
Specijalističke primenjene studije	5,0	9,6	7,3
Specijalističke akademske studije	26,3	15,3	20,4
Doktorske akademske studije	2,9	1,6	2,4
Studiram po predbolonjskom programu studiranja	0,3	0,9	0,6
Ukupno	100	100	100

Kada se pogleda koliko vremena nedeljno studenti koji su završili srednje stručno i gimnazijsko obrazovanje odvajaju za ispunjavanje studijskih obaveza na studijama, o niskom intenzitetu studiranja više izveštavaju studenti koji su pohađali stručne škole, dok o visokom intenzitetu više izveštavaju studenti bivši gimnazijalci. Ovakva povezanost ukazuje na to da prethodno obrazovanje studenata ima uticaj na intenzitet njihovog studiranja (Tabela 23).

Tabela 23: Prethodno obrazovanje studenata i intenzitet studiranja (u %)

Prethodno obrazovanje	Nizak intenzitet studiranja ⁶	Srednji intenzitet studiranja	Visok intenzitet studiranja	Ukupno
Gimnazija	27,8	47,2	25,0	100,0
Srednja stručna škola	33,5	46,6	19,8	100,0
Svi studenti	32,0	46,3	21,7	100,0

Studenti koji su pohađali srednje stručne škole i studenti koji su pohađali gimnazije ne razlikuju se po tome iz kojih izvora prihoda dominantno finansiraju svoj život i školovanje (Tabela 24).

⁶ Nizak intenzitet studiranja se odnosi na studente koji nedeljno izdvajaju manje od 20 sati za studijske obaveze, srednji intenzitet studiranja na one studente koji izdvajaju između 20 i 40 sati za studijske obaveze dok se visok intenzitet studiranja odnosi na one studente koji izdvajaju više od 40 sati nedeljno za ispunjavanje studijskih obaveza.

Tabela 24: Prethodno obrazovanje studenata i dominantan izvor prihoda (u %)

Prethodno obrazovanje	Porodica kao dominantan izvor prihoda ⁷	Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda	Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda	Drugi izvori prihoda ⁸	Ukupno
Gimnazija	68,9	20,4	2,9	7,9	100,0
Srednja stručna škola	67,4	24,5	1,5	6,6	100,0
Svi studenti	67,9	22,5	2,1	7,5	100,0

Kada uporedimo odnos između studenata koji su završili srednje stručne škole i onih koji su završili gimnazije na visokoobrazovnim ustanovama različitih studijskih oblasti, mogu se uočiti značajne razlike (Tabela 25).

Tabela 25: Oblast studija u zavisnosti od srednjoškolskog obrazovanja (u %)

Oblast studija	Gimnazija	Srednja stručna škola	Ukupno
Obrazovanje	29,0	71,0	100,0
Humanističke nauke i umetnost	69,8	30,2	100,0
Društvene nauke, pravo i ekonomija	61,9	36,1	100,0
Prirodne nauke	38,1	61,9	100,0
Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	58,0	42,0	100,0
Poljoprivreda	36,1	63,9	100,0
Medicina i srodne oblasti	53,0	47,0	100,0
Uslužne delatnosti	29,9	70,1	100,0
Svi studenti	50,2	49,8	100,0

⁷ Dominantan izvor prihoda podrazumeva da iz datog izvora dolazi 50% i više od ukupnog mesečnog prihoda studenta.

⁸ Drugi izvori prihoda obuvataju pored penzija, dečji dodatak, privatni izvori finansiranja ali i studente koji nemaju nijedan dominantan izvor prihoda iz prethodnih kategorija.

Iz podataka možemo zaključiti da učenici srednjih stručnih škola više upisuju visokoškolske ustanove čiji se studijski programi bave obrazovanjem, poljoprivredom, prirodnim naukama i uslužnim delatnostima i da u manjem broju upisu studijske programe iz svih ostalih studijskih oblasti.

4.1. Internacionalni studenti

Pod internacionalnim studentima se u ovom istraživanju podrazumevaju studenti koji su svoje prethodno obrazovanje završili izvan granica Crne Gore. Podaci o internacionalnim studentima su važni kako bi se uočilo ko su studenti koje privlače visokoobrazovne ustanove iz Crne Gore kako bi mogle da se formulišu preporuke za jačanje dolazne mobilnosti putem povećanja atraktivnosti visokoobrazovnih ustanova u Crnoj Gori za srednjoškolce iz drugih zemalja.

Podaci dobijeni ovim istraživanjem pokazuju da je od ukupnog broja studenata 93,4% studenata završilo srednju školu u Crnoj Gori. Od onih koji su završili srednju školu izvan granica Crne Gore, a koji su izvestili o zemlji u kojoj su završili srednju školu najviše je studenata koji su završili srednju školu u zemljama bivše Jugoslavije – nešto više od 90%, od čega dominiraju studenti koji su srednju školu završili u Srbiji nakon čega slede studenti koji su srednju školu završili u BiH Ovi podaci govore da su visokoobrazovne ustanove u Crnoj Gori najprivlačnije studentima iz zemalja bivše Jugoslavije. Veoma je mali broj studenata koji dolaze iz drugih zemalja od kojih je najveći broj onih koji su srednju školu završili u SAD. Podaci ukazuju da su visokoobrazovne ustanove privlačne studentima koji nemaju jezičku barijeru, te da u kontekstu povećanja mobilnosti ka Crnoj Gori pre svega treba raditi na povećanju broja, kvaliteta i prepoznatljivosti studijskih programa koji se nude na engleskom i drugim jezicima.

Podaci pokazuju da, u poređenju sa internacionalnim studentima, veći postotak studenata koji su završili srednju školu u Crnoj Gori ima visokoobrazovane roditelje (Tabela 26).

Tabela 26: Internacionalni studenti u odnosu na obrazovanje roditelja (u %)

Vrsta studenata	Obrazovanje roditelja		
	Bez visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Sa visokim obrazovanjem (ISCED 5-8)	Ukupno
Studenti iz Crne Gore	45,0	55,0	100,0
Internationalni studenti	53,9	46,1	100,0
Svi studenti	45,4	54,6	100,0

Broj internacionalnih studenata, dodatno, varira u zavisnosti od oblasti kojoj pripadaju studijski programi. Najprivlačniji studijski programi za internacionalne studente su programi u oblasti obrazovanja i uslužnih delatnosti (Tabela 27).

Tabela 27: Internacionalni studenti u odnosu na oblast studija (u %)

Oblast studija	Studenti iz Crne Gore	Internacionalni studenti	Ukupno
Obrazovanje	70,3	29,7	100,0
Humanističke nauke i umetnost	92,8	7,2	100,0
Društvene nauke, pravo i ekonomija	98,2	1,8	100,0
Prirodne nauke	97,3	2,7	100,0
Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	95,1	4,9	100,0
Poljoprivreda	96,8	3,2	100,0
Medicina i srodne oblasti	91,2	8,8	100,0
Uslužne delatnosti	87,5	12,5	100,0
Svi studenti	93,4	6,6	100,0

Važno je napomenuti i to da dobijeni podaci ukazuju da se internacionalni studenti i studenti iz Crne Gore ne razlikuju po intenzitetu studiranja, niti se statistički značajno razlikuju po dominantnom izvoru prihoda putem koga se izdržavaju i finansiraju svoje školovanje.

4.2. Tranzicija ka visokom obrazovanju i prekidi u studiranju

Bolonjska reforma visokog obrazovanja kao jednu od najvažnijih dimenzija ima širenje pristupa visokom obrazovanju, odnosno uključivanje podzastupljenih grupa u visoko obrazovanje. Povećanje broja visokoobrazovanih i širenje pristupa visokom obrazovanju ciljevi su i strategije Evropa 2020 (2010) kao i Strategije razvoja jugoistočne Evrope 2020 (2013). Razvojni ciljevi koji se odnose na širenje pristupa visokom obrazovanju, između ostalog, u svom središtu imaju i pojedince koji nisu imali takozvani *tradicionalni put ka visokom obrazovanju*, koji podrazumeva direktan nastavak školovanja na fakultetima i visokim školama nakon završetka srednje škole.

Stoga je EUROSTUDENT V upitnikom ispitivana i tranzicija studenata od srednjeg ka visokom obrazovanju. Važna dimenzija ove tranzicije jeste da li su studenti pravili pauzu između različitih nivoa obrazovanja (srednje škole i visokoškolskih ustanova), kao i pauza između dva nivoa studija. Takođe je ispitivano u kojoj meri studenti prave značajne pauze nakon što upišu visokoobrazovnu ustanovu, a pre sticanja prvog zvanja, odnosno pre završetka prvog nivoa studija.

U isto vreme, politika širenja pristupa visokom obrazovanju stoga mora uzeti u obzir i pojedince koji se vraćaju na visokoobrazovne ustanove nakon duže pauze i obuhvatati mere koje će tim pojedincima olakšati povratak. Stoga je posebna pažnja u okviru EUROSTUDENT V istraživanja posvećena studentima koji su imali *odložen upis* na visokoobrazovne ustanove, odnosno koji su napravili pauzu veću od dve godine između srednje škole i fakulteta.

Tako, a prema dobijenim podacima, od 1287 studenata koji su odgovorili na pitanje koje se odnosi na odložen upis visokoobrazovne ustanove, za njih skoro 81% je prošlo manje od godinu dana od trenutka kada su završili srednju školu i upisali se na visokoobrazovnu ustanovu. Pauzu dužu od dve godine između završetka srednje škole i upisa visokoobrazovne ustanove napravilo je oko 13% studenata.

Dodatno, u okviru EUROSTUDENT istraživanja posebno su se razmatrali podaci koji su pružili studenti koji su napravili pauzu dužu od jedne godine tokom svojih studija. Dobijeni podaci ukazuju na to da, nakon što upišu visokoobrazovnu ustanovu, 18,3% napravi prekid u studiranju koji je duži od jedne godine. Sa druge strane, 7,2% studenata napravi pauzu dužu od jedne godine između dva nivoa studija, odnosno nakon sticanja prve diplome i nastavka studija. Imajući to u vidu, različiti aspekti odlaganja završetka studija će biti prikazani u tekstu koji sledi.

4.2.1. Odložena tranzicija ka visokom obrazovanju

Kao što je već rečeno, u Crnoj Gori ima oko 13% studenata koji su napravili dužu pauzu između srednje škole i upisa na fakultet. Pokazalo se da nema razlika između studenata iz porodica različitog obrazovnog statusa u pogledu odlaganja upisa visokoobrazovne ustanove (Tabela 28).

Tabela 28: Odložen upis na visokoobrazovnu ustanovu u zavisnosti od obrazovanja roditelja (u %)

Vrsta upisa	Roditelji bez visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Roditelji sa visokim obrazovanjem (ISCED 5-8)	Svi studenti
Direktan upis	87,1	86,5	86,8
Odložen upis	12,9	13,5	13,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Zanimljiv je dobijeni podatak da odlaganje studija ne utiče na kasniji intenzitet studiranja (razlike nisu statistički značajne).

Odlaganju upisa visokoobrazovne ustanove skloniji su studenti koji upisuju visokoobrazovne ustanove koje se bave uslužnim delatnostima, poljoprivredom i obrazovanjem, a najmanje studenata koji su odložili upis se nalazi u grupi studenata koji se školuju u oblasti inženjerstva, mašinstva i građevine (Tabela 29).

Tabela 29: Odlaganje upisa na visokoobrazovnu ustanovu u zavisnosti od oblasti studija (u %)

Oblast studija	Direktan upis	Odložen upis	Ukupno
Obrazovanje	77,3	22,7	100,0
Humanističke nauke i umetnost	85,4	14,6	100,0
Društvene nauke, pravo i ekonomija	83,6	16,4	100,0
Prirodne nauke	90,8	9,2	100,0
Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	93,8	6,2	100,0
Poljoprivreda	78,4	21,6	100,0
Medicina i srodne oblasti	82,0	18,0	100,0
Uslužne delatnosti	79,0	21,0	100,0
Svi studenti	86,8	13,2	100,0

Studenti koji financiraju studije iz sopstvenih izvora prihoda poput zaposlenja, u većoj meri odlažu upis na visokoobrazovne ustanove (Tabela 30). Studenti koji se financiraju iz javnih izvora prihoda (kao što su studentske stipendije i krediti) u najvećoj meri imaju *tradicionalni obrazovni put*, odnosno u najvećoj meri ne odlažu upis na visokoobrazovne ustanove.

Tabela 30: Odložen upis visokoobrazovne ustanove i dominantan izvor prihoda (u %)

Vrsta upisa	Porodica kao dominantan izvor prihoda	Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda	Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda	Drugi izvori prihoda	Svi studenti
Direktan upis	87,5	77,5	95,8	82,9	86,8
Odložen upis	12,5	22,4	4,2	17,1	13,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Studenti koji odlažu upis su u većoj meri bili zaposleni na plaćenim poslovima koji su trajali duže od godinu dana i koji su radili više od 20 sati nedeljno u odnosu na kolege koje su se direktno upisivale na fakultet. Takođe, u većoj meri se direktno upisuju na fakultet oni studenti koji nisu imali radni angažman (Tabela 31).

Tabela 31: Radno iskustvo pre studija i odložen upis na visokoobrazovnu ustanovu (u %)

Radno iskustvo	Direktan upis	Odložen upis
Plaćen posao duže od godinu dana i 20 i više sati nedeljno	9,4	33,8
Plaćen posao kraći od godinu dana ili manje od 20 sati nedeljno	7,9	6,2
Bez radnog angažmana	82,6	60,0
Ukupno	100,0	100,0

4.2.2. Prekidanje studija

Efikasnost studiranja u fokusu je reformi visokog obrazovanja u poslednjih gotovo deset godina. U Crnoj Gori, pre potpisivanja Bolonjske deklaracije sa čime su reformski procesi zvanično i počeli, takozvani stari sistem studija najoštrije je kritikovan upravo iz perspektive efikasnosti, odnosno njegove osnovne dimenzije, dužine studiranja. Prema podacima istraživanja sprovedenog u okviru CONGRAD Tempus projekta o diplomiranim studentima, koji su diplomirali 2007. i 2012. godine, sa uvođenjem bolonjskog sistema studiranja došlo je do značajnog pomaka ka povećanju efikasnosti studija, odnosno smanjenju broja godina za koje studenti završe studije (Lažetić i saradnici, 2014). Prosečna dužina studiranja diplomiranih studenata koji su studirali po starom, pre-bolonjskom programu bila je 7,28 godina dok je prosečna dužina studiranja diplomiranih studenata koji su završili prema novom, bolonjskom

sistemu studija 4,89 godina (Lažetić i saradnici, 2014). Ipak, uprkos povećanju efikasnosti studiranja, značajno je razmotriti koje sve prepreke stoje studentima danas na putu ka efikasnom studiranju.

Kada se pogledaju podaci o prekidima studija u periodu koji je duži od jedne godine, vidimo da nema razlika između studenata u odnosu na nivo obrazovanja njihovih roditelja (Tabela 32).

Tabela 32: Studenti koji su prekidali školovanje duže od jedne godine u odnosu na obrazovanje roditelja (u %)

Dužina prekida	Roditelj bez visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Roditelj sa visokim obrazovanjem (ISCED 5-8)	Svi studenti
Prekid veći od jedne godine	11,7	11,7	11,7
Bez prekida većeg od jedne godine	88,3	88,3	88,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Od svih studenata koji prekidaju studije, studenti koji pohađaju visokoobrazovne ustanove čiji se studijski programi bave prirodnim naukama i uslužnim delatnostima u većoj meri prekidaju svoje studiranje na duže od godinu dana, dok studenti obrazovanja, poljoprivrede i medicine u najvećem procentu ne prave pauze duže od jedne godine (Tabela 33).

Tabela 33: Studenti koji su prekidali školovanje duže od jedne godine po oblastima studija (u %)

Oblast studija	Prekid veći od jedne godine	Bez prekida većeg od jedne godine	Ukupno
Obrazovanje	2,8	97,2	100,0
Humanističke nauke i umetnost	11,1	88,9	100,0
Društvene nauke, pravo i ekonomija	12,5	87,5	100,0
Prirodne nauke	16,1	83,9	100,0
Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	7,5	92,5	100,0
Poljoprivreda	3,3	96,7	100,0
Medicina i srodne oblasti	4,2	95,8	100,0
Uslužne delatnosti	15,6	84,4	100,0
Svi studenti	11,7	88,3	100,0

Podaci prikazani u Tabela 34 ukazuju na to da pauzu dužu od godinu dana češće prave studenti koji se izdržavaju od sopstvenih prihoda, dok studenti koji se oslanjaju na javne izvore prihoda nisu prekidali studije. (U poglavlju sedam će biti detaljnije prikazan poduzorak studenata koji rade tokom studija).

Tabela 34: Studenti koji su prekidali školovanje duže od jedne godine prema dominantnom izvoru prihoda (u %)

Dužina prekida	Porodica kao dominantan izvor prihoda	Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda	Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda	Drugi izvori prihoda	Svi studenti
Prekid veći od jedne godine	8,7	15,5	0,0	21,1	11,7
Bez prekida većeg od jedne godine	91,3	84,5	100,0	78,9	88,3
Ukupno	100	100	100	100	100

Oni studenti koji prave prekide duže od jedne godine u studiranju odlikuje i niži intenzitet studiranja, odnosno odvajaju manje vremena za svoje studijske obaveze (Tabela 35). Moguće da je uzrok zbog koga studenti prave pauzu tokom studija isti kao i uzrok nižeg intenziteta studiranja.

Tabela 35: Studenti koji su prekidali školovanje duže od jedne godine prema intenzitetu studiranja (u %)

Dužina prekida	Nizak intenzitet studiranja	Srednji intenzitet studiranja	Visok intenzitet studiranja	Ukupno
Prekid veći od jedne godine	50,8	33,9	15,3	100,0
Bez prekida većeg od jedne godine	30,0	47,6	22,4	100,0
Svi studenti	32,0	46,3	21,7	100,0

4.2.3. Tranzicija na master studije

Pauzu između dva nivoa studija se statistički značajno razlikuje u zavisnosti od oblasti studija. Pauze između dva nivoa studija su najmanje sklone da prave studenti poljoprivrede, medicine i srodnih oblasti i obrazovanja. Najčešće pauzu dužu od jedne godine prave studenti iz oblasti humanističkih nauka i umetnosti (Tabela 36).

Tabela 36: Studenti koji su prekidali studiranje između dva nivoa studija duže od jedne godine po oblastima studija (u %)

Oblast studija	Bez prekida većeg od jedne godine	Prekid veći od jedne godine	Ukupno
Obrazovanje	100,0	0,0	100,0
Humanističke nauke i umetnost	76,9	23,1	100,0
Društvene nauke, pravo i ekonomija	90,9	9,1	100,0
Prirodne nauke	90,9	9,1	100,0
Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	97,1	2,9	100
Poljoprivreda	100,0	0,0	100,0
Medicina i srodne oblasti	100,0	0,0	100,0
Uslužne delatnosti	90,9	9,1	100,0
Svi studenti	91,9	8,9	100,0

Studenti koji su imali prekid veći od jedne godine više nego duplo češće imaju nizak intenzitet studiranja nego studenti koji nisu imali takav prekid (Tabela 37).

Tabela 37: Studenti koji su prekidali studiranje između dva nivoa studija duže od jedne godine prema intenzitetu studiranja (u %)

Dužina prekida	Nizak intenzitet studiranja	Srednji intenzitet studiranja	Visok intenzitet studiranja	Ukupno
Bez prekida većeg od jedne godine	28,7	45,9	25,5	100,0
Prekid veći od jedne godine	13,3	66,7	20,0	100,0
Svi studenti	22,8	40,3	21,8	100,0

Prekid duži od jedne godine između dva nivoa studija najčešće prave studenti koji se samostalno finansiraju tokom studija. Interesantno je da niko od studenta koji se tokom studija izdržavaju iz javnih izvora prihoda nije napravio prekid duži od godinu dana između dva nivoa studija (Tabela 38).

Tabela 38: Studenti koji su prekidali studiranje između dva nivoa studija duže od jedne godine prema dominantnom izvoru prihoda (u %)

Dužina prekida	Porodica kao dominantan izvor prihoda	Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda	Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda	Drugi izvori prihoda
Bez prekida većeg od jedne godine	91,7	89,4	100,0	93,3
Prekid veći od jedne godine	8,3	10,6	0,0	6,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

4.3. Zaposlenje pre studija

Istraživanje je posebnu pažnju posvetilo pitanju da li su studenti imali radno iskustvo ili plaćenu praksu pre upisa na fakultet/visoku školu. Radno iskustvo je kategorisano u 1) rad ili plaćenu praksu koje je trajalo duže od godinu dana i bilo obima od najmanje 20 sati nedeljno (dugotrajan radni angažman) 2) rad ili plaćenu praksu koje je trajalo kraće od godinu dana i bilo obima od manje od 20 sati nedeljno (kratkotrajan radni angažman).

Od ukupnog broja studenata, 12,4% je pre upisa na fakultet imalo dugotrajno i intenzivno zaposlenje (duže od godinu dana i više od 20 sati nedeljno), dok je 7,4% studenata imalo kratkotrajno zaposlenje (kraće od godinu dana i manje od 20 sati nedeljno). Većina studenata nije imala nikakvo radno iskustvo pre nego što je upisalo visokoškolsku ustanovu (80,2%). Ovi aspekti studiranja će biti detaljnije analizirani u tekstu koji sledi.

U zemljama iz EUROSTUDENT V istraživanja studenti koji imaju radno iskustvo pre upisivanja su najčešće stariji, imaju roditelje koji su nižeg obrazovnog nivoa, češće odlažu upis na visoko obrazovanje i manje vremena odvajaju za studentske obaveze (odnosno imaju nizak intenzitet studiranja) (Hauschildt i saradnici, 2015). Na uzorku u Crnoj Gori se pokazala blaga tendencija da više radnog iskustva imaju studenti čiji roditelji imaju visoko obrazovanje (Tabela 39).

Tabela 39: Radno iskustvo pre studija u zavisnosti od obrazovanja roditelja (u %)

Radno iskustvo	Roditelji bez visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Roditelji sa visokim obrazovanjem (ISCED 5-8)	Svi studenti
Dugotrajan radni angažman	10,3	14,3	12,4
Kratkotrajan radni angažman	6,4	8,1	7,4
Bez radnog angažovanja	83,3	77,6	80,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Radno iskustvo pre fakulteta su imali studenti koji manje vremena posvećuju studiranju, što je u skladu sa pomenutim opštim nalazima EUROSTUDENT V istraživanja (Tabela 40).

Tabela 40: Radno iskustvo pre studija u zavisnosti od intenziteta studiranja (u %)

Radno iskustvo	Nizak intenzitet studiranja	Visok intenzitet studiranja	Svi studenti
Dugotrajni radni angažman	15,4	8,5	12,4
Kratkotrajni radni angažman	8,8	7,5	7,4
Bez radnog angažmana	75,9	84,0	80,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Studenti koji su imali dugotrajni radni angažman pre upisa na visokoobrazovnu ustanovu su istovremeno i studenti koji su za vreme studija dominantno koristili sopstvene izvore prihoda od posla (Tabela 41). Podaci, dakle, upućuju na zaključak da postoji tendencija da se studenti koji su radili pre upisa na fakultet radno angažuju i za vreme studija i da stečena sredstva od prethodnog rada koriste za trenutno izdržavanje i školovanje.

Tabela 41: Radno iskustvo studenata pre upisa na visokoobrazovnu ustanovu prema dominantnom izvoru prihoda (u %)

Radno iskustvo	Porodica kao dominantan izvor prihoda	Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda ⁹	Javni izvor prihoda ¹⁰	Svi studenti
Dugotrajni radni angažman	8,2	20,4	0,0	12,4
Kratkotrajni radni angažman	7,5	8,5	2,3	7,4
Bez radnog angažmana	84,3	71,1	93,8	80,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

⁹ Ova kategorija podrazumeva i prihode od trenutnog posla ili od posla koji je student prethodno radio.

¹⁰ Ova kategorija podrazumeva kredit/zajam, stipendiju kao dominantan izvor prihoda

5. Tok studija, zadovoljstvo studiranjem i planovi nakon studija

U ovom poglavlju biće predstavljeni rezultati EUROSTUDENT V istraživanja koji se odnose na: (1) tok studija; (2) zadovoljstvo studiranjem, (3) planove nakon studija. U delu koji se odnosi na tok studija biće prikazan odnos između studijskih programa, tipa visokoobrazovnih ustanova i osnovnih karakteristika studentske populacije. U drugom delu biće analizirano zadovoljstvo organizacijom studija i opremljenošću visokoobrazovnih ustanova, dok će treći deo biti posvećen planovima studenata u kontekstu daljih studija i aktivnosti na tržištu rada.

5.1. Tok studija

Rezultati EUROSTUDENT V istraživanja pokazuju da postoji povezanost između obrazovnog i ekonomskog porekla studenata, merenog obrazovnim postignućem roditelja i zanimanjem koje roditelji obavljaju. Podaci prikazani u Tabela 42 ukazuju da skoro 27% studenata čiji roditelji nemaju visoko obrazovanje je na budžetu dok je u istom statusu skoro 32% studenta čiji su roditelji visoko obrazovani. Takva situacija je verovatno posledica socio-ekonomskog statusa studenata i može se dovesti u vezu sa prethodno predstavljenim podacima koji se odnose na zaposlenje studenata, odnosno činjenicom da studenti nižeg socio-ekonomskog statusa češće rade pre studija i da tu tendenciju nastavljaju i po upisu na visokoškolske ustanove. Ovde ne treba zaboraviti i to da prikazana situacija u kojoj se nalaze ovi studenti može uticati na efikasnost studiranja, o čemu će kasnije i biti reči.

Tabela 42: Status na studijama u odnosu na obrazovanje roditelja (u %)

Status	Bez završenog visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Završeno visoko obrazovanje (ISCED 5-8)	Svi studenti
Studenti na budžetu	26,8	31,9	29,6
Samofinansirajući studenti	73,2	68,1	70,4
Ukupno	100	100	100

Postoji značajna razlika između izvora prihoda studenata i statusa na studijama (Tabela 43). Većina studenata koji se primarno finansiraju iz javnih izvora prihoda (stipendije, krediti itd.), su istovremeno i u statusu budžetskih studenata, dok se studenti koji se primarno sami finansiraju u velikoj većini nalaze u statusu samofinansirajućih studenata. Studenti koji tokom studija finansijski zavise od porodice su, takođe, u većem broju samofinansirajući studenti. Ovi procenti nagoveštavaju da status samofinansiranja dovodi izvestan broj studenata u poziciju da moraju da rade kako bi finansirali studije, što može uticati na efektivnost i efikasnost studiranja. Odnosno, deo samofinansirajućih studenata koji dolaze iz porodica sa nižim socio-ekonomskim statusom su u većoj meri prinuđeni da rade tokom studija što im ostavlja manje vremena za studijske obaveze.

Tabela 43: Status na studijama u odnosu na zavisnost studenata od izvora finansiranja (u %)

Status	Zavisnost od izvora finansiranja				
	Zavisnost od porodice	Zavisnost od sopstvenih prihoda	Zavisnost od javne podrške	Drugo	Ukupno
Studenti na budžetu	30,2	19,8	55,6	40,2	29,6
Samofinansirajući studenti	69,8	80,2	44,4	59,8	70,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

U odnosu na intenzitet studiranja, odnosno vreme koje studenti provode izvršavajući obaveze vezane za studije, između budžetskih i samofinansirajućih studenata postoje značajne razlike. Samofinansirajući studenti u znatno većoj meri imaju nizak intenzitet studiranja, a u manjoj meri visok intenzitet studiranja. Ovakav rezultat je iznenađujuć jer organizacija studija, odnosno obaveze koje studenti imaju, su podjednake za sve (Tabela 44).

Tabela 44: Status na studijama u odnosu na intenzitet studiranja (u %)

Status	Intenzitet studiranja			
	Nizak	Srednji	Visok	Ukupno
Studenti na budžetu	19,2	45,3	35,5	100,0
Samofinansirajući studenti	37,7	46,5	15,8	100,0
Svi studenti	32,0	46,3	21,7	100,0

Deca roditelja koji nemaju visoko obrazovanje u većoj meri upisuju studijske programe iz oblasti obrazovanja, poljoprivrede i prirodnih nauka. Značajna razlika između studijskih polja prisutna je i u odnosu na pol studenta: studentkinje preovladavaju u svim oblastima studijskih programa osim kada su u pitanju prirodne nauke, inženjerstvo, mašinstvo i građevina (Tabela 45).

Tabela 45: Studijski program u odnosu na obrazovanje roditelja i pol studenata (u %)

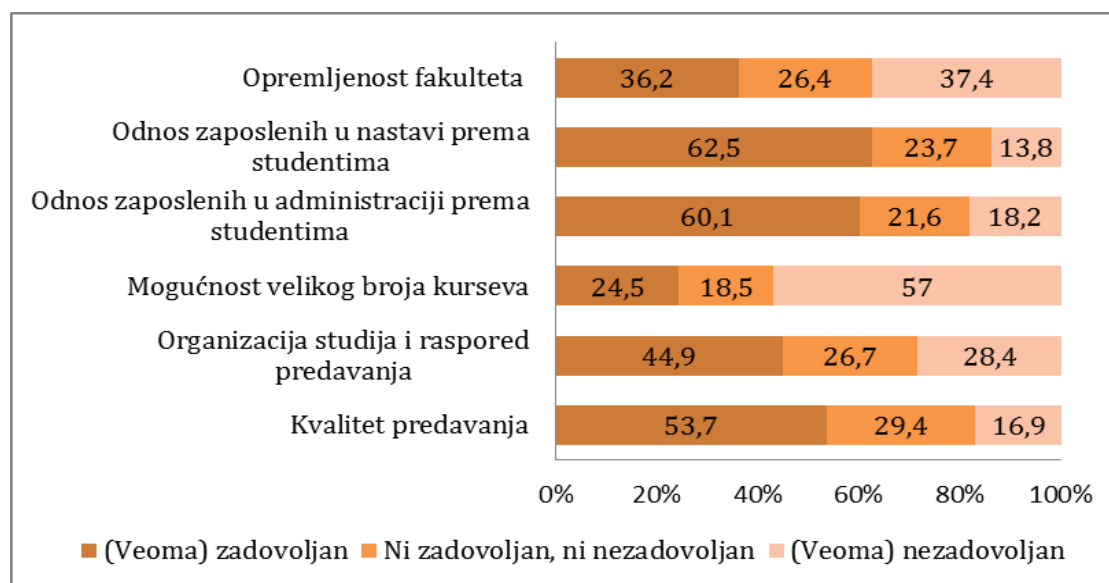
Oblast studiranja	Obrazovanje roditelja			Pol		
	Bez završenog visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Završeno visoko obrazovanje (ISCED 5-8)	Ukupno	Ženski	Muški	Ukupno
Obrazovanje	57,5	42,5	100,0	55,0	45,0	100,0
Humanističke nauke i umetnost	40,7	59,3	100,0	74,1	25,9	100,0
Društvene nauke, pravo i ekonomija	43,7	56,3	100,0	70,3	29,7	100,0
Prirodne nauke	52,3	47,7	100,0	22,4	77,6	100,0
Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	41,3	58,7	100,0	33,7	66,3	100,0
Poljoprivreda	54,0	46,0	100,0	57,1	42,9	100,0
Medicina i srodne oblasti	46,5	53,5	100,0	73,2	26,8	100,0
Uslužne delatnosti	46,5	53,5	100,0	53,9	46,1	100,0
Ukupno	45,4	54,6	100,0	55,6	44,4	100,0

5.2. Zadovoljstvo studiranjem

Zadovoljstvo studiranjem mereno je preko šest dimenzija koje se odnose na kvalitet i organizaciju predavanja (kvalitet predavanja, organizacija studija i raspored predavanja, mogućnost izbora velikog broja kurseva), odnos zaposlenih prema studentima (odnos zaposlenih u administraciji prema studentima, odnos zaposlenih u nastavi prema studentima) i opremljenost visokoobrazovnih ustanova (biblioteka, računari, zgrada, učionice). Studenti su ocenjivali svaku dimenziju pojedinačno na petočlanoj skali koja je u analizi podataka svedena na tročlanu skalu kako je i prikazano u Grafikon 10.

U većini država koje su učestvovale u EUROSTUDENT V istraživanju studenti su zadovoljni svojim studijskim programima. Zadovoljstvo studenata je najviše u domenu kvaliteta nastave i opremljenosti visokoobrazovnih ustanova (Hauschildt i saradnici, 2015). Rezultati iz Crne Gore pokazuju nešto drugačiju sliku: studenti su najzadovoljniji odnosom zaposlenih u nastavi i odnosom zaposlenih u administraciji, dok su najnezadovoljniji organizacijom studija i mogućnošću izbora većeg broja kurseva (Grafikon 10). U komparativnoj perspektivi 26 EUROSTUDENT V država, rezultati Crne Gore su blizu proseka u opremljenosti fakulteta, dok se po oceni kvaliteta predavanja nalaze ispod proseka u odnosu na prosek 26 država.

Grafikon 10: Zadovoljstvo studijama (u %)

U Crnoj Gori, zadovoljstvo uslovima studiranja značajno se razlikuje između različitih studijskih programa. Najzadovoljniji su studenti koji studiraju studijske programe iz oblasti društvenih nauka, prava i ekonomije koji su najbolje ocenili čak četiri dimenzije uslova studiranja: kvalitet predavanja, odnos zaposlenih u nastavi prema studentima, organizaciju studija i raspored predavanja i opremljenost fakulteta. Uopšteno gledajući, kvalitet predavanja je najbolje ocenjen od strane studenata prirodnih nauka i studenata inženjerstva, mašinstva i građevine. Studenti poljoprivrede i medicinskih nauka najnezadovoljniji su mogućnošću izbora velikog broja kurseva i odnosom zaposlenih u nastavi prema studentima.

5.3. Nastavak studija i zaposlenje nakon studija

Reforma obrazovnog sistema koja je usledila nakon što je Crna Gora postala potpisnica Bolonjske deklaracije je uticala ne samo na promenu organizacije sistema studiranja već i na uvođenje tri ciklusa studija koji su se razlikovali u odnosu na prethodne cikluse. Tako su osnovne, master i doktorske studije reorganizovane u skladu sa spomenutim reformskim procesima, te je nakon što su prve generacije „bolonjaca“ izašle na tržište rada, otvoreno pitanje u kojoj meri su nove diplome zaista prepoznate na tržištu rada.

Treba napomenuti i to da visoka nezaposlenost mladih, sa druge strane, može uticati na odluku da se produži studiranje i time odloži ulazak na tržište rada i istovremeno povećaju znanja i veštine koje mogu obezbediti veću verovatnoću pronalaska odgovarajućeg zaposlenja.

EUROSTUDENT V rezultati za Crnu Goru su pokazali da više od 60% studenata želi da nastavi studije bilo u roku od jedne ili više godina po završetku studijskog programa koji pohađaju. Samo 12% studenata ne planira na stavi studije.

Želja za nastavkom studija značajno je prisutnija kod studenata koji imaju visok intenzitet trenutnih studija, odnosno koji nedeljno provode više od 40 sati posvećujući se obavezama vezanim za studije. Takođe, studenti koji se primarno finansiraju iz javnih izvora finansiranja (kredit, stipendije) u većoj meri imaju najveću želju da nastave studije. Ovakvi nalazi se mogu objasniti činjenicom da su studenti koji se finansiraju iz javnih prihoda oni studenti koji su na budžetu i koji su gotovo po pravilu najuspešniji studenti. Međutim, procenat ovih studenata nije značajno veći od procenta njihovih kolega koje primarno finansiraju roditelji i koji, takođe, u velikom broju žele da nastave studije. Jedina razlika se pojavljuje u grupi studenata koji tokom studija primarno zavise od sopstvenih prihoda, odnosno, studenti koji zavise od sopstvenih prihoda u najmanjoj meri žele da nastave dalje studiranje.

Zanimljivo je primetiti i to da studenti osnovnih studija u značajno većoj meri planiraju da nastave studije - 44.1% planira da studije nastavi u toku jedne godine po završetku studijskog programa koji studiraju, a 20.8% njih planira da to učini u periodu dužem od jedne godine. Za razliku od njih, od studenata master studija 17.4% planira da nastavi studije u periodu od jedne godine nakon što završe studijski program na kome su trenutno, a 22.6% to planira da uradi u period dužem od dve godine. Međutim, u grupi studenata master studija je veći broj onih koji još uvek nisu odlučili da li žele da nastave studije.

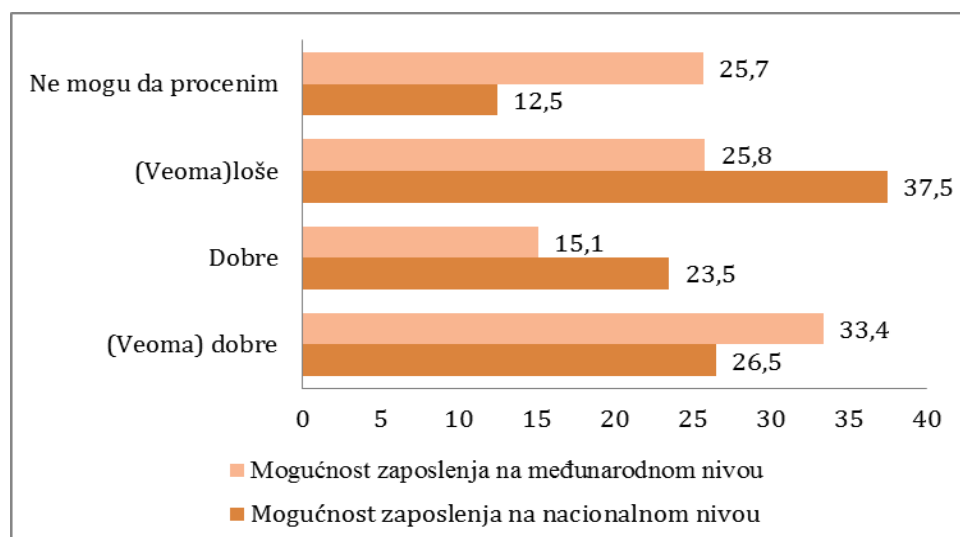
Tabela 46: Nastavak studiranja u odnosu na intenzitet studiranja i u odnosu na zavisnost studenata od izvora finansiranja (u %)

Odgovor	Svi studenti	Intenzitet studiranja		Zavisnost od izvora finansiranja			Nivo studija	
		Nizak	Visok	Zavisnost od porodice	Zavisnost od sopstvenih prihoda	Zavisnost od javne podrške	Osnovne studije	Master studije
Da, u periodu od jedne godine nakon što završim studijski program na kome sam trenutno.	40,3	37,8	43,4	44,3	33,8	40,6	44,1	17,4
Da, ali u periodu dužem od jedne godine nakon što završim studijski program na kome sam trenutno.	21,0	14,0	32,1	22,8	16,3	28,1	20,8	22,6
Ne, ne planiram da nastavim studije	12,0	19,2	5,2	10,0	15,0	12,5	10,0	24,3
Ne znam	26,6	29,0	19,3	22,9	35,0	18,8	25,1	35,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Studenti su dalje pitani da procene potencijalnu mogućnost zaposlenja u državi i u inostranstvu. Ocene su dodeljivane na skali od 1 do 5, dok su u Grafikon 11, redukovane na tročlanu skalu radi preglednosti odgovora (uz dodatak odgovora Ne mogu da procenim). Svi predstavljeni podaci se odnose na studente osnovnih studija jer studenti posle diplomskih studija nisu odgovorili na ovo pitanje u dovoljnom broju da bi se doneo valjan i utemeljen zaključak. Takođe, treba istaći da samo pitanje nije preciziralo tip zaposlenja, već se odnosilo se na bilo kakav posao koji se može naći. Procena mogućnosti zaposlenja reflektuje, sa jedne strane, percepciju kvaliteta stečenog znanja i mogućnost primene istog ali i, sa druge strane, percepciju stanja na tržištu rada.

Rezultati pokazuju da studenti koji studiraju u Crnoj Gori značajno bolje ocenjuju mogućnost zaposlenja izvan granica Crne Gore. Od 25 EUROSTUDENT V zemalja za koje postoje podaci o ovim dimenzijama, ona spada u grupu od ukupno 7 država čiji studenti smatraju da imaju više šansi da se zaposle izvan granica svoje države.¹¹ Manje od 30% *optimističnih studenata* (studenti koji svoje šanse na domaćem tržištu ocenjuju kao (veoma) dobre) govori verovatno više u prilog njihove percepcije tržišta rada u Crnoj Gori, a manje reflektuje ocenu sopstvenih kvalifikacija, jer veći procenat studenata misli da ima (veoma) dobre šanse da se zaposli u inostranstvu.

Grafikon 11: Procena mogućnosti zaposlenja (u %)

Studenti se u svojim ocenama razlikuju u odnosu na studijski program koji su završili, ali se ocene istih studijskih programa razlikuju i u odnosu na nivo posmatranja: nacionalni, odnosno međunarodni nivo. Tako, procenu najboljih šansi za zaposlenje u državi i na međunarodnom planu daju budući inženjeri, dok pored njih studenti medicine i srodnih nauka najbolje procenjuju mogućnosti zaposlenja u inostranstvu (Tabela 47 i Tabela 48).

¹¹ Ostalih šest država su: Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Slovenija, Hrvatska, Mađarska i Irska. Mađarska i Irska imaju pak značajno više *optimističnih studenata*, odnosno studenata koji visoko ocenjuju svoje šanse, u odnosu na ostale države u ovoj grupi, te homogenu grupu u ovom kontekstu zapravo čine studenti iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Slovenije i Hrvatske.

Tabela 47: Procena mogućnosti zaposlenja studenata osnovnih studija na nacionalnom nivou u odnosu na oblast studija

Mogućnosti za zaposlenje	Humanističke nauke i umetnost	Društvene nauke, pravo i ekonomija	Prirodne nauke	Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	Poljoprivreda	Medicina i srodne oblasti	Uslužne delatnosti
(Veoma) dobre	33.6	15.2	29.6	43.4	25.4	29.1	22.2
Ni dobre ni loše	21.4	27.4	30.8	18.1	20.3	21.8	20.8
(Veoma) loše	30	46.9	30.2	26.7	42.4	36.4	42
Ne mogu da procenim	15	10.6	9.4	11.8	11.9	12.7	15
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100

Tabela 48: Procena mogućnosti zaposlenja studenata osnovnih studija na međunarodnom nivou u odnosu na oblast studija

Mogućnosti za zaposlenje	Humanističke nauke i umetnost	Društvene nauke, pravo i ekonomija	Prirodne nauke	Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	Poljoprivreda	Medicina i srodne oblasti	Uslužne delatnosti
(Veoma) dobre	29	22.6	33.6	44.8	34.5	53.6	37.2
Ni dobre ni loše	23.7	16.9	14.8	13.3	15.5	14.3	10.5
(Veoma) loše	17.6	36.7	25.5	18.6	20.7	8.9	24.6
Ne mogu da procenim	29.8	23.7	26.2	23.3	29.3	23.2	27.7
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100

6. Uslovi studentskog života

U prethodnim poglavljima dat je socio-ekonomski profil studentske populacije, razmatrani su uslovi studiranja kao i tok studija. Ovo poglavlje, kao i u velikoj meri naredno koje će se baviti zaposlenošću studenata, imaće za fokus ekonomske uslove studentskog života. Poglavlje će pokušati da osvetli na koji način i u kojim uslovima žive studenti u Crnoj Gori kao i da ponudi celovitu sliku troškova studiranja uz izdvajanje grupa koje imaju posebne finansijske poteškoće.

Osobenost studenata u Crnoj Gori, kao i kod njihovih kolega u regionu, jeste velika zavisnost od roditelja kao glavnog izvora finansiranja.

Kao što je već pomenuto, dominantan izvor prihoda u EUROSTUDENT V istraživanju jeste onaj prihod koji učestvuje sa 50% i više u ukupnim prihodima studenata. U skladu sa navedenom definicijom, skoro 70% studenata finansijski zavisi od roditelja, ali je i 20% njih finansijski samostalno (Tabela 49), što znači da je jedino situacija u Crnoj Gori, u odnosu na druge zemlje regiona, bliska evropskom proseku. Ipak, primarna zavisnost od roditelja dominira i iako naizgled to ne mora izgledati kao prepreka, zapravo govori u prilog tezi da je i kod studenata u Crnoj Gori na delu direktna reprodukcija statusa roditelja. U isto vreme ovakav nalaz ukazuje na nisko učešće javnih prihoda (samo 2,7%) u izvorima prihoda studenata u Crnoj Gori, što govori o očigledno neadekvatnom sistemu stipendiranja i kreditiranja studenata i ukazuje na potrebe usaglašavanja sistema studentskog standarda sa potrebama studenata. Ovakav nalaz, svakako, potvrđuje i to da je neophodno menjati i sam sistem finansiranja visokog obrazovanja.

Tabela 49: Dominantan izvor finansiranja studenata u Crnoj Gori, Srbiji, Federaciji BiH i Republici Srpskoj (u %)

Izvor prihoda	Srbija	Crna Gora	Federacija BiH	Republika Srpska
Porodica kao dominantan izvor prihoda	90,7	69,8	89,6	81,9
Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda	4,1	20,0	3,8	3,1
Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda	1,1	2,7	1,9	2,6
Drugi izvori prihoda	4,1	7,5	4,7	12,3

Sledeće pitanje koje se nameće jeste u kojoj meri studenti osećaju finansijske poteškoće. Uzimajući u obzir prethodni podatak da velika većina studenata finansijski zavisi od svoje porodice kao i činjenicu da je tokom prikupljanja podataka o troškovima života i studiranja značajan procenat studenata pokazao nedostatak finansijske pismenosti nemogućnošću da realno proceni sopstvene troškove života i studiranja, pitanje o subjektivnoj oceni finansijskih poteškoća ne treba dovoditi u direktnu vezu sa realnim finansijskim teškoćama/opterećenjem sa kojima se porodice studenata suočavaju.

Po sopstvenoj proceni 5,6% studenata nema nimalo finansijskih poteškoća dok skoro duplo više studenata smatra da ima ozbiljne finansijske poteškoća. Nešto više od dve petine studenata

opaža da ima osrednje finansijske poteškoće. Najveće finansijske poteškoće prijavili su studenti koji primarno zavise od sopstvenih izvora prihoda i koji su, pretpostavka je, i najsvesniji sopstvenih prihoda i rashoda (Tabela 50). Niti jedan student koji zavisi od javnih izvora finansija nije se izjasnio da ima ozbiljne finansijske teškoće što ponovo ukazuje na važnost finansiranja studenata iz javnih sredstava i potrebu za restrukturiranjem sistema studentskog standarda i samog sistema finansiranja visokog obrazovanja.

Tabela 50: Procena finansijskih poteškoća studenata u odnosu na izvor prihoda studenata (u %)

Nivo poteškoća	Ukupno	Porodica kao dominantan izvor prihoda	Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda	Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda	Drugi izvori prihoda
1 - Ozbiljne finansijske teškoće	10,4	10,0	11,2	0,0	13,6
2	26,2	25,2	28,3	38,9	26,1
3	39,7	41,1	35,7	33,3	40,9
4	18,1	18,5	19,2	16,7	10,2
5 - Nimalo finansijskih teškoća	5,6	5,1	5,6	11,1	9,1
Ukupno	100	100	100	100	100

Samoprocena finansijskih teškoća statistički značajno je povezana ne samo sa izvorom prihoda studenata već i sa obrazovanjem roditelja i studijskim programom koji studenti studiraju. U odnosu na obrazovanje roditelja, postoje statistički značajne razlike između studenata čiji roditelji nemaju završeno visoko obrazovanje i studenata čiji roditelji imaju visoko obrazovanje (Tabela 51).

Tabela 51: Procena finansijskih poteškoća studenata u odnosu na obrazovanje i zanimanje roditelja (u %)

Nivo poteškoća	Obrazovanje roditelja	
	Bez visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Sa visokim obrazovanjem (ISCED 5-8)
1 - Ozbiljne finansijske teškoće	12,9	7,3
2	30,8	20,7
3	35,6	44,7
4	15,6	20,4
5 - Nimalo finansijskih teškoća	5,2	6,9
Ukupno	100	100

Ozbiljne finansijske poteškoće u najvećoj meri prijavljuju studenti koji studiraju studijske programe u oblasti obrazovanja i prirodnih nauka, dok najmanje finansijske poteškoće prijavljuju studenti koji studiraju programe u oblasti medicine i srodnih oblasti (Tabela 52).

Tabela 52: Procena finansijskih poteškoća studenata u odnosu na studijski program koji studiraju (u %)

Oblast studija	5 - Ozbiljne finansijske poteškoće	4	3	2	1 - Nimalo finansijskih poteškoća	Ukupno
Obrazovanje	15,6	31,3	40,6	9,4	3,1	100
Humanističke nauke i umetnost	6,1	33,1	41,9	13,5	5,4	100
Društvene nauke, pravo i ekonomija	6,4	21,0	43,2	22,0	7,4	100
Prirodne nauke	18,2	30,8	38,5	7,0	5,6	100
Inženjerstvo, mašinstvo i građevina	12,8	21,7	36,9	21,2	7,4	100
Poljoprivreda	8,8	26,3	42,1	15,8	7,0	100
Medicina i srodne oblasti	9,4	35,9	42,2	10,9	1,6	100
Uslužne delatnosti	10,5	23,6	38,6	21,6	5,7	100
Svi studenti	10,0	25,2	40,4	18,3	6,2	100

6.1. Studentski smeštaj

Više od polovine studenata (52,8%) živi sa roditeljima dok 14,5% živi samostalno (Tabela 53). Između studentkinja i studenata ne postoji značajna razlika u odnosu na tip smeštaja. Kada je u pitanju poređenje u odnosu na obrazovanje roditelja značajnije razlike se pojavljuju u grupama studenata koji žive samostalno ili sa drugima (a koji nisu njihova ni primarna ni sekundarna porodica). Naime, deca roditelja koji imaju završeno visoko obrazovanje češće žive samostalno, a ređe sa drugima u odnosu na studente koji imaju roditelje bez visokog obrazovanja. Obe grupe studenata u gotovo podjednako meri žive sa roditeljima i partnerom/decom.

Kada se pogledaju studenti koji žive u studentskom domu, ne postoji velika razlika između studenata i studentkinja. Kada je u pitanju zavisnost od izvora finansiranja, sve grupe studenata u manjem broju žive u studentskim domovima (Tabela 54).

Tabela 53: Mesto života studenata u odnosu na pol, obrazovanje roditelja i izvor finansiranja (u %)

Mesto života	Ukupno	Pol		Obrazovno postignuće roditelja		Zavisnost od izvora finansiranja		
		Muški	Ženski	Bez završenog visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Završeno visoko obrazovanje (ISCED 5-8)	Zavisnost od porodice	Zavisnost od sopstvenih prihoda	Zavisnost od javne podrške
Sa roditeljima	52,8	54,8	51,3	52,0	53,3	50,4	46,8	66,7
Sa partnerom/decom	7,8	7,4	8,2	7,5	8,2	4,4	18,1	0,0
Sa drugim ljudima	24,9	23,0	26,4	29,8	20,8	29,2	23,2	18,5
Sam	14,5	14,8	14,2	10,7	17,6	16,0	11,9	14,8
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabela 54: Studenti koji žive u studentskom domu u odnosu na pol, obrazovanje roditelja i izvor finansiranja (u %)

Mesto života	Ukupno	Pol		Obrazovno postignuće roditelja		Zavisnost od izvora finansiranja		
		Muški	Ženski	Bez završenog visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Završeno visoko obrazovanje (ISCED 5-8)	Zavisnost od porodice	Zavisnost od sopstvenih prihoda	Zavisnost od javne podrške
Studenti koji ne žive u studentskom domu	89,7	88,9	90,2	89,2	90,1	88,5	92,8	73,1
Studenti koji žive u studentskom domu	10,3	11,1	9,8	10,8	9,9	11,5	7,2	26,9
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100

Na kraju važno je i analizirati samo zadovoljstvo studenata uslovima stanovanja. Preko polovine studenata (57%) je (veoma) zadovoljno uslovima smeštaja pri čemu su najzadovoljniji studenti koji žive sa roditeljima. Ipak, procenat zadovoljnih studenata je značajno manji među studentima koji žive u studentskom domu. Samo trećina studenata je veoma zadovoljna smeštajem u domu (Tabela 55).

Tabela 55: Zadovoljstvo studenata smeštajem (u %)

Nivo zadovoljstva	Ukupno	Sa roditeljima	Sa partnerom /decom	Sa drugim ljudima	Sam	Studenti koji žive u studentskom domu
1 Veoma zadovoljan	57,3	71,3	60,0	37,1	45,5	30,0
2	21,5	16,2	24,0	31,1	20,6	31,9
3	13,7	9,2	9,6	19,5	20,2	26,3
4	5,3	2,4	3,2	8,3	10,7	6,3
5 Nimalo zadovoljan	2,2	0,9	3,2	4,0	3,0	5,6
Ukupno	100	100	100	100	100	100

6.2. Troškovi života i studiranja

Troškovi života tokom studija često su zanemarivana dimenzija u javnom diskursu koji je najčešće centriran oko troškova studija, a najčešće oko visina školarina. Ipak, troškovi studija, koje najčešće, kao što je pokazano, finansiraju roditelji studenata, predstavljaju značajan mesečni izdatak za celu porodicu. U EUROSTUDENT V istraživanju troškovi života predstavljaju sumu sledećih izdataka:

1. Troškovi smeštaja (kirija/hipoteka uključujući komunalije, grejanje, vodu...)
2. Troškovi ishrane
3. Troškovi prevoza
4. Troškovi komunikacija (telefon(i), internet i sl.)
5. Troškovi zdravstvene zaštite (zdravstveno osiguranje) - samo za studente koji sami uplaćuju zdravstveno osiguranje
6. Troškovi brige o deci
7. Isplate dugovanja (izuzev hipoteke)
8. Troškovi aktivnosti u slobodno vreme
9. Drugi troškovi života (odeća, sredstva za higijenu, cigarete, domaće životinje, osiguranje - izuzev zdravstvenog osiguranja)

Troškovi studija u EUROSTUDENT V istraživanju računati su na šestomesečnom semestralnom nivou i uključuju:

1. Školarine, upisnine, plaćanja ispita, plaćanja administrativnih taksi
2. Doprinosi za obrazovne ustanove za i studentske organizacije
3. Materijali za nastavu (knjige, fotokopiranja, materijali i sl.)
4. Drugi redovni troškovi vezani za studije (privatni časovi, dodatni kursevi i sl.)

Kada se pogledaju prosečni mesečni troškovi koji obuhvataju i studiranje i život, studenti koji žive sa roditeljima procenjuju da je njihov ukupni mesečni trošak studiranja oko 480 EUR što je zanemarivo više u odnosu na studente koji ne žive sa roditeljima. Detaljna struktura troškova biće opisana u tabelama koje slede. Kako se troškovi studenata koji žive i koji ne žive sa svojim roditeljima veoma razlikuju, oni će biti prikazani odvojeno.

Tabela 56: Prosečni mesečni troškovi uključujući i troškove studija studenata koji žive sa roditeljima (u EUR)

	Student plaća iz sopstvenih prihoda		Roditelji plaćaju za studenta		Ukupan trošak	
	EUR	%	EUR	%	EUR	%
Ukupni troškovi smeštaja	12,67	8,9	96,33	28,7	108,99	22,8
Hrana	25,94	18,3	83,7	25	109,64	23
Prevoz	18,3	12,9	20,89	6,2	39,19	8,2
Komunikacija (telefon(i), internet i sl.)	7,95	5,6	13,39	4	21,34	4,5
Troškovi zdravstvene zaštite (zdravstveno osiguranje)	0,37	0,3	0,53	0,2	0,91	0,2
Briga o deci	0,27	0,2	0,18	0,1	0,45	0,1
Otplata zaduživanja (izuzev hipoteke)	4,53	3,2	7,15	2,1	11,68	2,4
Aktivnosti u slobodno vreme	17,73	12,5	14,16	4,2	31,89	6,7
Drugi troškovi života	26,17	18,4	32,05	9,6	58,23	12,2
Školarine, upisnine, plaćanja ispita, administrativne takse	23,64	16,7	61,13	18,2	84,76	17,8
Doprinosi za obrazovne ustanove i za studentske organizacije	0,22	0,2	0,51	0,2	0,72	0,2
Materijali za nastavu (knjige, fotokopiranje, materijali i sl.)	2,64	1,9	3,91	1,2	6,55	1,4
Stručna praksa, putovanja	1,45	1	1,43	0,4	2,88	0,6
Ukupno	141,88	100	335,36	100	477,23	100

Pored troškova hrane, smeštaja i drugih troškova (npr. odeća, higijena), najveći deo ukupnih troškova studenta koji živi sa roditeljima odlazi na školarinu i druge troškove koje plaća visokoobrazovnim ustanovama (20,0%). Slično je i sa studentima koji ne žive sa roditeljima.

Tabela 57: Prosečni mesečni troškovi uključujući i troškove studija studenata koji ne žive sa roditeljima (u EUR)

	Student plaća iz sopstvenih prihoda		Roditelji plaćaju za studenta		Ukupan trošak	
	EUR	%	EUR	%	EUR	%
Ukupni troškovi smeštaja	57,05	23,1	65,92	31,6	122,97	27
Hrana	58,61	23,7	47,34	22,7	105,95	23,2
Prevoz	19,06	7,7	10,29	4,9	29,35	6,4
Komunikacija (telefon(i), internet i sl.)	10,64	4,3	5,6	2,7	16,24	3,6
Troškovi zdravstvene zaštite (zdravstveno osiguranje)	0,59	0,2	0,49	0,2	1,08	0,2
Briga o deci	12,22	4,9	1,15	0,6	13,38	2,9
Otplata zaduživanja (izuzev hipoteke)	5,41	2,2	3,77	1,8	9,18	2
Aktivnosti u slobodno vreme	20,71	8,4	9	4,3	29,71	6,5
Drugi troškovi života	31,83	12,9	18,92	9,1	50,75	11,1
Školarine, upisnine, plaćanja ispita, administrativne takse	27,25	11	41,17	19,7	68,42	15
Doprinosi za obrazovne ustanove i za studentske organizacije	0,16	0,1	0,44	0,2	0,6	0,1
Materijali za nastavu (knjige, fotokopiranje, materijali i sl.)	2,74	1,1	3,11	1,5	5,86	1,3
Stručna praksa, putovanja	1,04	0,4	1,35	0,6	2,4	0,5
Ukupno	247,31	100	208,55	100	455,89	100

Kada se uporede studenti koji ne žive sa roditeljima prema strukturi svog prihoda, studenti koji imaju sopstvene prihode više i troše što je posledica toga da su to pretežno studenti koji su zasnovali porodice i stoga imaju veće troškove. Isto se odnosi i na starije studente i isti činilac može biti razlog da su njihovi troškovi veći.

Tabela 58: Prosečni mesečni troškovi studija za studente koji ne žive sa roditeljima prema dominantnom izvoru prihoda (u EUR)

	Porodica kao dominantan izvor prihoda		Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda		Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda	
	EUR	%	EUR	%	EUR	%
Troškovi smeštaja	125,18	28,4	127,84	23,7	10,22	4,1
Troškovi prevoza	25,43	5,8	44,24	8,2	8,54	3,5
Školarine	67	15,2	75,11	13,9	23,42	9,5
Ukupni troškovi studija / udeo u ukupnim troškovima	441,31	49,4	539,15	45,8	246,67	17,1

Tabela 59: Prosečni mesečni troškovi studenata koji ne žive sa roditeljima prema ostalim karakteristikama (u EUR)

	Muškarci	Žene	Bez VO - roditelji	Sa VO - roditelji	Do 21 godine	Od 22 do 25 god.	Od 25 do 30 god.	Preko 30 god.
Troškovi smeštaja	126,29	118,41	111,6	132,57	107,25	119,56	129,4	161,73
Troškovi prevoza	28,39	30,67	21,02	36,2	22,7	26,71	41,44	41,14
Školarine	64,44	73,89	63,09	73,03	50,55	68,01	79,03	101,9
Ukupni troškovi studija	454,24	458,15	405,18	498,87	350,21	433,66	530,4	690,14

7. Zaposlenje

Da bi se mogli doneti valjani zaključci vezani za zaposlenje studenata u Crnoj Gori i da bi se podaci dobijeni EUROSTUDENT istraživanjem mogli staviti u odgovarajući kontekst, treba naglasiti da je tranzicija privrede u Crnoj Gori, poslednjih decenija, praćena različitim strukturnim promenama na koje su značajno uticali i trendovi u svetskoj i evropskoj ekonomiji, pa su tako glavne karakteristike tržišta rada visoka dugoročna nezaposlenost, visoka nezaposlenost mladih, disproporcija između ponude i potražnje radne snage; značajno prisustvo zaposlenih u „sivoj ekonomiji”, sezonski karakter zapošljavanja, rast broja nezaposlenih sa diplomom visokoškolskih ustanova, veliki regionalni dispariteti stopa nezaposlenosti (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2014).

Poslednju deceniju crnogorske ekonomije karakterišu i smenjivanja faza rasta (koji nastaje pod uticajem rasta izvoza, jačanja sektora turizma, rastom industrijske proizvodnje, trgovine na malo i prometa u maloprodaji) i slabljenja (kao posledica svetske ekonomske krize koja je izazvala pad domaće i spoljne tražnje i smanjenje izvoza).

Stopa aktivnosti i stopa zaposlenosti mladih, uzrasta 15-24 godine, je u 2013. godini ostala na približno istom nivou kao i 2012. (23,2% : 24,5%) dok je stopa nezaposlenosti smanjena sa 43,7% na 41,6%. Prema godinama starosti, došlo je do porasta nezaposlenosti među mlađim kategorijama – do 25 godina zabeležen je rast od 13,7% dok je u grupi starosti 25-30 godina rast je bio čak 35,2% (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2014, str. 7).

Kvalifikaciona struktura zaposlenih, na osnovu Ankete Poslodavaca 2013/2014. koju je Zavod za zapošljavanje Crne Gore realizovao u decembru 2013. na uzorku od 1.005 poslodavaca koji zapošljavaju 36,5% registrovanog broja zaposlenih u tom periodu, od ukupno zaposlenih njih 9,8% je bilo sa najnižim stepenom obrazovanja, 50,7% su srednjoškolci a 36,6% sa višim i visokim obrazovanjem (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2014).

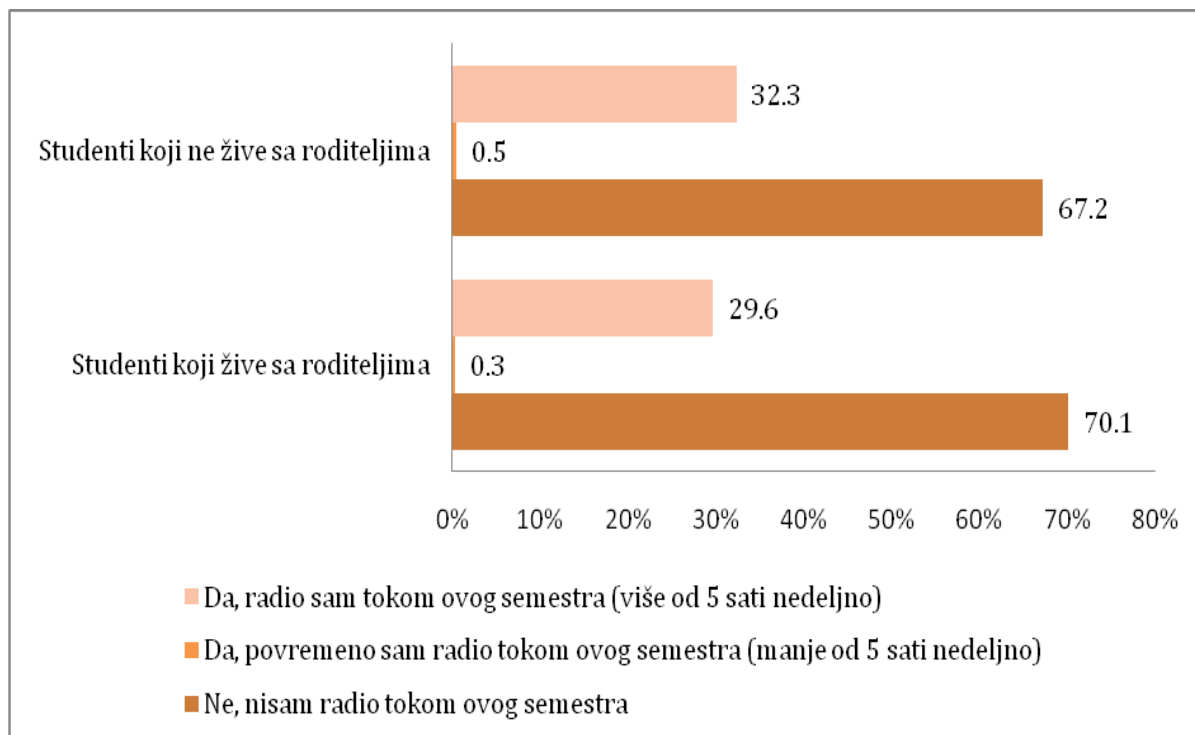
Jedna od specifičnosti tržišta rada u Crnoj Gori je veliki obim zapošljavanja stranaca i to je trend prisutan već duži niz godina, a u poslednjih nekoliko godina je i u stalnom rastu. Više je uzroka ove pojave, ali pre svega treba navesti činjenicu da u Crnoj Gori kontinuirano deficit u ponudi nekih zanimanja (Nacrt Strategije razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori 2015-2020, 2014).

Imajući u vidu gore opisanu situaciju u Crnoj Gori, značajno je analizirati podatke koji se odnose na radni status/zaposlenost studenata u Crnoj Gori.

Studenti koji ne žive sa roditeljima obično moraju da pokriju veće troškove i zbog toga se suočavaju sa većom potrebom da zarađuju novac. Ipak, uočava se da je procenat studenata koji su zaposleni u Crnoj Gori gotovo jednak bez obzira da li studenti žive sa roditeljima ili samostalno. U istraživanju je dobijeno da samo malo veći broj studenata koji ne živi sa roditeljima radi (32,3%) nego što je to slučaj sa studentima koji žive sa svojim roditeljima (29,6%). Međutim, slabo funkcionisanje tržišta rada je, verovatno, osnovni razlog zašto veći broj studenata nije zaposlen, a loša ekonomska situacija je primorala i one studente koji žive sa roditeljima da traže posao. To potvrđuju i gore spomenuti podaci koji se odnose na stope nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva i nezaposlenost mladih.

Isti pokazatelji u sličnim zemljama su sledeći: U Hrvatskoj radi više od 5 sati nedeljno tokom celog semestra 37% studenata koji žive sa roditeljima, a 35,9% od onih koji ne žive. U Austriji radi tokom celog semestra 37,7% studenata koji žive sa roditeljima, a 48% od onih koji ne žive. U Slovačkoj, 31,3% studenata koji živi sa roditeljima radi, dok je to slučaj sa 27,3% studenata koji ne žive sa roditeljima.

Grafikon 12: Distribucija studenata prema radnom statusu i tome da li žive sa roditeljima ili ne (u %)

S obzirom na sličnu poziciju na tržištu rada studenata koji žive sa ili odvojeno od roditelja, u nastavku analize neće biti razdvajanja studentske populacije po toj karakteristici kada se posmatra ponašanje na tržištu rada, i u narednom segmentu će biti predstavljena analiza ponašanja studenata na tržištu rada u odnosu na socio-ekonomski status posmatran kroz nivo obrazovanja roditelja. Kako se, u ovom slučaju, socio-ekonomski status posmatra kao potencijal roditelja da pruže finansijsku podršku svom detetu, što takođe utiče i na odluku studenta da li da potraži zaposlenje tokom studija, na osnovu predstavljenih podataka, uočava se da gotovo podjednak procenat studenata koji rade može da se nađe u grupi sa najnižim i najvišim obrazovnim nivoom roditelja, odnosno da gotovo podjednak broj studenata nije radio tokom poslednjeg semestra koji su studenti pohađali (Tabela 60).

Ovakav rezultat je zanimljiv jer je početna pretpostavka bila da sa visinom stepena obrazovanja roditelja raste i socio-ekonomski status studenta i da se time smanjuje potreba da student radi tokom studija. Stoga se može zaključiti da je na ovakvu situaciju značajno uticala sveopšta ekonomska situacija u Crnoj Gori koju karakteriše mala ponuda radnih mesta te da studenti koriste ukazane prilike bez obzira na socio-ekonomski status.

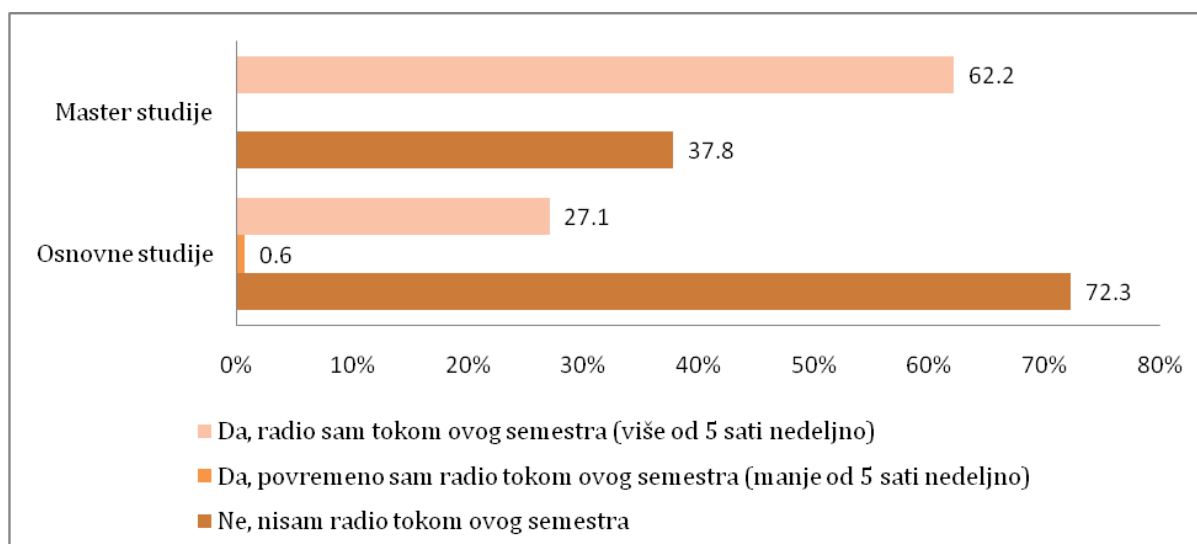
Tabela 60: Odnos radnog statusa studenata i stepena obrazovanja njihovih roditelja (u %)

	Bez završenog visokog obrazovanja (ISCED 0-4)	Završeno visoko obrazovanje (ISCED 5-8)	Svi studenti
Ne, nisam radio/la tokom ovog semestra	71,0	68,8	70,1
Da, povremeno sam radio/la tokom ovog semestra (manje od 5 sati nedeljno)	0,0	0,6	0,3
Da, radio sam tokom ovog semestra (više od 5 sati nedeljno)	29,0	30,7	29,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Kada se pogledaju stope zaposlenosti studenata prema polju studiranja, zarad prikupljanja dobijanje informacije da li se studenti iz nekih kategorija više zapošljavaju u odnosu na druge, možemo uočiti da, tokom studiranja, najviše rade studenti iz oblasti obrazovanja i prirodnih nauka. U komparativnoj perspektivi situacija u Srbiji je veoma slična, u Hrvatskoj je stopa zaposlenosti studenata inženjerstva najveća i iznosi 15,4% a društveno-humanističkih nauka 7,6%. U Slovačkoj 10,5% studenata inženjerstva je zaposleno, dok je to slučaj sa 8% studenata društveno-humanističkih nauka. U tom smislu je situacija u Crnoj Gori značajno drugačija jer se zaposlenost studenata inženjerstva nalazi tek na petom mestu.

U Grafikon 13 su predstavljeni isti podaci o angažovanju studenata na tržištu rada ali po nivoima studija. Uočava se da je po nivoima studija veće učešće studenata na master studijama koji su radili više od 5 sati nedeljno tokom semestra. Zanimljivo je da u ovoj grupi studenata nema studenata koji su radili povremeno, ali manje od 5 sati nedeljno. Najmanje relativno učešće zaposlenih studenata po nivoima je zabeleženo kod studenata osnovnih studija.

Grafikon 13: Distribucija studenata prema radnom statusu i nivou studija studenata koji ne žive sa svojim roditeljima (u %)

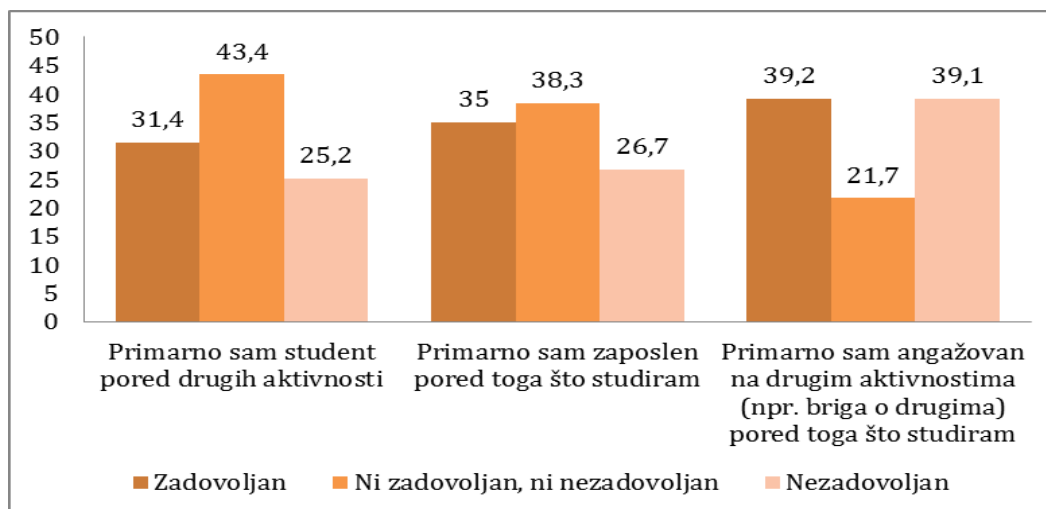
U narednom segmentu, kroz podatke predstavljene u Tabela 61, prikazana je procena kako studenti posmatraju svoje opterećenje u toku nedelje. Posebna pažnja je posvećena studentima koji su zaposleni za vreme studiranja jer je pretpostavka da su manje zadovoljni oni studenti koji svoje vreme moraju da raspoređuju između poslovnih i studentskih obaveza. Kada se posmatra koliko su studenti zadovoljni opterećenjem koje imaju na studijama i na poslu kojim se bave, zaključuje se da je skoro trećina studenata nezadovoljna ukupnim opterećenjem.

Tabela 61: Zadovoljstvo studenata opterećenjem na poslu i opterećenjem na studijama

Nivo zadovoljstva	Opterećenje obavezama povezanim sa studijama		Opterećenje plaćenim poslom		Ukupno opterećenje	
	%	n	%	n	%	n
U potpunosti zadovoljan/a opterećenjem (1)	15,2	183	15,8	161	13,9	157
(2)	20,9	251	14,8	151	19,3	218
(3)	40,3	484	31,8	324	39,8	449
(4)	14,5	174	13,9	142	15,4	174
U potpunosti nezadovoljan/a opterećenjem (5)	9,1	109	23,6	240	11,6	131
Ukupno	100	1201	100	1018	100	1129

U Grafikon 14 je predstavljena distribucija zaposlenih studenata prema tome koliko su zadovoljni opterećenjem i obavezama na studijama u odnosu na to da li primarno studiraju ili su primarno zaposleni (zarad preglednosti petočlana skala koja je postojala u upitniku je svedena na tročlanu). Uočava se da su najnezadovoljniji studenti koji studiraju ali su primarno angažovani na drugim aktivnostima (npr. briga o drugima) – 39,1%. Međutim, zanimljivo je primetiti da su u istom procentu ovi studenti i zadovoljni opterećenjem. Studenti koji su primarno studenti pored drugih aktivnosti su u najvećem procentu umereno zadovoljni, nakon čega slede zadovoljni i na kraju oni koji su nezadovoljni. Kod primarno zaposlenih studenata je, takođe, najveći broj studenata koji su umereno zadovoljni.

Grafikon 14: Distribucija studenata prema zadovoljstvu ukupnim opterećenjem i primarnom delatnošću u toku studija

Kada se posmatra zadovoljstvo opterećenjem na studijama, poslu i ukupno u odnosu na pol, uočava se ujednačenost u mišljenju studenata oba pola (Tabela 62).

Tabela 62: Odnos pola i radnog opterećenja studenata u toku studija (u %)

Nivo opterećenja	Opterećenje na studijama		Opterećenje na poslu		Ukupno opterećenje	
	Ženski	Muški	Ženski	Muški	Ženski	Muški
U potpunosti zadovoljan/a opterećenjem (1)	14,3	16,4	16,6	14,9	12,5	15,6
(2)	20,2	21,8	14,1	15,7	18,6	20,1
(3)	42,6	37,4	34,3	28,9	42,0	37,1
(4)	15,1	13,7	11,9	16,4	16,6	14,0
U potpunosti nezadovoljan/a opterećenjem (5)	7,8	10,7	23,2	24,0	10,3	13,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 63 i Tabela 64 pokazuju procenu mogućnosti zaposlenja studenata na nacionalnom nivou i u inostranstvu nakon studija, s obzirom na dominantni izvor finansiranja studenta. U sve tri grupe studenata najveći broj njih svoje šanse ocenjuje kao loše. Ipak, najveći broj među onima koji svoje šanse ocenjuju kao dobre se nalazi u grupi studenata koji se finansiraju iz javnih izvora prihoda. Kada su u pitanju mogućnosti zaposlenja na međunarodnom nivou, najveći broj studenata kojima je porodica dominantan izvor prihoda i onih koji kojima je sopstveni prihod dominantan izvor prihoda svoje mogućnosti procenjuju kao veoma dobre. Međutim, zanimljivo je primetiti da je gotovo podjednak broj studenata koji smatraju da su im šanse (veoma) loše i onih koji ne mogu da procene svoje mogućnosti na međunarodnom tržištu rada. Podaci za studenta koji se finansiraju iz javnih prihoda nisu dostupni u ovom slučaju.

Tabela 63: Ocena mogućnosti zaposlenja na nacionalnom nivou nakon završetka programa u odnosu na izvor prihoda (u %)

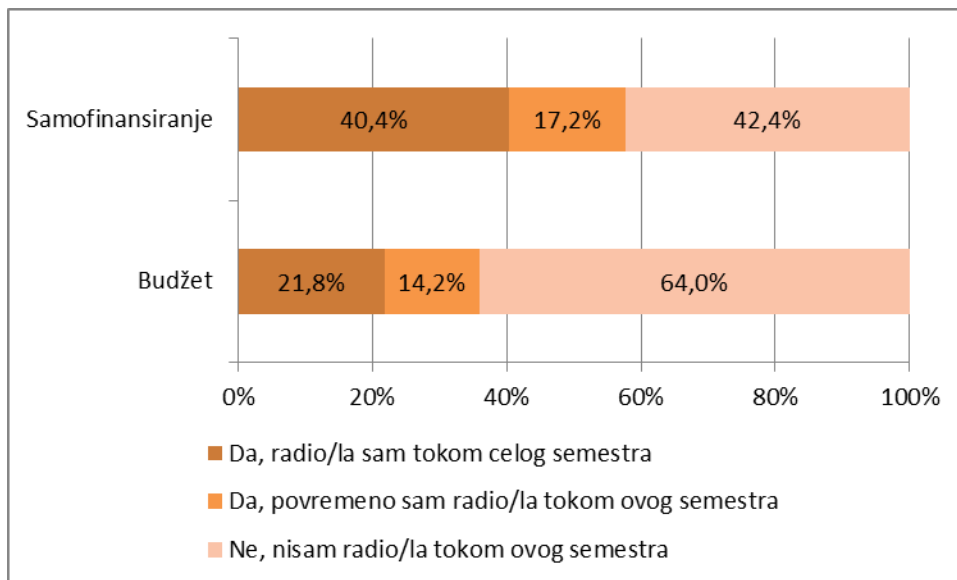
	Porodica kao dominantan izvor prihoda	Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda	Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda
(Veoma) dobre	27,1	26,3	31,3
Ni dobre ni loše	23,1	23,7	21,9
(Veoma) loše	38,7	35,2	40,6
Ne mogu da procenim	11,0	14,8	6,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Tabela 64: Ocena mogućnosti zaposlenja na međunarodnom nivou nakon završetka programa (u %)

	Porodica kao dominantan izvor prihoda	Sopstveni prihod od posla kao dominantan izvor prihoda	Javni izvor prihoda kao dominantan izvor prihoda
(Veoma) dobro	31,4	32,7	/
Ni dobro ni loše	17,8	16,6	/
(Veoma) loše	26,0	25,1	/
Ne mogu da procenim	24,8	25,6	/
Ukupno	100,0	100,0	/

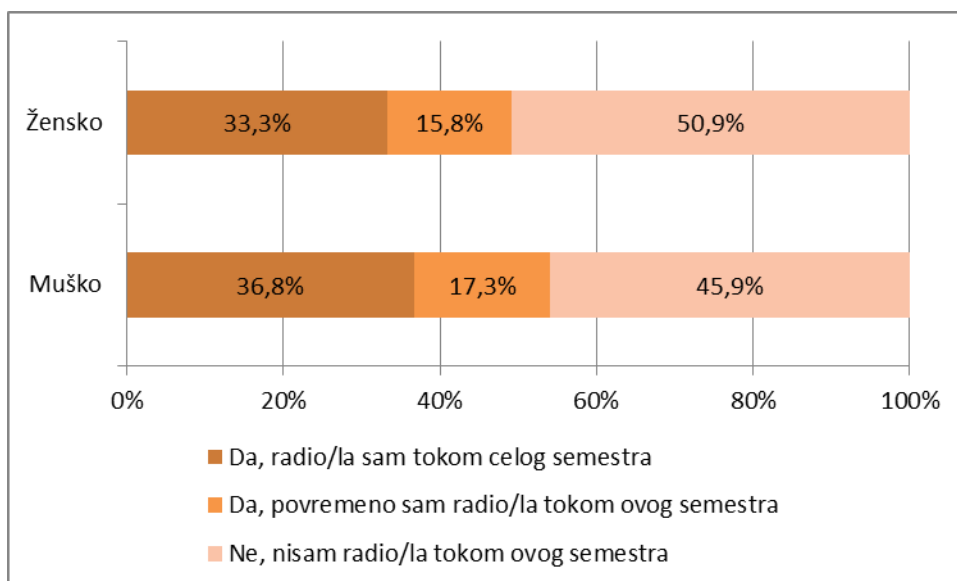
Kada se uporede studenti prema trenutnom statusu na studijama i prema tome da li su obavljali neki plaćeni posao tokom semestra uočava se da su u mnogo većem procentu radili tokom semestra studenti koji se nalaze u samofinansirajućem statusu (Grafikon 15). Najveći deo studenata nije obavljao nikakav plaćeni posao, a razlog za to treba tražiti pre svega u lošoj situaciji na tržištu rada gde je veoma teško pronaći zaposlenje, a posebno ako se želi paralelno studirati i zarađivati.

Grafikon 15: Distribucija studenata prema radnom statusu i statusa studija (u %)

Grafikon 16 daje uporedni prikaz studenata oba pola u odnosu na podatke dobijene istim pitanjem u vezi plaćenog zaposlenja tokom studiranja. Zaključuje se da je nešto veći procenat studenata muškog pola koji je našao zaposlenje tokom semestra.

Grafikon 16: Distribucija radnog statusa studenata prema polu (u %)

Kada se pogleda struktura studenata koji su radili u toku semestra, razlozi zbog kojih su se zaposlili su pre svega poboljšanje životnog standarda i sticanja iskustva na tržištu rada (Tabela

65). Ipak, u tumačenju ovih rezultata treba imati u vidu da studenti koji se nalaze u statusu samofinansirajućih studenata češće rade od studenata koji su na budžetu, te sticanje radnog iskustva na tržištu rada kao dominantan razlog zaposlenja treba uzeti sa rezervom.

Tabela 65: Distribucija studenta prema razlogu zaposlenja

Stepen slaganja	Radim da bih preživeo		Radim da bih poboljšao svoj životni standard		Radim da bih stekao iskustvo na tržištu rada		Radim zato što imam višak slobodnog vremena	
	n	%	n	%	n	%	n	%
-								
U potpunosti	170	28,9	346	54,2	322	56,2	50	9,5
Delimično	72	12,2	152	23,8	110	19,2	22	4,2
Neodlučan	88	15,0	106	16,6	81	14,1	76	14,5
Delimično ne	97	16,5	20	3,1	32	5,6	94	17,9
Ne uopšte	161	27,4	14	2,2	28	4,9	283	53,9
Ukupno	588	100	638	100	573	100	525	100

Jasniji stav o tome kako sebe vide zaposleni studenti daju podaci u narednoj tabeli. U grupi zaposlenih studenata podjednak je broj onih koji sebe primarno smatraju zaposlenima i onih koji sebe smatraju primarno studentima (Tabela 66).

Tabela 66: Izjave kojima se najbolje opisuje trenutna situacija studenta

Odgovor	Procenat	Broj
Primarno sam student pored ostalih aktivnosti	45,8	329
Primarno sam zaposlen, a pored toga studiram	46,7	335
Primarno sam angažovan na drugim aktivnostima pored toga što studiram	7,5	54
Ukupno	100	718

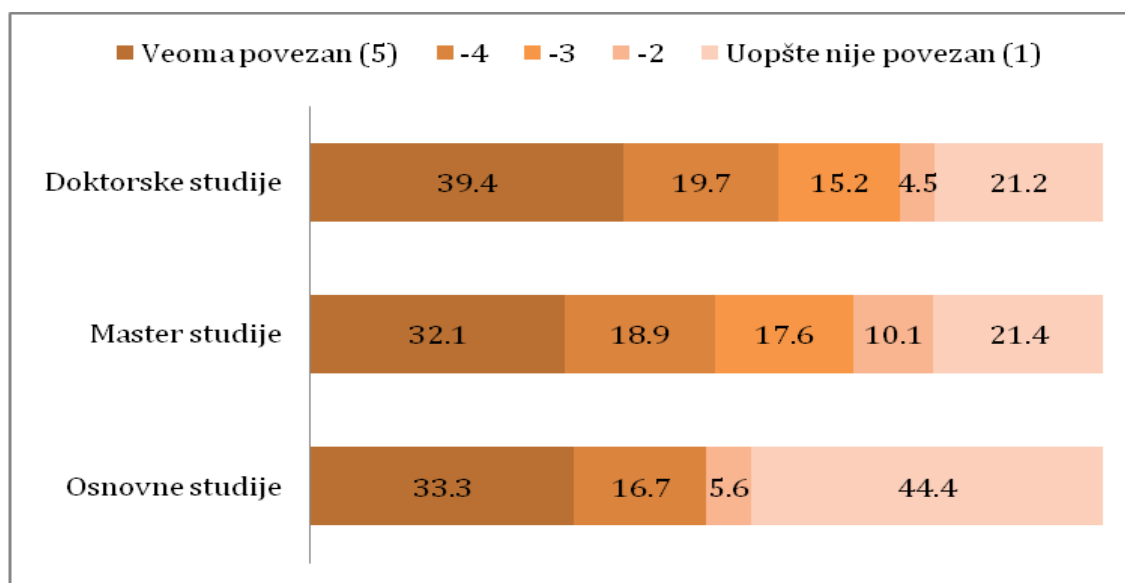
Tabela 67 pokazuje da se povezanost zaposlenja sa studijskim programom na kojem se nalaze studenti koji rade ostvaruje u skoro 33%. Međutim, procenat od 27% studenata koji rade posao koji uopšte nije povezan sa njihovim studijama je zabrinjavajući. To sve znači da tek jedna trećina radi posao na kojem može da stekne odgovarajuće iskustvo koje je u vezi sa njihovim studijskim programom, dok više od polovine radi na poslovima koji su malo ili uopšte nisu vezani za studijski program.

Tabela 67: Povezanost posla koji radi student sa studijskim programom koji pohađa

Odgovor	Broj studenata	Procenat
Veoma povezan (5)	235	32,9
(4)	110	15,4
(3)	104	14,5
(2)	72	10,1
Uopšte nije povezan (1)	194	27,1
Ukupno	715	100

U Grafikon 17 prikazana je veza zaposlenja studenata sa studijskim programom na kojem se nalaze, po nivoima studija. Uočava se da je procenat studenata koji smatraju da je njihov posao povezan sa studijskim programom približno isti kod studenata osnovnih i master studija, dok sa kod doktoranata povećava procenat studenata koji mogu da povežu studijski program i posao koji rade.

Grafikon 17: Distribucija studenata prema nivou studija i povezanosti posla koji obavljaju sa vrstom studija

U Tabela 68 je prikazano koliko su zaposleni studenti, kada se posmatraju prema sopstvenoj percepciji o društvenom statusu koji zauzimaju njihove porodice, radili tokom studija. Najveći procenat zaposlenih se može naći kod onih studenata koji smatraju da spadaju u grupu onih sa višim socio-ekonomskim statusom (ocene od 6 do 10) i procenat zaposlenih studenata (bilo da su povremeno radili ili da su radili tokom celog semestra) je oko 68%. U grupi onih koji nisu radili tokom studiranja, procenat onih koji smatraju da su u grupi sa višim socio-ekonomskim statusom je 64,5% što je malo manje nego u prethodna dva slučaja. Opšti zaključak u vezi ovih

podataka jeste da su studenti zainteresovani za zaposlenje u toku studiranja bez obzira na percepciju socijalnog statusa.

Tabela 68: Odnos društvenog i radnog statusa studenata (u %)

Nivo društvenog statusa	Da, radio sam tokom celog semestra	Da, povremeno sam radio tokom ovog semestra	Ne, nisam radio tokom ovog semestra
10 Visok društveni status	7,0	7,9	6,1
9	8,3	8,8	6,9
8	19,3	15,4	17,5
7	18,2	25,0	17,1
6	14,9	11,0	16,9
5	18,6	18,9	23,1
4	6,2	5,3	6,4
3	4,6	5,3	5,2
2	2,5	1,3	0,4
1 Nizak društveni status	0,4	1,3	0,1
Ukupno	100	100	100

Tabela 69 pokazuje koliko radnih sati u proseku nedeljno provode zaposleni studenti na poslu kada se posmatraju prema sopstvenoj percepciji o društvenom statusu koji zauzimaju njihove porodice. Uočava se da je taj broj radnih sati niži u odnosu na uobičajenu dužinu trajanja radne nedelje od 40 sati, osim u slučaju studenata koji smatraju da je njihov socio-ekonomski status prilično nizak (nivo 2). Takođe ne postoje značajne razlike u dužini radne nedelje s obzirom na percepciju društvenog statusa, ali treba naglasiti da studenti sa najnižim društvenim statusom rade najkraće.

Tabela 69: Odnos društvenog statusa studenata i nedeljni broj radnih sati

Nivo društvenog statusa	Prosečan broj sati
10 Visok društveni status	33,5
9	39,2
8	35,5
7	36,1
6	33,6
5	34,4
4	33,5
3	33,6
2	47,0
1 Nizak društveni status	26,5
Opšti prosek	35,3

8. Međunarodna mobilnost

Promovisanje međunarodne mobilnosti studenata u evropskom prostoru visokog obrazovanja ocenjuje se kao jedan od najvažnijih ciljeva Bolonjskog procesa. Međunarodna mobilnost studenata značajna je iz više razloga. Sa jedne strane, ona poboljšava kvalitet studijskih programa, doprinosi izvrsnosti istraživanja i povećava saradnju i konkurenciju između visokoobrazovnih ustanova. Ima karakter koji neguje poštovanje različitosti i ohrabruje jezički pluralizam. Sa druge strane, međunarodna mobilnost studenata podjednako je važna za lični razvoj studenata, povećava mogućnost sticanja kvalitetnijeg obrazovanja i povećava šanse za zaposlenje. Iz svih navedenih razloga, jedan od ciljeva evropske obrazovne politike jeste povećanje mobilnosti u svim zemljama i svim grupama studenta. U saopštenju iz Luvena (2009) se navodi da najmanje 20% diplomiranih studenata bi trebalo imati iskustvo studiranja u drugim zemljama do 2020. godine.

Važnost internacionalizacije jasno je prepoznata u strateškim dokumentima Crne Gore, a značajan broj mera koje se odnose na povećanje mobilnosti su preduzete kako na nacionalnom tako i na institucionalnom nivou. Programi mobilnosti na nivou Univerziteta realizuju se preko Službe za međunarodnu i međuuniverzitetsku saradnju Rektorata Univerziteta, u saradnji sa prodekanima za nastavu, odnosno međunarodnu saradnju na organizacionim jedinicama Univerziteta. Jedan od primera podsticanja mobilnosti studenata u Crnoj Gori je projekat „Visoko obrazovanje i istraživanje za inovacije i konkurentnost – INVO“ gde se uspešnim studentima dodeljuju nacionalne stipendije za magistarske, doktorske i postdoktorske studije koji su upisani (prihvaćeni) ili planiraju svoj istraživački boravak na univerzitetima u inostranstvu. U Izveštaju o eksternoj evaluaciji ustanova visokog obrazovanja u Crnoj Gori iz 2014. godine iznosi se tvrdnja da je ta važnost prepoznata od strane svih visokoškolskih ustanova koje su učestvovala u evaluaciji i da sve te ustanova teže napretku u svojoj internacionalizaciji iako ove aspiracije ne podržavaju uvek adekvatni kadrovski i finansijski resursi (EUA – Institutional Evaluation Program, 2014).

Dodatno, kroz Tempus program reforma visokog obrazovanja u Crnoj Gori je podržavana od 2001. godine pre svega kroz pružanje podrške u oblasti razvoja studijskih programa. Osim Tempusa važno je spomenuti i Program razmene studenata univerzitetskih studija na nivou centralne Evrope (CEEPUS program) koji je počeo sa radom u Crnoj Gori u još u 2005/2006. akademskoj godini. Do sada je veliki broj studenata i akademskog osoblja bilo u mogućnosti da iskoristi mogućnosti za mobilnost u okviru CEEPUS programa. U cilju povećanja mobilnosti studenata i osoblja, pored raznih bilateralnih i sporazuma o saradnji između Univerziteta Crne Gore i raznih univerziteta širom sveta, Univerzitet Crne Gore je učestvovao i u dva projekta u okviru bivšeg Erasmus Mundus programa.

Važno je istaći i to da od 2010. Crna Gora ima usvojen nacionalni okvir kvalifikacija koji značajno olakšava priznavanje visokoškolskih diploma stečenih u inostranstvu i perioda studiranja u inostranstvu koji se priznaju nakon povratka na matičnu instituciju. Takođe, postoje određene stipendije koje se nude crnogorskim studentima od strane stranih vlada.

Imajući to u vidu, od suštinskog značaja je i utvrđivanje što većeg broja faktora koji utiču na mobilnost studenata. Dosadašnje studije o međunarodnoj mobilnosti ukazuju na postojanje značajne veze između mobilnosti studenata i strukture obrazovanja. Nivo studija, područje

obrazovanja, tip visokoobrazovne ustanove su samo neki od elemenata strukture obrazovanja koji su se istakli kao značajni prediktori stopa mobilnosti. Pored razlika u mobilnosti prema obrazovnoj strukturi, velika pažnja se posvećuje i socijalnim faktorima kao što su obrazovanje roditelja, socio-ekonomski položaj studenata itd.

U cilju povećanja stope mobilnosti, osim utvrđivanja faktora koji utiču na realizaciju studentske mobilnosti, veoma je bitno ispitati i očekivanja, želje, motivaciju, moguće razloge kao i potencijalne prepreke za studiranje u inostranstvu.

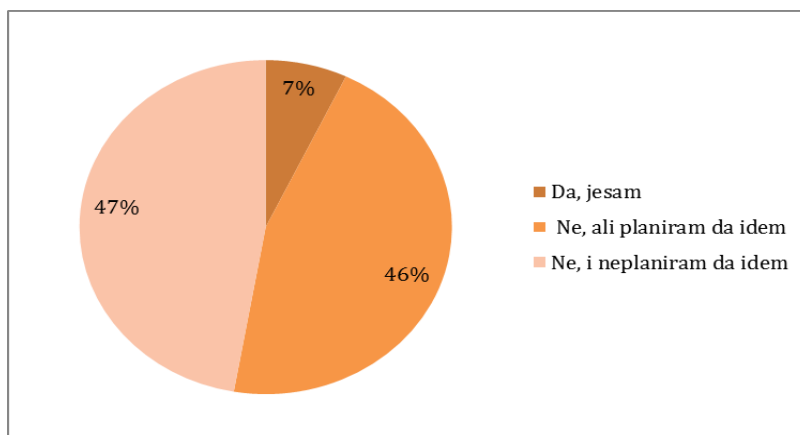
Stoga je namera ovog poglavlja da se predstavje osnovni rezultati EUROSTUDENT V istraživanja o mobilnosti studenata u Crnoj Gori i ispita činjenica o presudnim faktorima koji utiču na stav studenata o mogućnosti studiranja u inostranstvu.

Dodatno, treba naglasiti da je ovo istraživanje posebno važno jer predstavlja jedinstven izvor prikupljanja podataka o međunarodnoj mobilnosti studenata i tako omogućava detaljan pregled podataka o privremenoj mobilnosti studenata i planovima za buduće studentske mobilnosti tokom studija. Stoga se analiza prezentovana u nastavku izveštaja odnosi samo na privremene studentske boravke izvan Crne Gore, odnosno iz analize su isključeni studenti koji su u celosti završili studentski program u inostranstvu.

Što se tiče terminoloških razjašnjenja treba naglasiti da pojam privremene mobilnosti u EUROSTUDENT okvirima podrazumeva dve mogućnosti za studentske boravke u inostranstvu: realizaciju dela studija u inostranstvu i realizaciju aktivnosti u inostranstvu koje su povezane sa studijama. Pod aktivnostima povezanim sa studijama podrazumevaju se istraživački rad, studentska poseta, kurs stranih jezika, letnja ili zimska škola, praksa ili zaposlenje.

Prema podacima sprovedenog EUROSTUDENT V istraživanja, samo 7% ispitanih studenata u Crnoj Gori je imalo iskustva sa privremenim studiranjem u inostranstvu (grupa studenata koja se izjasnila da je imala iskustva sa privremenim studiranjem u inostranstvu), 46% nije imalo iskustva sa studiranjem u inostranstvu ali planira da ide i 47% njih nije imalo iskustva sa studiranjem u inostranstvu ali i ne planira da ide (Grafikon 18). Stopa mobilnosti od 7% Crnu Goru svrstava u zemlje sa srednjom stopom studentske mobilnosti u Evropi.

Grafikon 18: Distribucija stope mobilnosti u ukupnoj studentskoj populaciji

Prosečna stopa mobilnosti prema dostupnim podacima EUROSTUDENT V istraživanja iznosi oko 10%. U komparativnoj perspektivi stopa mobilnosti u Crnoj Gori je mnogo bliža evropskom proseku u odnosu na pojedine zemlje regiona - npr. Srbija i Hrvatska sa stopom mobilnosti od 2% spadaju red zemalja sa najnižom stopom mobilnosti studenata. U kategoriji niskih stopa mobilnosti su takođe i Ukrajina i Slovačka, dok je najviši rezultat zabeležen u Skandinavskim zemljama sa skoro čak 18% studenata u Norveškoj koji su imali iskustvo studiranja u inostranstvu.

Međutim, kada je reč o planiranim studijskim boravcima u inostranstvu, prema EUROSTUDENT V istraživanju, Crna Gora se izdvojila kao zemlja sa značajnim procentom studenata koji nameravaju da deo studija provedu u inostranstvu. Slična situacija je i u svim zemljama u okruženju - u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. U većini drugih zemalja, procenat planiranih boravaka je najviše duplo veći u odnosu na realizovane studijske boravke. Svakako, treba imati u vidu da će se potencijalne stope mobilnosti teško dostići zbog potencijalnih prepreka sa kojima se studenti susreću i koje ih mogu odvratiti od planiranih studijskih boravaka i o čemu će biti reč u narednim poglavljima.

8.1. Međunarodna mobilnost prema karakteristikama studenata

Naredna tabela pokazuje stope mobilnosti studenata prema načinu finansiranja školovanja studenata. Veće stope ostvarenih i planiranih mobilnosti imaju studenti koji samostalno finansiraju studije, ali ta grupa studenata ima i najveći postotak onih koji ne planiraju mobilnost. Kako za Crnu Goru ne postoje podaci o mobilnosti studenata koji pohađaju visoke škole, stope mobilnosti u tabeli koja sledi su predstavljene samo za studente univerziteta.

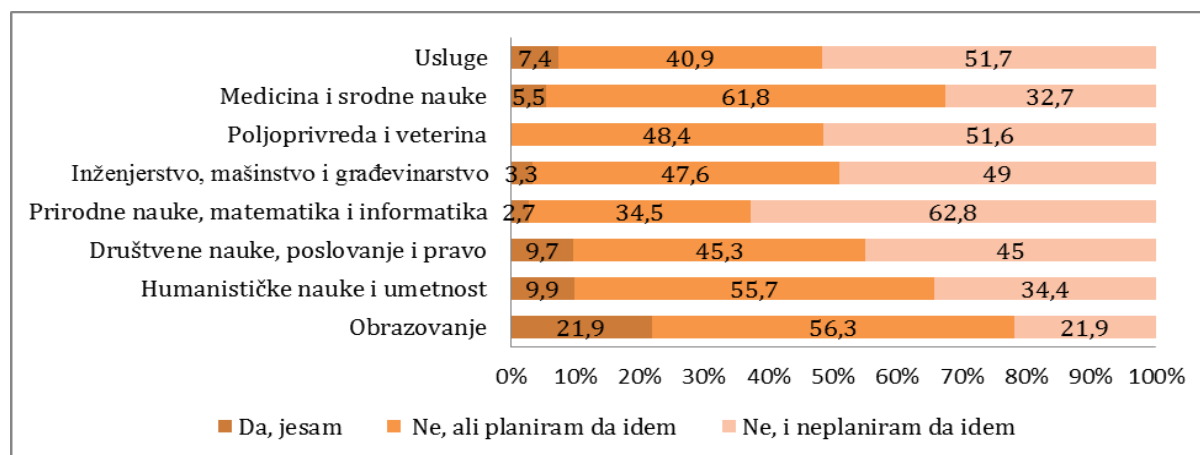
Tabela 70: Mobilnost studenata prema tipu i osnivaču visokoobrazovne ustanove i načinu finansiranja školovanja (u %)

Da li ste ikada studirali u inostranstvu?	Samofinansiranje	Budžet	Univerzitet
Da, jesam	8,2	7	7,1
Ne, ali planiram da idem	40,6	58,2	45,7
Ne, i ne planiram da idem	51,2	34,8	47,3
Ukupno	100	100	100

Prema prethodnim EUROSTUDENT istraživanjima, jasnija slika o prostornoj pokretljivosti studenata dobija se ukrštanjem stopa mobilnosti i područja obrazovanja. Mogući razlog leži u činjenici da visokoobrazovne ustanove iz različitih područja obrazovanja imaju različitu internacionalnu orijentaciju i saradnju sa internacionalnim institucijama. Jedan od rezultata koji je zabeležen u većini zemalja za koju su bili dostupni podaci o području obrazovanja, ukazuje na izraženu pokretljivost studenata čije je polje obrazovanje, humanističke nauke i umetnost naročito u odnosu na studente čije je područje obrazovanja tehnika, proizvodnja i građevinarstvo. Objašnjenje ove pojave može biti iz razloga što studenti umetnosti i stranih jezika često provode deo studija u inostranstvu radi usavršavanja stranih jezika i upoznavanja drugih kultura. Kada je reč o dobijenim podacima vezanim za studente iz Crne Gore situacija je slična, odnosno stope realizovanih mobilnosti studenata su najveće kod studenata iz oblasti obrazovanja (čak 21,9%), društvenih nauka, poslovanja i prava i studenata umetnosti gde su stope mobilnosti skoro 10%. Najpozitivniji stav prema mobilnosti u budućnosti imaju studenti

zdravstva i socijalne zaštite gde skoro 82% planira međunarodnu studentsku mobilnost. Od anketiranih studenata, najmanje su mobilni studenti iz oblasti poljoprivrede i veterine. U realizovanom uzorku čak nijedan student iz ovog područja obrazovanja nije imao iskustvo sa studiranjem u inostranstvu, ali 48,4% ima planove u vezi mobilnosti. U perspektivi zemalja regiona, stope ostvarenih mobilnosti studenata Crne Gore su gotovo duplo veće od istih stopa u Srbiji i Bosni i Hercegovini.

Grafikon 19: Mobilnost studenata u odnosu na oblast studija

Radi uočavanja drugih faktora koji utiču na pokretljivost studenata u Crnoj Gori, naredna slika predstavlja mobilnost studenata prema faktorima koji se odnose na nivo upisanih studija i starost studenata. Rezultati pokazuju da su realizovane stope mobilnosti za studente osnovnih studija i studente master studija značajno različite, gde studenti poslediplomskih studija imaju stopu mobilnosti od 18% naspram 5% u grupi studenata osnovnih studija. Kada je reč o planiranim boravcima u inostranstvu, i tu veći postotak studenata osnovnih studija ne planira odlazak u inostranstvo. Kada uporedimo tendenciju studenata za studiranjem u inostranstvu prema starosnoj kategoriji, studenti koji imaju preko 25 godina su mobilniji od mlađih studenata, dok najviše studenata koji imaju do 21 godinu ima planove u vezi sa studiranjem u inostranstvu.

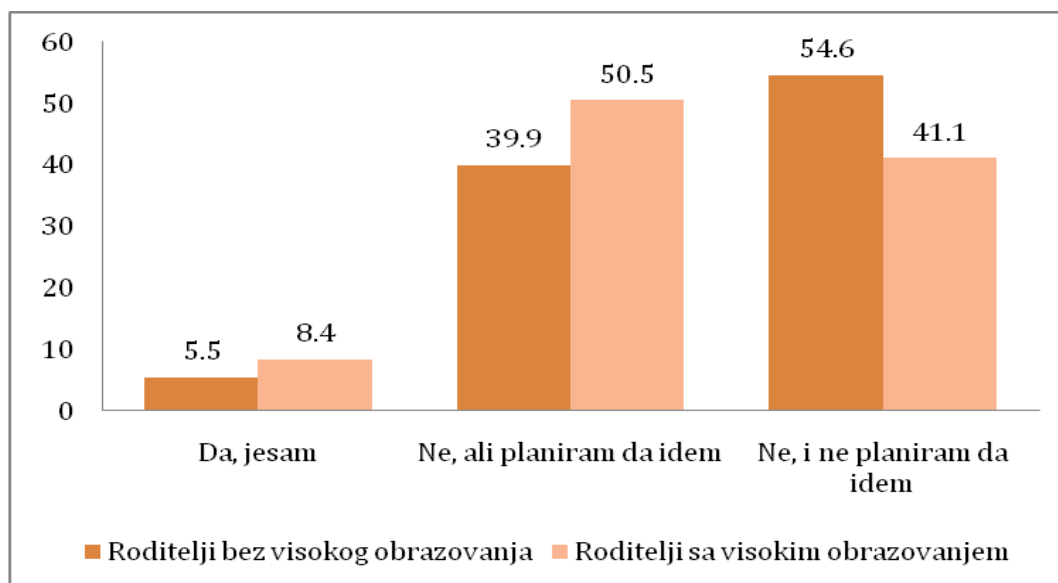
Tabela 71: Mobilnost studenata u odnosu na starost studenta i nivo studija (u %)

Da li ste ikada studirali u inostranstvu?	Do 21 godinu	Od 22 do 24 godine	Od 25 do 29 godina	Preko 30 godina	Osnovne studije	Master studije
Da, jesam	3,1	8	7,2	15,2	5,2	18
Ne, ali planiram da idem	55,2	46,5	35,9	27,2	45,6	45,9
Ne, i ne planiram da idem	41,7	45,5	56,9	57,6	49,2	36,1
Ukupno	100	100	100	100	100	100

Kao što je napomenuto u uvodnom delu, dostupna literatura o međunarodnoj mobilnosti ukazuje da je jedan od najuticajnijih faktora koji utiče na mobilnost studenata upravo socijalno poreklo studenata, odnosno obrazovanje njihovih roditelja. Drugim rečima, pristup internacionalnoj mobilnosti je socijalno selektivan. Prema podacima EUROSTUDENT V istraživanja, ova činjenica je naročito vidljiva. U većini država studenti sa visokim socijalnim statusom, odnosno studenti čiji su roditelji visokoobrazovani, su skloniji studiranju u inostranstvu i imaju izraženije želje i planove vezane za sticanje iskustva studiranja u inostranstvu.

Grafikon 20 pokazuje uticaj obrazovanja roditelja na mobilnost studenata u Crnoj Gori. Na osnovu dostupnih podataka, stope kako realizovanih tako i planiranih mobilnosti su veće kod studenata čiji su roditelji visoko obrazovani (ISCED 5-8). Situacija je drugačija kada su u pitanju studenti koji nemaju planove za mobilnost, odnosno studenti čiji roditelji nemaju visoko obrazovanje u većem procentu ni ne planiraju da nastave studije u inostranstvu. Ukoliko posmatramo vezu između mobilnosti i prosečnih mesečnih prihoda studenata, pokazano je da postoji statistički značajna korelacija. Kao što je i očekivano studenti čiji su mesečni prihodi veći, pokazuju pozitivniji stav prema međunarodnoj mobilnosti.

Grafikon 20: Mobilnost studenata u odnosu na stepen obrazovanja roditelja (u %)

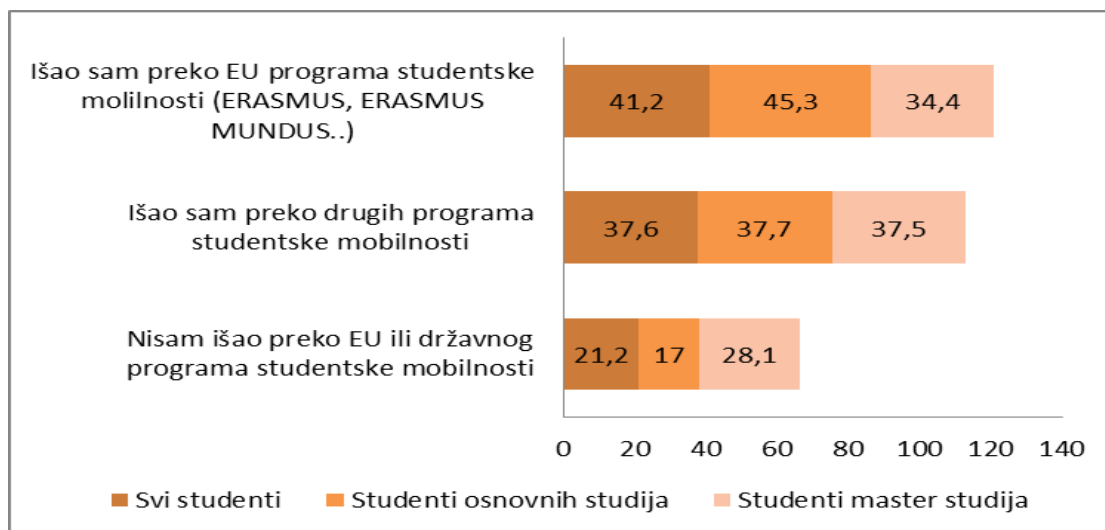
8.2. Programi studentske mobilnosti

Još jedna od prednosti EUROSTUDENT V istraživanja jeste i kapacitet da omogući pregled organizacije i finansiranja studijskih boravaka i da odgovori na pitanje koliko su dobro studenti pripremljeni za njihov boravak u inostranstvu. Prema dostupnim podacima EUROSTUDENT V istraživanja, studenti se najčešće opredeljuju za programe mobilnosti koji su realizovani od strane Evropske unije. Kao najpopularniji program mobilnosti izdvaja se ERASMUS, sa preko 50% mobilnih studenata koji se u proseku opredeljuju za ovaj program.

Situacija u Crnoj Gori je gotovo identična sa evropskim prosekom i takva situacija Crnu Goru značajno izdvaja od drugih zemalja regiona. Odnosno, 41% svih studenata je boravilo u inostranstvu u okviru EU programa kao što su ERASMUS, ERASMUS MUNDUS itd, a od studenata

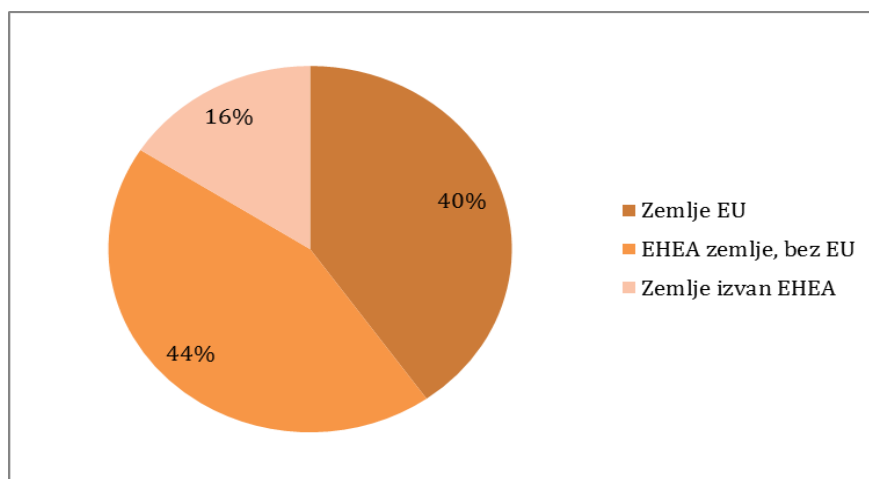
osnovnih studija to je učinilo 45%. Pogodnosti organizovanih EU programa mobilnosti je koristilo 34% studenata master studija. Oko 38% svih grupa studenata je koristilo neke druge programe mobilnosti. Treba dodati i to da su i stope mobilnosti studenata koji su individualno organizovali svoju studentsku mobilnost značajne.

Grafikon 21: Distribucija mobilnosti studenata prema vrsti programa mobilnosti

Kada je reč o najčešćim putanjama mobilnosti tokom studiranja u inostranstvu, može se primetiti da se studenti u podjednako meri opredeljuju za zemlje Evropske unije i EHEA zemlje (Grafikon 22). Crnogorski studenti su se od zemalja koje nisu članice EU najčešće školovali u SAD i Rusiji. U proseku su provodili 14,8 meseci na studijskim boravcima, gde je prosek boravka za studente master studija 19,8% meseci a za studente osnovnih studija godinu dana. Od zemalja regiona, studenti iz Crne Gore su se najčešće školovali u Srbiji.

Grafikon 22: Distribucija zemalja u kojima su student studirali u inostranstvu (u %)

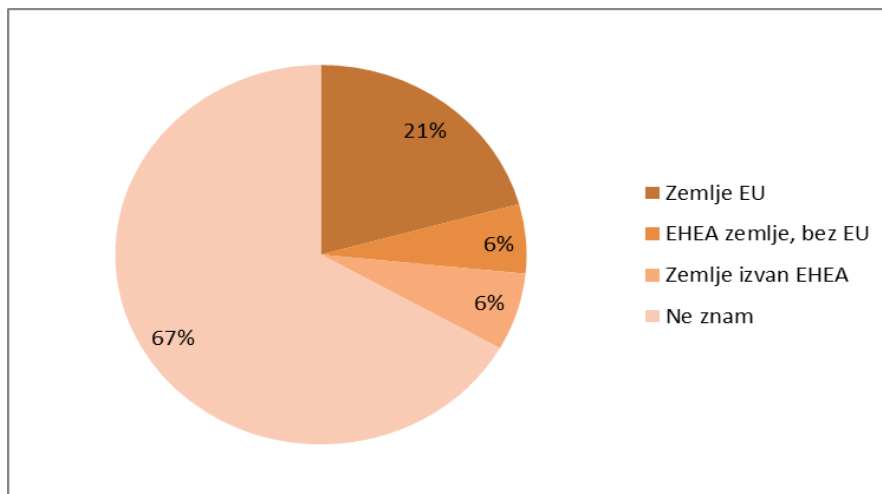
Kada su u pitanju studenti koji planiraju da provedu deo studija u inostranstvu, rezultati predstavljeni u Grafikon 23 i Grafikon 24 ukazuju da studenti još uvek nisu pripremljeni za planirane boravke. Odnosno, u grafikonu koji sledi (a koji se odnosi na zemlje u kojima bi studenti najradije studirali) vidimo da 67% studenata koji pokazuju interes za studiranjem u

inostranstvu još uvek ne zna u kojoj državi bi nastavili studiranje. Ostatak se u najvećem procentu opredeljuje za zemlje EU, dok su sledeće na listi sa podjednakim procentom (6%) zemlje članice EHEA i zemlje koje to nisu.

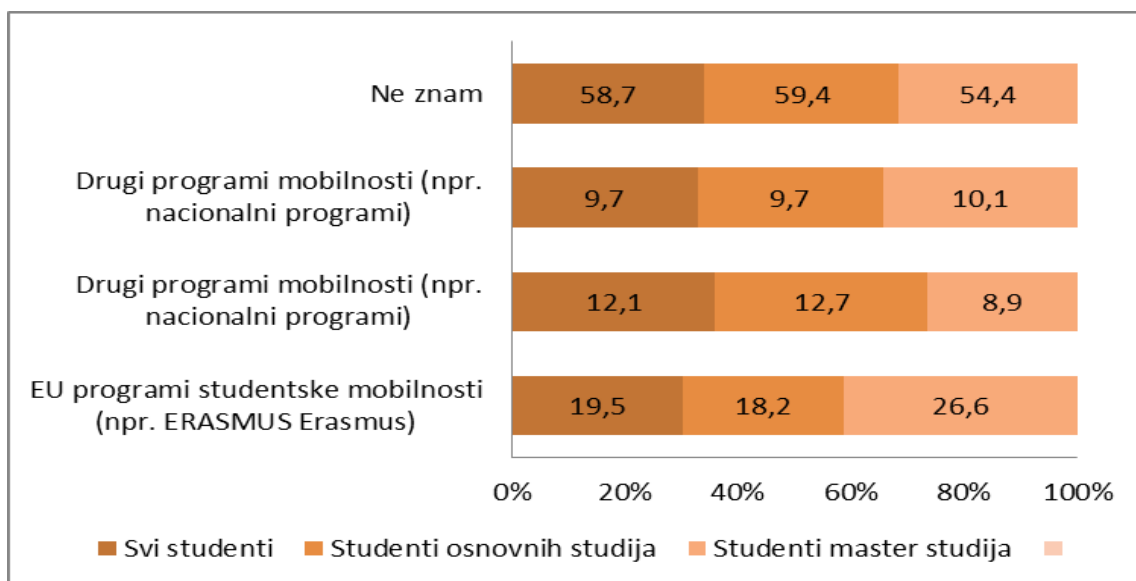
Najpoželjnije zemlje za planiranu studentsku mobilnost su Nemačka, Amerika i Italija.

Kada je u pitanju program mobilnosti, situacija je veoma slična. Naime, skoro 59% svih studenata ne zna za koji program mobilnosti bi se opredelili, a situacija je ujednačena kod studenata osnovnih i posle diplomskih studija. Svega 19,5% posto svoju mobilnost planira u okviru organizovanih EU programa mobilnosti.

Grafikon 23: Distribucija zemalja u kojima bi studenti najradije studirali u inostranstvu (u %)

Grafikon 24: Distribucija planirane mobilnosti studenata prema vrsti programa mobilnosti (u %)

U cilju evaluacije fleksibilnosti o otvorenosti nacionalnih sistema prema različitim studijskim programima, studenti su upitani i o priznavanju rezultata stečenih u inostranstvu u matičnim visokoobrazovnim ustanovama. ESPB poeni su u potpunosti priznati za čak 61,6% "mobilnih"

studentata i to najviše u grupi studentata koji studiraju u oblasti inženjerstva, mašinstva i građevine. Važno je naglasiti da za samo 4,7% studentata nisu priznati boravci u inostranstvu (Tabela 72).

Tabela 72: Priznatost sertifikata (ESPB, diplome) stečenih na studijama u inostranstvu u matičnoj visokoobrazovnoj ustanovi (u %)

Odgovor	Ukupan broj studentata	Humanističke nauke i umetnost	Inženjerstvo, mašinstvo i građevina
Da, sve je priznato	61,6	46,2	75
Da, ali delimično	10,5	15,4	12,5
Ne, ništa mi nije priznato	4,7	0	12,5
Ne znam (još uvek)	15,1	30,8	0
Nisam stekao sertifikat tokom studija u inostranstvu	8,1	7,7	0

8.3. Prepreke za studiranje u inostranstvu

Na početku poglavlja istaknut je cilj evropske obrazovne politike u vezi sa povećanjem mobilnosti u svim zemljama i svim grupama studentata. Imajući to u vidu, i činjenicu da je studentska mobilnost studentata u Crnoj Gori bliža evropskom proseku od drugih zemalja regiona, veoma je važno ispitati koji aspekti predstavljaju najmanje, a koji najveće prepreke studentima za studiranje u inostranstvu.

Prema svim dosadašnjim studijama, aspekti koji utiču na realizaciju planova o uključivanju u studijske programe akademske mobilnosti su finansijska i institucionalna podrška. Takođe, prema svim prethodnim istraživanjima najmanje studenta se suočava sa nedostatkom motivacije.

U većini evropskih zemalja, prema najnovijem EUROSTUDENT V istraživanju, očekivani dodatni finansijski troškovi predstavljaju najveću prepreku koja studente udaljava od ideje da deo studija završe u inostranstvu. U proseku 63% studentata svih zemalja je prepreku finansijske prirode okarakterisalo kao najveću. Skandinavske zemlje su jedine države gde su se kao najveće prepreke izdvojile odvajanje od porodice, dece i prijatelja i priznavanje rezultata stečenih u inostranstvu u matičnoj instituciji.

Analiza prepreka crnogorskih studentata predstavljena je u nastavku odvojeno za tri kategorije studentata: studente sa realizovanim boravcima u inostranstvu, studente koji pokazuju interes za studiranjem u inostranstvu i za studente koji ne planiraju studije u inostranstvu.

Najveća prepreka za studiranje u inostranstvu studentata koji su imali iskustvo mobilnosti ograničen broj raspoloživih mesta u željenoj instituciji ili željenom studijskom programu u

inostranstvu, nakon čega, očekivano, su se našli dodatni finansijski troškovi i gubitak plaćenog posla. Studenti su takođe naveli da su im velike prepreke predstavljali problem priznavanja rezultata studiranja i ishoda učenja stečenih u inostranstvu po povratku u zemlju, što predstavlja u neku ruku kontradiktornu situaciju ako imamo u vidu je oblast priznavanja ishoda učenja u inostranstvu oblast koja je prilično dobro regulisana u Crnoj Gori i da je veliki broj studenata izjavio da su im te studije u potpunosti priznate. Sa druge strane, najmanje prepreke za odlazak na studijski boravak su im predstavljale poznavanje jezika, nedostatak informacija o studiranju u inostranstvu i niska korisnost za studije u zemlji, odnosno ni jedan student ove aspekte nije naveo kao veliku prepreku.

Tabela 73: Nivo i vrsta prepreka za studije u inostranstvu prema studentima koji su realizovali studijske boravke u inostranstvu

Vrsta prepreke	Velika prepreka	2 -	3 -	4 -	Nije prepreka uopšte
Poznavanje jezika	0	7,8	7,8	17,2	67,2
Nedostatak informacija o studiranju u inostranstvu	0	12,3	24,6	10,8	52,3
Odvajanje od partnera, dece, prijatelja	4,8	6,5	21	24,2	43,5
Dodatni finansijski troškovi	9,4	21,9	20,3	17,2	31,3
Gubitak plaćenog posla	9,2	10,8	3,1	6,2	70,8
Nedostatak motivacije	4,8	4,8	4,8	11,3	74,2
Niska korisnost za studije u zemlji	0	3,2	16,1	12,9	67,7
Teško povezivanje studija u inostranstvu sa sadržajem mog studijskog programa u zemlji,	1,6	11,3	14,5	14,5	58,1
Problem priznavanja rezultata stečenih u inostranstvu po povratku u zemlju	9,7	6,5	11,3	17,7	54,8
Problemi nabavljanja dokumentacije	3,2	4,8	14,5	25,8	51,6
Niske ocene na studijama	1,6	1,6	8,1	4,8	83,9
Ograničen broj raspoloživih mesta u željenoj instituciji ili željenom studijskom programu u inostranstvu	14,5	4,8	11,3	11,3	58,1

Naredna tabela predstavlja rezultate analize prepreka koje vide studenti koji nisu iskusili studijske boravke u inostranstvu, ali planiraju da ih realizuju. Očekivano, najveća prepreka za studiranje u inostranstvu bili bi dodatni finansijski troškovi. Studenti su takođe naveli da su im velike prepreke i nedostatak informacija o studiranju u inostranstvu i ograničen broj raspoloživih mesta u željenoj instituciji ili željenom studijskom programu u inostranstvu. Sa druge strane, studenti su najmanje zabrinuti gubitkom plaćenog posla, nedostatka motivacije i poznavanja jezika, niske korisnosti za studije u zemlji kao i zbog niskih ocena na studijama.

Tabela 74: Nivo i vrsta prepreka za studije u inostranstvu prema studentima koji nisu realizovali studijske boravke u inostranstvu ali planiraju da ih realizuju (u %)

Vrsta prepreke	Velika prepreka	2 -	3 -	4 -	Nije prepreka uopšte
Poznavanje jezika	4,9	3,3	16,7	20,4	54,7
Nedostatak informacija o studiranju u inostranstvu	13,7	20	27,7	16,6	22
Odvajanje od partnera, dece, prijatelja	9,9	15,8	19	22,6	32,7
Dodatni finansijski troškovi	35,3	30,3	19,9	8,3	6,2
Gubitak plaćenog posla	11,4	8,5	10,4	8,3	61,4
Nedostatak motivacije	3,8	3,4	13,7	15,2	63,8
Niska korisnost za studije u zemlji	1,8	7,8	20,6	17,3	52,4
Teško povezivanje studija u inostranstvu sa sadržajem mog studijskog programa u zemlji	7,9	12,8	22,8	21,7	34,8
Problem priznavanja rezultata stečenih u inostranstvu po povratku u zemlju	11,7	14,3	21,8	19	33,1
Problemi nabavljanja dokumentacije	7,7	17,8	25,1	21,3	28,1
Niske ocene na studijama	4,9	8,7	19,5	17,7	49,2
Ograničen broj raspoloživih mesta u željenoj instituciji ili željenom studijskom programu u inostranstvu	13,2	14,7	32	18,5	21,6

Zanimljiv rezultat je da isti aspekti upravo i odvrćaju studente od studija nastave u inostranstvu. Odnosno, studenti koji ne planiraju studije u inostranstvu kao najveću prepreku vide dodatne finansijske troškove. Takođe navode i odvajanje od partnera, porodice i prijatelja. Kao najmanja prepreka se navodi gubitak plaćenog posla i niske ocene na studijama i nedostatak motivacije.

Tabela 75: Nivo i vrsta prepreka za studije u inostranstvu prema studentima koji nisu imali iskustva sa studijama u inostranstvu i ne planiraju da idu (u %)

Vrsta prepreke	Velika prepreka	2 -	3 -	4 -	Nije prepreka uopšte
Poznavanje jezika	6,4	10,5	23,2	15,5	44,4
Nedostatak informacija o studiranju u inostranstvu	14,1	17,9	22,4	20,8	24,8
Odvajanje od partnera, dece, prijatelja	29,5	18,9	14,3	11,7	25,6
Dodatni finansijski troškovi	55,8	23,7	12,4	3,4	4,7
Gubitak plaćenog posla	20,1	8,2	10,3	7,7	53,7
Nedostatak motivacije	9,2	8,3	24,5	17,3	40,5
Niska korisnost za studije u zemlji	4,9	8,8	25,6	20,9	39,8
Teško povezivanje studija u inostranstvu sa sadržajem mog studijskog programa u zemlji	9,7	12,6	31,4	16,4	29,9
Problem priznavanja rezultata stečenih u inostranstvu po povratku u zemlju	10,6	10,1	25,5	15,6	38,2
Problemi nabavljanja dokumentacije	8,3	11,1	23,2	19,4	37,9
Niske ocene na studijama	5,2	7,5	26,9	17,7	42,7
Ograničen broj raspoloživih mesta u željenoj instituciji ili željenom studijskom programu u inostranstvu	10,4	15,7	27,8	17,7	28,3

Očekivano i u skladu sa rezultatima svih prethodnih istraživanja, kao najveću prepreku sve tri grupe studenata vide u dodatnim finansijskim troškovima. Takođe, sve tri grupe studenata ne vide poznavanje jezika i nedostatak motivacije kao potencijalnu prepreku.

8.4. *Kratkoročna mobilnost*

Osim pitanja koja su se odnosila na završene studijske kurseve u inostranstvu, studenti su odgovarali na pitanja o iskustvu u inostranstvu vezanom za aktivnosti koje su povezane sa studijama kao što su kursevi stranih jezika, letnje škole, prakse itd. Kada je reč o studentskim aktivnostima u inostranstvu koje su povezane sa vašim studijama čak 86,5% studenata nije imalo nijednu aktivnost tog tipa. 9% studenata je imalo iskustva sa nekom drugom aktivnošću koja nije nijedna od navedenih. Ostatak je skoro podjednako raspodeljen po ostalim ponuđenim aktivnostima. Ipak, najzastupljenija od vrsta kratkoročne mobilnosti (od ponuđenih aktivnosti) među studentima u Crnoj Gori je istraživački rad/studijska poseta u inostranstvu. Detaljan prikaz dat je u Tabela 76 koja prikazuje podatke za sve ispitane studente kao i za studente osnovnih i master studija. Na osnovu prikazanih podataka se može zaključiti da su studenti master studija najviše imali iskustva sa studijskim posetama i istraživačkim radom.

Tabela 76: Vrsta kratkoročne mobilnosti u odnosu na nivo studija (u %)

Vrsta kratkoročne mobilnosti	Svi studenti	Osnovne studije	Master studije
Istraživački rad/studijska poseta	7,6	4,8	26,8
Praksa/zaposlenje	5,8	4,1	16,9
Letnja/zimska škola	5,9	4,5	16,2
Kurs jezika	5,5	4,4	13,4
Drugo	9,1	8,3	14,8
Bez aktivnosti	86,5	88,8	70,4

8.5. *Poznavanje stranih jezika*

Za kraj pregleda rezultata o mobilnosti predstavljeni su rezultati vezani za poznavanje stranih jezika. U analizi prepreka, nijedna grupa studenata nije navela nepoznavanje stranih jezika kao važnu prepreku za studiranje u inostranstvu. Procenat studenata koji smatraju da dobro govore dva strana jezika veoma varira po zemljama koje su učestvovala u ispitivanju. U Crnoj Gori oko 34% studenata smatra da dobro vlada jednim stranim jezikom, dok sa dva strana jezika dobro vlada 21% studenata. Kada je reč o konkretnim stranim jezicima, najviše studenata govori engleski jezik, a potom je najzastupljenije poznavanje nemačkog i mađarskog jezika. Kada je reč o jeziku na kom se realizuje nastava, 93.7% ispitanih studenata nastavu sluša na crnogorskom jeziku, dok 4.9% ispitanih studenata pohađa nastavu koja se realizuje na engleskom.

Rezime

Socio-ekonomski profil studenata

Prosečna starost studenata u Crnoj Gori je za četiri godine viša od proseka EU27 zemalja gde je ona iznosi 22,1 godine. U ukupnoj studentskoj populaciji, najmanje je studenata iznad 30 godina što govori o relativno adekvatnoj brzini studiranja, ali je u Crnoj Gori još uvek oko 10% ovih studenata i dalje na osnovnim studijama.

Najveći deo studenata na visokoobrazovnim ustanovama u Crnoj Gori je rođen u istoj zemlji kao i njihovi roditelji.

Najveći broj roditelja studenata u uzorku ima završenu višu školu ili fakultet i kako raste nivo studija studenata uočava se da opada broj roditelja sa osnovnom školom, a raste broj roditelja sa višom ili visokom školom.

Studenti čiji roditelji obavljaju jednostavna zanimanja imaju znatno manje šanse da pristupe visokom obrazovanju.

U Crnoj Gori je vidna ujednačenost studenata oba pola, na nivou master studija ona raste u korist studentkinja, a kada su u pitanju studenti doktorskih studija žene su značajno podzastupljene.

Studenti čiji roditelji imaju završenu osnovnu školu u manjoj meri percipiraju sebe kao nekoga ko ima visok društveni status naspram studenata gde neko od roditelja ima visoko obrazovanje ili doktorat.

Ukupan broj studenata sa decom je 9%, postoji ujednačenost studenata roditelja po polu, a najbrojniji su studenti roditelji u kategoriji studenata preko trideset godina.

Po zadovoljstvu studiranjem ne postoji razlika između studenata koji su roditelji i onih koji nisu, ali studenti roditelji studenti roditelji osećaju veće finansijske teškoće.

Najveći broj studenata u Crnoj Gori živi sa svojim roditeljima, znatno manji broj studenata koji žive sami, a najmanji procenat studenata živi sa partnerom (i decom ako ih imaju).

Ukupan broj studenata sa nekom vrstom hendikepa, hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja u funkcionisanju je 5,9% i među njima su najbrojniji studenti koji imaju senzorna oštećenja, nakon čega slede studenti sa drugim zdravstvenim problemima i studenti sa hroničnim bolestima. Najveći broj ovih studenata svoje zdravstveno stanje smatra malom ili nikakvom preprekom za studiranje.

Učešće studenata sa hendikepom/zdravstvenim problemima u odnosu na to da li su finansirani iz budžeta ili su samofinansirajući studenti se poklapa sa učešćem studenata koji nemaju hendikep/zdravstvene probleme.

Ogromna većina studenata koji imaju neku vrstu hendikepa smatra da je institucionalna podrška koju dobijaju tokom studija nepostojeća, osim u slučaju studenata sa mentalnim zdravljem koji u značajnom procentu izveštavaju da su imali veliku podršku.

Studenti sa hendikepom/zdravstvenim problemima u manjem procentu planiraju da nastave studije u periodu od jedne godine nakon što završe studijski program na kome su trenutno, ali u većem procentu to planiraju da urade u periodu dužem od jedne godine. Ovi studenti u većem procentu ne planiraju da uopšte nastave studije.

Studenti hendikepom/zdravstvenim problemima su zadovoljni odnosom zaposlenih u nastavi prema njima, a gotovo podjednako su zadovoljni ili nezadovoljni odnosom administracije na visokoobrazovnim ustanovama prema njima što je nalaz koji Crnu Goru izdvaja u odnosu na druge zemlje regiona gde je broj studenata koji su nezadovoljni odnosom administracijom prema njima značajno veći. Takođe, ovi studenti su zadovoljni infrastrukturom i opremljenošću visokoobrazovnih ustanova.

Obrazovanje pre studija

Preko polovine studenata na visokoobrazovne institucije u Crnoj Gori dolazi iz stručnih škola i to su uglavnom studenti čiji roditelji nemaju završeno visoko obrazovanje. Studenti koji su pohađali srednje stručne škole u većoj meri upisuju osnovne primenjene i specijalističke primenjene studije, nego što je slučaj sa učenicima koji su pohađali gimnazije koji češće upisuju osnovne akademske studije i master studije.

O niskom intenzitetu studiranja najviše izveštavaju studenti koji su pohađali četvorogodišnje stručne škole, dok o najvišem intenzitetu izveštavaju studenti bivši gimnazijalci.

Studenti koji su pohađali srednje stručne škole u znatno većoj meri finansiraju svoj život i školovanje od posla koji rade, u većoj meri koriste javne izvore prihoda kao dominantne izvore prihoda i u većoj meri upisuju visokoškolske ustanove čiji se studijski programi bave obrazovanjem, poljoprivredom, prirodnim naukama i uslužnim delatnostima.

Najveći broj studenata je srednju školu završilo u matičnoj državi – Crnoj Gori.

Najprivlačniji studijski programi u Crnoj Gori za internacionalne studente su programi u oblasti obrazovanja i uslužnih delatnosti.

Internationalni studenti i studenti iz Crne Gore se ne razlikuju po intenzitetu studiranja, niti se statistički značajno razlikuju po dominantnom izvoru prihoda putem koga se izdržavaju i finansiraju svoje školovanje.

Za skoro 84% studenata je prošlo manje od godinu dana od trenutka kada su završili srednju školu i upisali se na visokoobrazovnu ustanovu. Pauzu dužu od dve godine između završetka srednje škole i upisa visokoobrazovne ustanove napravilo je oko 16% studenata. Studenti čiji roditelji koji nemaju visoko obrazovanje češće odlažu upis visokoobrazovne ustanove, ali odlaganje studija ne utiče na kasniji intenzitet studiranja.

Studenti koji finansiraju studije iz sopstvenih izvora prihoda poput zaposlenja, kao i studenti koji imaju druge izvore prihoda u većoj meri odlažu upis na visokoobrazovne ustanove, dok studenti koji se finansiraju iz javnih izvora prihoda u najvećoj meri imaju tradicionalni obrazovni put.

Studenti koji odlažu upis su u većoj meri bili zaposleni na plaćenim poslovima koji su trajali duže od godinu dana i koji su radili više od 20 sati nedeljno u odnosu na kolege koje su se direktno upisivale na fakultet, a među studentima koji u većoj meri prekidaju studije u periodu koji je duži od jedne godine su u većem broju studenti koji dolaze iz porodica u kojima nijedan roditelj nema visoko obrazovanje.

Pauzu dužu od godinu dana tokom studiranja češće prave studenti koji se izdržavaju od sopstvenih prihoda i oni koji odvajaju manje vremena za svoje studijske obaveze, dok studenti koji se oslanjaju na javne izvore prihoda nisu prekidali studije. Studenti srednjeg intenziteta studiranja su skloniji da prave pauzu duže od jedne godine između dva nivoa studija.

Pauze između dva nivoa studija su najmanje sklone da prave studenti poljoprivrede, medicine i srodnih oblasti i društvenih nauka, prava i ekonomije, za razliku od studenata programa iz oblasti obrazovanja, humanističkih nauka i umetnosti.

Radno iskustvo pre fakulteta su imali studenti koji manje vremena posvećuju studiranju, a studenti koji su imali dugotrajni radni angažman pre upisa na visokoobrazovnu ustanovu su istovremeno i studenti koji su za vreme studija dominantno koristili sopstvene izvore prihoda od posla.

Tok studija, zadovoljstvo studiranjem i planovi nakon studija

Uticaj socio-ekonomskog statusa je vidan i kroz podatak da skoro 27% studenata čiji roditelji nemaju visoko obrazovanje je na budžetu dok je u istom statusu skoro 32%% studenta čiji su roditelji visoko obrazovani.

Većina studenata koji se primarno finansiraju iz javnih izvora prihoda su istovremeno i u statusu budžetskih studenata, dok se studenti koji se primarno sami finansiraju u velikoj većini nalaze u statusu samofinansirajućih studenata. Studenti koji tokom studija finansijski zavise od porodice su, takođe, u većem broju samofinansirajući studenti.

Samofinansirajući studenti u većoj meri imaju nizak intenzitet studiranja, a i značajno su više zastupljeni u grupi studenata sa srednjim intenzitetom studiranja.

Deca roditelja koji nemaju visoko obrazovanje u većoj meri upisuju studijske programe iz oblasti obrazovanja, poljoprivrede i prirodnih nauka.

Studenti su najzadovoljniji odnosom zaposlenih u nastavi i odnosom zaposlenih u administraciji, dok su najnezadovoljniji organizacijom kurseva i mogućnošću izbora većeg broja kurseva.

Više od 60% studenata u Crnoj Gori želi da nastavi studije bilo u roku od jedne ili više godina po završetku studijskog programa koji pohađaju. Samo 12% studenata ne planira na stavi studije.

Želja za nastavkom studija značajno je prisutnija kod studenata koji imaju visok intenzitet trenutnih studija i kod studenata koji se primarno finansiraju iz javnih izvora finansiranja.

Studenti osnovnih studija u značajno većoj meri planiraju da nastave.

Studenti koji studiraju u Crnoj Gori značajno bolje ocenjuju mogućnost zaposlenja izvan granica zemlje i procenu najboljih šansi za zaposlenje i u državi i na međunarodnom planu daju budući inženjeri, dok pored njih studenti medicine i srodnih nauka najbolje procenjuju mogućnosti zaposlenja u inostranstvu.

Uslovi studentskog života

Najveći broj studenata u Crnoj Gori finansijski zavisi od roditelja, ali je i 20% njih finansijski samostalno što je blisko evropskom proseku.

Samo mali broj studenata ne oseća finansijske teškoće tokom studiranja, dok duplo više studenata smatra da ima ozbiljne finansijske poteškoće. Nešto više od dve petine studenata nalazi se ima osrednje finansijske poteškoće. Najveće finansijske poteškoće prijavili su studenti koji primarno zavise od sopstvenih izvora prihoda. Niti jedan student koji zavisi od javnih izvora finansija nije se izjasnio da ima ozbiljne finansijske teškoće.

U odnosu na obrazovanje roditelja, postoje statistički značajne razlike između studenata čiji roditelji nemaju završeno visoko obrazovanje i studenata čiji roditelji imaju visoko obrazovanje.

Više od polovine studenata živi sa roditeljima, a deca roditelja koji imaju završeno visoko obrazovanje češće žive samostalno, a ređe sa drugima u odnosu na studente koji imaju roditelje bez visokog obrazovanja. Obe grupe studenata u gotovo podjednako meri žive sa roditeljima i partnerom/decom.

Više od polovine studenata je (veoma) zadovoljno uslovima smeštaja pri čemu su najzadovoljniji studenti koji žive sa roditeljima, ali je samo trećina studenata je veoma zadovoljna smeštajem u studentskom domu.

Pored troškova hrane, smeštaja i drugih troškova (npr. odeća, higijena), najveći deo ukupnih troškova studenata, bez obzira sa kim žive, odlazi na školarinu i druge troškove koje plaća visokoobrazovnim ustanovama.

Zaposlenje

Procenat studenata koji su zaposleni u Crnoj Gori je gotovo jednak bez obzira da li studenti žive sa roditeljima ili samostalno, a isto tako gotovo podjednak procenat studenata koji rade može da se nađe u grupi sa najnižim i najvišim obrazovnim nivoom roditelja.

Najmanje relativno učešće zaposlenih studenata po nivoima je zabeleženo kod studenata osnovnih, a najveće kod studenata master studija.

Skoro trećina studenata je nezadovoljna ukupnim opterećenjem na studijama, a najnezadovoljniji su studenti koji studiraju ali su primarno angažovani na drugim aktivnostima (npr. briga o drugima). Studenti koji su primarno studenti pored drugih aktivnosti su u najvećem procentu umereno zadovoljni što je identično sa situacijom kada su u pitanju primarno zaposleni studenti.

Kada je u pitanju zaposlenje, svoje šanse na domaćem tržištu rada kao dobre u najvećem broju procenjuju studenti koji se finansiraju iz javnih izvora prihoda. Kada su u pitanju mogućnosti

zaposlenja na međunarodnom nivou, najveći broj studenata kojima je porodica dominantan izvor prihoda i onih koji kojima je sopstveni prihod dominantan izvor prihoda svoje mogućnosti procenjuju kao veoma dobre.

Tokom semestra, u mnogo većem procentu, su radili studenti koji se nalaze u samofinansirajućem statusu.

Studenti muškog pola su ti koji su u većem procentu imali zaposlenje tokom semestra.

Dominantni razlozi za rad tokom studiranja studenata u Crnoj Gori su poboljšanje životnog standarda i sticanja iskustva na tržištu rada.

Tek jedna trećina studenata radi posao na kojem može da stekne odgovarajuće iskustvo koje je u vezi sa njihovim studijskim programom, dok više od polovine radi na poslovima koji su veoma malo ili uopšte nisu vezani za studijski program.

Uočava se da je procenat studenata koji smatraju da je njihov posao povezan sa studijskim programom približno isti kod studenata osnovnih i master studija, dok sa kod doktoranata povećava procenat studenata koji mogu da povežu studijski program i posao koji rade.

Najveći procenat zaposlenih se može naći kod onih studenata koji smatraju da spadaju u grupu onih sa višim socio-ekonomskim statusom te zaključak u vezi ovih podataka jeste da su studenti zainteresovani za zaposlenje u toku studiranja bez obzira na percepciju socijalnog statusa.

Međunarodna mobilnost

Stope ostvarenih mobilnosti studenata Crne Gore su gotovo duplo veće od istih stopa u ostalim zemljama regiona, a Crna Gora se izdvojila i kao zemlja sa značajnim procentom studenata koji nameravaju da deo studija provedu u inostranstvu.

Veće stope ostvarenih i planiranih mobilnosti imaju studenti koji samostalno finansiraju studije. Ta grupa studenata ima i najveći postotak onih koji ne planiraju mobilnost.

Najpozitivniji stav prema mobilnosti u budućnosti imaju studenti zdravstva i socijalne zaštite, a najmanje ostvarene mobilnosti imaju studenti iz oblasti poljoprivrede i veterina.

Studenti poslediplomskih studija imaju značajno veću stopu ostvarene mobilnosti, a kada je reč o planiranim boravcima u inostranstvu studenti osnovnih i master studija u podjednako meri planiraju studije u inostranstvu. Studenti koji imaju preko 30 godina su se ispostavili kao najmobilniji, dok najviše studenata koji imaju manje od 21 godinu ima planove u vezi sa studiranjem u inostranstvu.

Stope kako realizovanih tako i planiranih mobilnosti su veće kod studenata čiji su roditelji visoko obrazovani, a studenti čiji roditelji nemaju visoko obrazovanje u većem procentu ni ne planiraju da nastave studije u inostranstvu.

41% svih studenata je boravilo u inostranstvu u okviru organizovanih EU programa mobilnosti i

studenti su se u podjednakoj meri opredeljivali za zemlje Evropske unije i EHEA zemlje. Studenti su u proseku su provodili 14,8 meseci na studijskim boravcima, gde je prosek boravka za studente master studija 19,8% meseci, a za studente osnovnih studija godinu dana.

Veliki broj crnogorskih studenata koji pokazuju interes za studiranjem u inostranstvu još uvek ne zna u kojoj državi bi nastavili studiranje ali više od polovine studenata zna za koji program mobilnosti bi se opredelili. Svega 19,5% posto svoju mobilnost planira u okviru organizovanih EU programa mobilnosti.

ESPB poeni su u potpunosti priznati za čak 61,6% studenata i to najviše u grupi studenata koji studiraju u oblasti inženjerstva, mašinstva i građevine.

Kao najveću prepreku za studiranje u inostranstvu svi studenti vide u dodatnim finansijskim troškovima, a najmanju prepreku im predstavljaju poznavanje jezika i nedostatak motivacije kao potencijalnu prepreku.

Najzastupljenija od vrsta kratkoročne mobilnosti među studentima u Crnoj Gori je istraživački rad/studijska poseta u inostranstvu.

U Crnoj Gori oko 34% studenata smatra da dobro vlada jednim stranim jezikom, dok sa dva strana jezika dobro vlada 21% studenata.

Literatura

- Baucal, A. (2012). Uticaj socio-ekonomskog statusa učenika na obrazovna postignuća: direktni i indirektni uticaji, *Primenjena psihologija*, 1, 5-24.
- Branković, J. (2013). *Overview of Higher Education and Research Systems in the Western Balkans: Country Report – Montenegro*. Dostupno na: http://www.herdata.org/public/HE_and_Research_in_Montenegro_FINAL1.pdf (posećeno 1.09.2015.)
- Čekić Marković, J., Jokić, T. (2015). Učenički i studentski standard u svetlu nalaza PISA podataka. U Radišić, J., Buđevac, N. (Ur.), *Sekundarne analize istraživačkih nalaza u svetlu novih politika u obrazovanju* (45-59). Dostupno na: www.dios.edu.rs/wpcontent/uploads/2015/07/sekundarne-analize.pdf (posećeno 07.09.2015.)
- EUA – Institutional Evaluation Program (2014). *Izveštaj o eksternoj evaluaciji ustanova visokog obrazovanja u Crnoj Gori*. <http://goo.gl/BIG71U> (posećeno 07.09.2015.)
- European Commission (2010). *Higher Education in Montenegro*. Dostupno na: http://eacea.ec.europa.eu/tempus/participating_countries/reviews/montenegro_review_of_higher_education.pdf (posećeno 17.09.2015.)
- Hauschildt K., Gwosc C., Netz N., Mishra S. (2015) *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe Synopsis of Indicators EUROSTUDENT V 2012-2015*. Dostupno na: http://www.eurostudent.eu/download_files/documents/EVSynopsisofIndicators.pdf. (posećeno 19.09.2015.)
- Lažetić P., Živadinović I., Jarić I., Radonjić, O. (2014). *Od studenta do (ne)zaposlenog stručnjaka: pregled rezultata istraživanja o diplomiranim studentima u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori u okviru CONGRAD TEMPUS projekta*. Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu.
- Lynch, K. & Baker, J. (2005). *Equality in education: an equality of condition perspective*. Dostupno na: <http://researchrepository.ucd.ie/bitstream/handle/10197/2035/Lynch%20and%20Baker%20%282005%29%20Equality%20in%20Education%20%28pre-print%29.pdf?sequence=1> (posećeno 01.09.2015.)
- Leuven and Louvain-la-Neuve Communiqué (2009). *The Bologna Process 2020 - The European Higher Education Area in the new decade Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education*, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009. Dostupno na <http://www.ehea.info/article-details.aspx?ArticleId=43> (posećeno 20.09.2015.)
- Ministarstvo prosvjete Crne Gore (2011). *Strategija razvoja i finansiranja visokog obrazovanja u Crnoj Gori 2011-2020*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete. <http://goo.gl/RajMk5> (posećeno 5.09.2015)
- Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore (2009). *Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2010-2014)*. *Nacrt*. <http://www.gov.me/files/1257847171.pdf> (posećeno 5.09.2015)

- MONSTAT (2013). *Popis stanovništva 2011. godine*. Dostupno na <http://www.monstat.org/cg/page.php?id=387&pageid=322> (posećeno 02.09.2015.)
- MONSTAT (2014). *Crna Gora u brojkama*. Dostupno na: <http://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/CG%20U%20BROJKAMA/2014/Monstat%20-%20CG%20u%20Brojkama.pdf> (posećeno 02.09.2015.)
- Salmi, J. (2013). *Odgovarajući mehanizmi finansiranja za razvoj visokog obrazovanja u Crnoj Gori. Glavni izvještaj*. <http://goo.gl/ibc0uX> (posećeno 1.09.2015)
- Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of Educational Research*, 75(3), 417-453.
- Zakon o visokom obrazovanju, *Službeni list Crne Gore*, 44/2014.
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore (2014). *Anketa poslodavaca 2013-2014*. Podgorica: Zavod za zapošljavanje Crne Gore
- Živadinović, I. i Čekić Marković, J. (2015). *Mere izjednačavanja šansi u visokom obrazovanju – analiza i preporuke u Gorana Đorić* (Ur.), Socijalna dimenzija visokog obrazovanja (str. 79-99). Dostupno na: <http://www.equied.ni.ac.rs/en/vesti/279-final-study-equal-access-to-higher-education-has-been-published.html> (posećeno 17.09.2015.)

Prilog 1. EUROSTUDENT upitnik

EUROSTUDENT V Upitnik

Socijalna dimenzija studiranja u Crnoj Gori

Dragi kolega/ Draga koleginice,

Pred Vama je upitnik koji ima za cilj da ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori pruži jasniju sliku u kakvom su položaju naši studenti, kako žive, u kakvoj su finansijskoj situaciji, koji su njihovi planovi za budućnost i koliko su prostorno pokretljivi, kao i da ove podatke uporedi sa drugim zemljama Evrope. Podaci koje ćete pružiti u ovom istraživanju biće korišćeni isključivo u istraživačke svrhe. Vaša anonimnost je zagarantovana.

Molimo Vas da odgovarate iskreno.

Molimo Vas da pažljivo pročitate uputstvo za svako pitanje jer se načini odgovaranja na različita pitanja razlikuju.

Hvala Vam na učešću u istraživanju!

potpis anketara

Popunjavanje anketar:

1.4.

Naziv fakulteta/visoke škole: _____

Naziv Univerziteta: _____

Grad u kome se nalazi fakultet/visoka škola _____

1. Socio-demografski podaci

1.1. Kada ste rođeni?

5.1. Molimo Vas da navedete mjesec i godinu rođenja.

Mjesec _____ Godina _____

1.2. Kog ste pola?

5.2.

1. Muškog
2. Ženskog

1.3. U kojoj državi ste Vi i Vaši roditelji rođeni?

5.3. Molimo Vas da uzmete u obzir **trenutne** nacionalne granice.

	Država (upisati)	Ne znam (označiti)
Vi	_____	☐
Vaša majka	_____	☐
Vaš otac	_____	☐

1.4. Koji su najviši stepen obrazovanja završili Vaši roditelji?

6.1.

	Otac	Majka
Nezavršena osnovna škola	1	1
Osnovna škola	2	2
Srednja stručna škola - trogodišnji profil	3	3
Srednja stručna škola - četvorogodišnji profil	4	4
Srednja škola - gimnazija	5	5
Visoka/viša škola	6	6
Fakultet	6	6
Magistarske/master studije	7	7
Doktorske akademske studije	8	8
Ne znam	9	9

1.5. Koje je trenutno ili posljednje zanimanje koje su imali Vaši roditelji?

6.2.

	Otac	Majka
Rukovodilac (direktor), funkcioner ili zakonodavac (npr. viši funkcioner, direktor velikog preduzeća, hotela)	1	1
Stručnjak ili umjetnik (npr. ljekar, nastavnik, finansijski stručnjak, pravnik, bibliotekar, književnik, pjevač, slikar, trener, glumac)	2	2
Inženjer, stručni saradnik ili tehničar (npr. mašinski inženjer, medicinski tehničar, agent osiguranja)	3	3
Administrativni službenik (npr. administrativni sekretar, blagajnik, knjigovođa)	4	4
Uslužna ili trgovačka zanimanja (npr. kuvar, konobar, kasir, ulični ili pijačni prodavac, radnik u obezbjeđenju)	5	5
Poljoprivrednik, šumar, ribar ili srodna zanimanja (npr. uzgajivač riba, zemljoradnik za sopstvene potrebe, tržišno orjentisani zemljoradnik, lovac)	6	6
Zanatlija ili srodna zanimanja (npr. limar, moler, štampar, instalater, proizvođač odjeće, kovač, stolar)	7	7
Rukovalac mašinama ili postrojenjima, monter ili vozač (npr. monter proizvoda, mašinovođa, vozač, brodska posada)	8	8
Jednostavna zanimanja (npr. čistač, poljoprivredni radnik na tuđem imanju, zanimanja na uklanjanju otpada)	9	9
Vojna zanimanja (npr. oficir, podoficir)	10	10
Ne znam	11	11
Nije bio aktivan/a na tržištu rada (nije imao/la i nije tražio/la posao, npr. student, domaćica, izdržavano lice itd.)	12	12

1.6. Kakvo je Vaše znanje jezika (pisano i usmeno)?

5.4.

	Maternji jezik (označite odgovarajuću kućicu)	Ne znam jezik					Veoma dobro				
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Crnogorski	☐										
Engleski	☐										
Mađarski	☐										
Njemački	☐										
Francuski	☐										
Ruski	☐										
Španski	☐										
Drugi _____ (navesti naziv jezika)	☐										

1.7. Da li imate djece?

5.5. *Ukoliko imate molimo Vas da navedete koliko.*

Ne

Da imam _____ djece (upisati broj djece)

Ukoliko nemate djece pređite na pitanje 1.9.

1.8. Koliko je staro vaše najmlađe dijete?

5.6.

_____ godina starosti

1.9. Molimo Vas da navedete da li imate neku vrstu hendikepa, hroničnih zdravstvenih problema ili ograničenja u funkcionisanju.

5.7. *Možete zaokružiti više odgovora.*

1. Da, hroničnu bolest
2. Da, probleme sa mentalnim zdravljem
3. Da, poteškoće u kretanju
4. Da, senzorna oštećenja (npr. problem sa vidom ili sluhom)
5. Da, problem u učenju (npr. ADHD, Disleksija)
6. Da, druge hronične zdravstvene probleme
7. Ne

Ako ste odgovorili sa NE, pređite na pitanje 1.12.

1.10. U kojoj mjeri je Vaš hendikep prepreka Vašim studijama?

5.8.

Nije prepreka uopšte

1

2

3

4

Velika je prepreka

5

1.11. U kojoj mjeri dobijate institucionalnu podršku u vezi sa Vašim hendikepom tokom studija (npr. od države, fakulteta, itd.)?

5.9.

Uopšte ne dobijam

1

2

3

4

5

Dobijam veliku podršku

Nemam potrebu/ne želim podršku

0

1.12. Za neke ljude se smatra da imaju visok društveni status dok se za neke smatra da imaju nizak društveni status. Uzimajući u obzir Vaš porodičnu situaciju, gdje biste uvrstili vaše roditelje/staratelje na desetostepenoj skali na kojoj 10 predstavlja visok društveni status a 1 nizak društveni status?

6.3.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

Nizak društveni status

Visok društveni status

2. Trenutni položaj studenta

2.1. Na kom studijskom programu trenutno studirate?

- 1.1.** *Ukoliko studirate na više fakulteta/visokih škola, molimo Vas da navedete fakultet/visoku školu na kome se trenutno nalazite.
Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.*

1. Osnovne akademske studije
2. Osnovne primijenjene studije
3. Integrisane akademske studije
4. Master studije
5. Specijalističke primijenjene studije
6. Specijalističke akademske studije
7. Doktorske akademske studije
8. Studiram po predbolonjskom programu studiranja

2.2. Koji je Vaš trenutni status na studijama?

- 1.2.** *Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.*

1. Finansiranje iz budžeta
2. Samofinansirajući student

2.3. Da li ste tokom studija mijenjali status?

- new** *Molimo Vas da upišete i koliko puta ste promijenili status*

1. Ne, nisam mijenjao/la status
2. Da, prešao/la sam sa budžeta na samofinansiranje _____ put(a) (navedite koliko puta ste promijenili
3. Da, prešao/la sam sa samofinansiranja na budžet _____ put(a) (navedite koliko puta ste promijenili

2.4. Na kom studijskom programu studirate?

- 1.5.** *Ukoliko studirate više studijskih programa istovremeno, molimo Vas da navedete studijski program na kome se trenutno nalazite.*

Naziv studijskog programa: _____

2.5. Da li planirate da nastavite studije nakon što završite studijski program koji trenutno pohađate?

- 1.6.** *Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.*

1. Da, u periodu od jedne godine nakon što završim studijski program na kome sam trenutno.
2. Da, ali u periodu dužem od jedne godine nakon što završim studijski program na kome sam trenutno.
3. Ne, ne planiram da nastavim studije
4. Ne znam

*Ukoliko ste zaokružili odgovor pod brojem 1, molimo Vas da odgovorite na **crvena pitanja**, preskočite zeleno i nastavite dalje redom.*

*Ukoliko ste zaokružili odgovor pod brojem 2, molimo Vas da odgovorite na **sva pitanja redom** (i na **crvena** i na **zeleno** pitanja).*

*Ukoliko ste zaokružili odgovore od 3 do 4, molimo Vas da preskočite crvena pitanja i pređete na **zeleno pitanje** i nastavite dalje redom.*

2.6. Na kom nivou želite da nastavite studije?

1.7. Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.

1. Na osnovnim akademskim studijama
2. Na osnovnim primijenjenim studijama
3. Na master studijama
4. Na specijalističkim primijenjenim studijama
5. Na specijalističkim akademskim studijama
6. Na doktorskim akademskim studijama
7. Na drugom programu koji nije naveden
8. Još ne znam

2.7. Gdje želite da nastavite studije?

1.8. Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.

1. U Crnoj Gori
2. U inostranstvu
3. Još ne znam

2.8. Šta planirate da radite tokom prve godine nakon završetka studija?

1.9. Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.

1. Planiram da tražim plaćen posao
2. Planiram da započnem sopstveni posao (samozaposlenje)
3. Nastaviću trenutno zaposlenje
4. Radiću nešto drugo
5. Još ne znam

2.9. Na kom jeziku se realizuje Vaš studijski program?

1.10. Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.

1. Na crnogorskom jeziku ili ostalim jezicima u službenoj upotrebi
2. Na engleskom
3. Na nekom drugom jeziku _____ (navesti kom drugom jeziku)

2.10. Koliko ste zadovoljni svojim studijama u sljedećim kategorijama?

1.11

	Nimalo					U potpunosti
	1	2	3	4	5	
Kvalitet predavanja	1	2	3	4	5	
Organizacija studija i raspored predavanja	1	2	3	4	5	
Mogućnost izbora velikog broja kurseva	1	2	3	4	5	
Odnos zaposlenih u administraciji prema studentima	1	2	3	4	5	
Odnos zaposlenih u nastavi prema studentima	1	2	3	4	5	
Opremljenost fakulteta (biblioteka, kompjuteri, zgrada, učionice)	1	2	3	4	5	

2.11. Kako ocjenjujete mogućnost zaposlenja nakon završetka programa koji trenutno studirate?

1.12

	Veoma loša					Veoma dobra	Ne mogu da procijenim
	1	2	3	4	5		
Na nacionalnom nivou	1	2	3	4	5		0
Na međunarodnom nivou	1	2	3	4	5		0

3. Obrazovanje prije studija

3.1. Koju srednju školu ste završili?

2.4. Možete zaokružiti više odgovora.

1. Trogodišnju srednju stručnu školu uz polaganje razlike ispita
2. Četvorogodišnju srednju stručnu školu
3. Gimnaziju
4. Srednju školu izvan Crne Gore

3.2. U kom gradu, opštini i državi se nalazi srednja škola koju ste završili?

2.2.

Grad i opština: _____
Država: _____

3.3. Kada ste završili srednju školu?

2.3.

Mjesec _____ Godina _____

3.4. Kada ste po prvi put upisali fakultet/visoku (višu) školu?

2.6.

Mjesec _____ Godina _____

3.5. Kada ste počeli da studirate studijski program na kome ste trenutno?

2.7.

Mjesec _____ Godina _____

3.6. Da li ste ikada prekinuli studiranje na najmanje godinu dana?

2.8. Možete zaokružiti više odgovora.

1. Da, napravio/la sam pauzu koja je trajala duže od godinu dana nakon što sam upisao/la fakultet/visoku školu.
2. Da, napravio/la sam pauzu koja je trajala duže od godinu dana između dva studijska programa (na primjer između osnovnih i master studija)
3. Ne, nisam prekidao/la studiranje (ili je pauza trajala manje od godinu dana)

3.7. Da li ste imali plaćen posao ili plaćenu stručnu praksu prije nego što ste prvi put upisali fakultet/visoku (višu) školu?

2.9. Molimo Vas da zaokružite samo jedan odgovor.

1. Da, radio/la sam ili sam imao/la plaćenu praksu najmanje godinu dana i po najmanje 20 sati nedeljno
2. Da, radio/la sam ili sam imao/la plaćenu praksu manje godinu dana i/ili manje od 20 sati nedeljno
3. Ne

4. Uslovi života

4.1. Sa kim živite u vrijeme trajanja semestra (od ponedjeljka do petka)?

3.1. Možete zaokružiti više odgovora.

1. Sa roditeljima i/ili drugim rođacima
2. Sa partnerom i/ili supružnikom
3. Sa svojom djecom i/ili djecom mog partnera
4. Sa drugim osobama
5. Živim sam/a

4.2. Gdje živite u vrijeme trajanja semestra (od ponedjeljka do petka)?

Molimo Vas da zaokružite samo jedan odgovor.

1. U studentskom domu
2. Kod roditelja
3. U iznajmljenom stanu
4. U sopstvenom stanu (stanu u mom vlasništvu ili vlasništvu mojih roditelja)
5. Drugo _____ (navesti)

4.3. Koliko ste zadovoljni smještajem?

3.3.

Nimalo nisam zadovoljan/a 1 2 3 4 5 Veoma sam zadovoljan/a

4.4. Koje načine transporta koristite za put od mjesta stanovanja do fakulteta/visoke škole tokom ovog semestra?

3.4.

	Nikada	Rijetko	Često
Pješačim	1	2	3
Koristim bicikl	1	2	3
Koristim taksu	1	2	3
Koristim automobil/motocikl ili slično	1	2	3
Koristim javni prevoz	1	2	3
Koristim druge načine transporta	1	2	3

4.5. Šta od navedenog najčešće koristite?

3.4. Molimo Vas da zaokružite samo jedan odgovor.

1. Pješačim
2. Koristim bicikl
3. Koristim taksu
4. Koristim automobil/motocikl ili slično
5. Koristim javni prevoz
6. Koristim druge načine transporta

4.6. Koliko vremena Vam je potrebno, tokom uobičajenog dana u ovom semestru, da stignete od Vašeg mjesta stanovanja do fakulteta/visoke škole na kojoj studirate?

3.5. Mjesto stanovanja je **mjesto** na kome živite tokom semestra (od **ponedjeljka** do petka).

U jednom smjeru _____ minuta u proseku

4.7. Molimo Vas da ogovorite da li posjedujete navedene izvore prihoda kao i da označite koliki je prosječan mjesečni prihod koji vam je na raspolaganju tokom ovog semestra.

3.6. Molimo vas navedite prihod u **eurima** koji Vam je mjesečno na raspolaganju za potrošnju, bez obzira na to kada ste ga stekli.

Molimo Vas da unesete 0 ukoliko nemate prihode iz navedenih izvora.

	Prosječan mjesečni iznos
- Prihod od porodice/partnera	<input type="text"/>
Iz javnih izvora finansiranja (na primjer stipendije Ministarstva prosvjete)	
- studentski kredit/zajam	<input type="text"/>
- studentska stipendija	<input type="text"/>
Iz privatnih izvora finansiranja (na primjer stipendije koje daju privatne firme)	
- studentski kredit/zajam	<input type="text"/>
- studentska stipendija	<input type="text"/>
Samostalno zarađen novac	
- od trenutnog posla	<input type="text"/>
- od posla koji ste ranije radili (npr. tokom praznika)	<input type="text"/>
Drugi izvori prihoda	
- iz javnih izvora finansiranja (uključujući dječiji dodatak, penziju i sl...)	<input type="text"/>
- iz privatnih izvora finansiranja	<input type="text"/>
Ukupno	<input type="text"/>

4.8. Koji su vaši prosječni troškovi za sljedeće potrebe tokom ovog semestra?

3.7. Pitanje se odnosi na **sve redovne troškove**, ne računajući troškove za pojedinačne predmete kao što su hemijsko čišćenje, putovanja (u svrhu odmora/zabave) itd.

Molimo Vas da unesete 0 ukoliko nemate troškove iz navedenih izvora.

A) Mjesečni troškovi života	Plaćam iz sopstvenih sredstava	Troškove plaćaju moji roditelji/partner ili drugi za mene
Ukupni troškovi smještaja (kirija/hipoteka uključujući komunalije, grijanje, vodu....)	_____	_____
Hrana	_____	_____
Prevoz	_____	_____
Komunikacija (telefon(i), internet i sl)	_____	_____
Troškovi zdravstvene zaštite (zdravstveno osiguranje) - samo za studente koji sami uplaćuju zdravstveno osiguranje	_____	_____
Briga o djeci	_____	_____
Otplata zaduživanja (izuzev hipoteke)	_____	_____
Aktivnosti u slobodno vrijeme	_____	_____
Drugi troškovi života (odjeća, sredstva za higijenu, cigarete, domaće životinje, osiguranje - izuzev zdravstvenog osiguranja)	_____	_____
Ukupno	_____	_____
B) Troškovi studija po semestru	Plaćam iz sopstvenih sredstava	Troškove plaćaju moji roditelji/partner ili drugi za mene
Školarine, upisnine, plaćanja ispita, plaćanja administrativnih taksi	_____	_____
Doprinosi za obrazovne ustanove i studentske organizacije	_____	_____
Materijali za nastavu (knjige, fotokopiranja, materijali i sl.)	_____	_____
Stručna praksa, putovanja	_____	_____
Drugi redovni troškovi vezani za studije (privatni časovi, dodatni kursevi i sl.)	_____	_____
Ukupno	_____	_____

4.9. U kom stepenu osjećate finansijske teškoće?

3.8.

Nemam nimalo finansijskih teškoća 1 2 3 4 5 Imam veoma ozbiljne finansijske teškoće

4.10. Da li ste obavljali plaćen posao tokom ovog semestra?

3.9. Molimo Vas da zaokružite samo jedan odgovor.

1. Da, radio/la sam tokom cijelog semestra
2. Da, povremeno sam radio/la tokom ovog semestra
3. Ne, nisam radio/la tokom ovog semestra

Ukoliko ste zaokružili odgovore "Da, radio/la sam tokom cijelog semestra" ili "Da, povremeno sam radio/la tokom ovog semestra" molimo Vas da pređete zelena pitanja i nastavite dalje redom.

Ukoliko ste zaokružili odgovor "Ne, nijesam radio/la tokom ovog semestra" molimo Vas da preskočite zelena pitanja i pređete na pitanje 4.15 i nastavite dalje redom.

4.11. U kojoj mjeri su sljedeće izjave primjenljive na Vašu situaciju?

3.10

	Nimalo					U potpunosti
Radim da bih preživio/la	1	2	3	4	5	5
Radim da bih poboljšao/la svoj životni standard	1	2	3	4	5	5
Radim da bih stekao/la iskustvo na tržištu rada	1	2	3	4	5	5
Radim zato što imam višak slobodnog vremena	1	2	3	4	5	5

4.12. U kojoj mjeri je posao koji radite povezan sa Vašim studijskim programom?

3.11.

Nije nimalo povezan 1 2 3 4 5 Veoma blisko je povezan

4.13. Šta od navedenog najbolje opisuje Vašu trenutnu situaciju?

3.12. Molimo Vas da zaokružite samo jedan odgovor.

1. Primarno sam student pored ostalih aktivnosti (plaćenog posla, brige o drugima...)
2. Primarno sam zaposlen/a a pored toga studiram.
3. Primarno sam angažovan/a na drugim aktivnostima (npr. briga o drugima) pored toga što studiram.

4.14. Koliko sati tokom uobičajene nedjelje provodite na plaćenim poslovima tokom ovog semestra?

3.13

Provodim _____ sati nedjeljno na plaćenom poslu.

4.15. Koliko sati tokom uobičajene nedjelje provodite na aktivnostima vezanim za vaše studije tokom ovog semestra?

3.14. Molimo Vas da pokušate da se sjetite ukupnog broja sati za svaki dan uključujući i vikende.

Molimo Vas da unesete 0 ili da prectate kućicu ukoliko nemate ove aktivnosti u određenom danu.

	PO	UT	SR	ČE	PE	SU	NE
Studijske obaveze na fakultetu/visokoj školi (predavanja, seminari, laboratorijske vježbe...)	_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____
Studijske obaveze izvan fakulteta/visoke škole (priprema za predavanja, ispite, domaći zadaci...)	_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____

4.16. Imajući u vidu opterećenje koje imate na studijama (na i izvan fakulteta/visoke škole) i na poslu kojim se bavite, molimo Vas da ocijenite koliko ste zadovoljni opterećenjem.

3.15.

	Nimalo zadovoljan/a			U potpunosti zadovoljan/a	
Vrijeme za obaveze povezane sa studijama	1	2	3	4	5
Vrijeme za plaćen posao	1	2	3	4	5
Ukupno opterećenje	1	2	3	4	5

5. Međunarodna mobilnost

5.1. Da li ste ikada studirali u inostranstvu?

4.1. *Molimo Vas da isključite studijske programe koje ste u cjelosti završili u inostranstvu, pitanje se odnosi samo na privremene studijske boravke izvan Crne Gore.*

*Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.*

1. Da, jesam	Molimo Vas da pređete na pitanje 5.2
2. Ne, ali planiram da idem	Molimo Vas da pređete na pitanje 5.7.
3. Ne, i ne planiram da idem	Molimo Vas da pređete na pitanje 5.9.

5.2. Na kom nivou studija ste bili kada ste otišli u inostranstvo?

4.2. *Možete zaokružiti **više odgovora**.*

1. Na osnovnim akademskim studijama
2. Na osnovnim primijenjenim studijama
3. Na master studijama
4. Na specijalističkim primijenjenim studijama
5. Na specijalističkim akademskim studijama
6. Na doktorskim studijama
7. Na drugim postdiplomskim studijama
8. Na drugom nivou studija

5.3. U kojoj državi ste studirali i koliko dugo?

4.3. *Ukoliko ste više puta bili na studijskom boravku u inostranstvu, molimo Vas da odgovorite za posljednji boravak. Popunite trajanje boravka u mjesecima.*

Država: _____

Trajanje u mjesecima: _____

5.4. Da li su sertifikati (ECTS, diplome) koje ste stekli na studijama u inostranstvu priznati u vašoj matičnoj ustanovi visokog obrazovanja?

4.4. *Ukoliko ste više puta bili na studijskom boravku u inostranstvu, molimo Vas da odgovorite za posljednji boravak. Popunite trajanje boravka u mjesecima.*

*Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.*

1. Da, sve je priznato
2. Da, ali djelimično
3. Ne, ništa mi nije priznato
4. Ne znam (još uvijek)
5. Nijesam stekao/la sertifikat tokom studija u inostranstvu

5.5. U okviru kojih od navedenih programa studentske mobilnosti ste boravili u inostranstvu?

4.5. *Ukoliko ste više puta bili na studijskom boravku u inostranstvu, molimo Vas da odgovorite za posljednji boravak. Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.*

1. EU program (ERASMUS, ERASMUS MUNDUS...)
2. Drugi programi studentske mobilnosti
3. Nijesam išao/la preko programa

5.6. Koji od sljedećih izvora ste koristili da finansirate Vaš boravak u inostranstvu i koji od njih je bio primaran izvor finansiranja?

4.6. *Ukoliko ste više puta bili na studijskom boravku u inostranstvu, molimo Vas da odgovorite za posljednji boravak. Molimo Vas da razmislite o **svim troškovima** studija koje ste imali u inostranstvu, uključujući i putne troškove kao i školarinu i druge troškove studija. Molimo Vas da zaokružite sve izvore prihoda koje ste koristili (više odgovora) kao i osnovni izvor prihoda (jedan odgovor).*

	Izvor prihoda (za svaki izvor označite da li ne)		Osnovni izvor prihoda (označite osnovni izvor prihoda; označite samo jedan odgovor)
Pomoć roditelja/porodice/partnera	da	ne	
Sopstveni prihod od zaposlenja ili ušteđevine	da	ne	
Prihod od posla tokom studija u inostranstvu	da	ne	
Studentski stipendija/kredit od zemlje u kojoj sam studirao/la	da	ne	
Stipendije/kredit dobijeni od matične države	da	ne	
Stipendija/kredit dobijena iz EU fondova (npr ERASMUS)	da	ne	
Finansiranje od strane privatnih firmi ili nevladinih organizacija (NVO).	da	ne	
Drugi izvori finansiranja	da	ne	
	da	ne	

Pitanja 5.7 i 5.8 su samo za studente koji nijesu studirali u inostranstvu ali planiraju.

5.7. U koju državu planirate da odete na privremeni studijski boravak?

- 4.7.**
1. _____ Naziv države
 2. Ne znam još

5.8. U okviru kojih od navedenih programa studentske mobilnosti planirate svoj boravak u inostranstvu?

4.8. *Molimo Vas da zaokružite **samo jedan** odgovor.*

1. EU program (ERASMUS, ERASMUS MUNDUS...)
- 2.
3. Drugi programi studentske mobilnosti
4. Ne bih išao/la preko programa
5. Ne znam još uvijek

Pitanja 5.9, 5.10 i 5.11 su za sve studente

5.9. U kojoj mjeri Vam sljedeći aspekti predstavljaju ili su Vam predstavljali prepreku za studiranje u inostranstvu?

4.9. *Ukoliko ste studirali u inostranstvu uzmite i obzir u kojoj mjeri su navedeni aspekti predstavljali realnu prepreku planiranju odlaska kao i samom odlasku.*

Ukoliko niste studirali u inostranstvu (još uvijek), molimo Vas da razmislite u kojoj mjeri Vas sljedeći aspekti odvlačaju od studiranja u inostranstvu.

	Nije prepreka uopšte			Velika prepreka	
	1	2	3	4	5
Poznavanje jezika					
Nedostatak informacija o studiranju u inostranstvu					
Odvajanje od partnera, dece, prijatelja					
Dodatni finansijski troškovi					
Gubitak plaćenog posla					
Nedostatak motivacije					
Niska korisnost za studije u zemlji					
Teško povezivanje studija u inostranstvu sa sadržajem mog studijskog programa u zemlji.					
Problem priznavanja rezultata stečenih u inostranstvu po povratku u zemlju					
Problemi nabavljanja dokumentacije za putovanje (viza, boravišna dozvola)					
Niske ocjene na studijama					
Ograničen broj raspoloživih mjesta u željenoj instituciji ili željenom studijskom programu u inostranstvu.					

5.10 Da li ste ikada bili u inostranstvu kao student na aktivnostima koje su povezane sa vašim studijama?

4.10 *Ukoliko ste više puta bili u inostranstvu, molimo Vas da odgovorite za posljednji boravak.*

Istraživački rad/studijska poseta	☐	Da	☐	Ne	(ukoliko ste odgovorili sa NE, preskočite sljedeće
Praksa/zaposlenje	☐	Da	☐	Ne	(ukoliko ste odgovorili sa NE, preskočite sljedeće
Ljetnja/zimska škola	☐	Da	☐	Ne	(ukoliko ste odgovorili sa NE, preskočite sljedeće
Kurs jezika	☐	Da	☐	Ne	(ukoliko ste odgovorili sa NE, preskočite sljedeće
Drugo	☐	Da	☐	Ne	(ukoliko ste odgovorili sa NE, preskočite sljedeće

Ukoliko ste odgovorili ste makar jednom odgovorili sa Da odgovorite i na sljedeće pitanje.

5.11 Molimo Vas da za svaku aktivnost unesete sljedeće detalje za vašu posljednju posjetu inostranstvu.

4.10

	Trajanje u nedeljama	Država	Da li je aktivnost bila dio Vašeg studijskog programa		Da li ste dobili ECTS kredite ?	
			☐ Da	☐ Ne	☐ Da	☐ Ne
Istraživački rad/studijska	_____	_____	☐	☐	☐	☐
Praksa/zaposlenje	_____	_____	☐	☐	☐	☐
Ljetnja/zimska škola	_____	_____	☐	☐	☐	☐
Kurs jezika	_____	_____	☐	☐	☐	☐
Drugo	_____	_____	☐	☐	☐	☐

Hvala na učestovanju u istraživanju!